

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М.П. ДРАГОМАНОВА

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

монографія

Київ - 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М.П. ДРАГОМАНОВА

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

Монографія

За загальною редакцією
доктора філософських наук, професора
А.О. Ярошенко

Київ 2021

УДК 316.334.3:364(477)

С69

*Рекомендовано до друку
Вченою радою факультету соціально-економічної освіти
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Протокол № 10 від 22 червня 2021)*

Рецензенти:

Доній Н.Є., доктор філософських наук, професор
Ніщимна С.О., доктор юридичних наук, професор
Ткаленко Н.В. доктор економічних наук, професор, академік АЕН України

С 69 Соціальний захист у дискурсі сучасних реалій: монографія ; за заг. ред. д.ф.н., професора А.О. Ярошенко. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. – 212 с.

ISBN 978-966-931-245-7

У колективній монографії «Соціальний захист у дискурсі сучасних реалій» обґрунтовуються теоретико-методологічні засади соціального захисту, розглядаються питання економічної культури соціального захисту, проблеми економічної та соціальної безпеки, бідності, стратегічного управління публічними фінансами, соціальної відповідальності фахівців соціального забезпечення. Визначена ефективність державного сектора економіки у реалізації соціальної політики в Україні, державна політика формування конкурентних переваг національної економіки, соціальне підприємництво в умовах формування постіндустріального суспільства, соціальна функція держави, людський потенціал та людський капітал. З'ясовуються особливості розбудови національної освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін, обґрунтовуються напрями вдосконалення парадигми розвитку вищої освіти, розкривається сутність нових форм і методів навчання, новітніх технологій соціальної медіації та кейс-менеджменту як сучасного інструменту соціальної роботи. Монографія може бути корисною для науковців, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів, працівників соціальної сфери, а також усіх зацікавлених проблемами соціального забезпечення.

The collective monograph "Social protection in the discourse of modern reality" explains the theoretical and methodological principles of social protection, considers issues of economic culture of social protection, problems of economic and social security, poverty, strategic management of public finances, social responsibility of social security. The efficiency of the state sector of the economy in the implementation of social policy in Ukraine, the state policy of formation of competitive advantages of the national economy, social entrepreneurship in the formation of post-industrial society, the social function of the state, human potential and human capital are determined. The peculiarities of the development of national education in the context of modern civilization changes are clarified, the directions of improving the paradigm of higher education development are substantiated, the essence of new forms and methods of teaching, new technologies of social mediation and case management as a modern tool of social work is revealed. The monograph can be useful for scientists, teachers, graduate students, masters, students, social workers, as well as all those interested in social security issues.

УДК 316.334.3:364(477)

ISBN 978-966-931-245-7

© Автори статей, 2021
© НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА.....	10
1.1 Економічна культура соціального захисту як проблематика соціальної справедливості (Герасимова Е.М., д.ф.н., професор)	10
1.2 Стратегічне управління публічними фінансами: соціальний аспект (Коновалова М.В., к.н. з держ.упр., доцент).....	28
1.3 Сутність та взаємозв'язок економічної та соціальної безпеки держави (Чернін І.М., к.е.н., доцент).....	38
1.4 Бідність в Україні як проблема соціальної політики (Сушицька Н.В., к.ю.н., доцент).....	49
1.5 Особливості філантропічного періоду в історії соціального забезпечення (Мариніч О.М.).....	58
1.6 Державна соціальна політики у сфері доброчинності в Україні (Гальчич І.П.).....	76
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	85
2.1 Теоретичні аспекти визначення ефективності державного сектора економіки у реалізації соціальної політики в Україні (Підопригора Л.А., к.е.н., доцент).....	85
2.2. Глобалізація як фактор трансформації національних ринків праці (Сандугей В.В., к.е.н., доцент).....	92
2.3 Соціальна функція держави в контексті забезпечення сучасного розвитку економіки України (Красман Н.В., к.е.н., доцент).....	102
2.4 Соціальне підприємництво в умовах формування постіндустріального суспільства (Бицюра Ю.В., к.е.н., доцент).....	112
2.5 Державна політика формування конкурентних переваг національної економіки (Ілюхіна В. В.).....	121
2.6 Людський потенціал та людський капітал: особливості взаємодії (Мамедова Шахла).....	130

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА ОСВІТНЯ ПІДГОТОВКА ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ	141
3.1 Освітня підготовка фахівців в контексті сучасних цивілізаційних змін (Падалка О.С., д.п.н., професор, чл-кор НАПН України, Радченко В.В., к.е.н., професор).....	141
3.2 Соціальна відповідальність в професійній діяльності соціального інспектора (Патинок О.П., к. психол.н.. професор).....	150
3.3 Система змішаного навчання у закладах вищої освіти (Васюта О.І.).....	166
3.4. Технології соціальної медіації (Ярошенко А.О., д.ф.н., професор).....	178
3.5. Кейс-менеджмент як сучасний інструмент соціальної роботи з безробітними в Україні (Тополь О.В, д.філос.н., професор, Нартюк О.М.).....	195
3.6 The entrance exam preparation in english for the graduate students of the sociological specialities (Румянцева Т. В., к.п.н., доцент).....	202

ПЕРЕДМОВА

Глави монографії всебічно розкривають основні напрями соціального захисту, освітньої політики в умовах сучасного розвитку українського суспільства.

У главі «Економічна культура соціального захисту як проблематика соціальної справедливості» (**Герасимова Е.М., д.ф.н., професор**) розкрита сутність системи соціального захисту, яка у суспільстві високих технологій та ринкового господарства набуває дуалістичного характеру: з одного боку, соціальна політика переслідує мету підтримання та розвитку здібностей для самореалізації меншої найбільш активної та конкурентно-орієнтованої частини працездатного населення, а з іншого, залишається суттєвий сегмент нужденного населення, який так само має право на відповідну долю суспільних благ. Вирішити дилему ефективного співіснування діаметрально протилежних соціальних полюсів сучасного суспільства означає знайти шляхи встановлення соціального порозуміння в складних умовах глобалізованого світу та гарантувати людству стабільне економічне майбутнє.

У главі «Стратегічне управління публічними фінансами: соціальний аспект» (**Коновалова М.В., к.н. з держ. упр., доцент**) визначено роль соціальної складової на різних етапах управління публічними фінансами: від побудови стратегії з врахуванням соціальної значимості економічної діяльності до використання збалансованої системи показників для фінансового контролю з визначенням нефінансових критеріїв.

У главі «Сутність та взаємозв'язок економічної і соціальної безпеки держави» (**Чернін І.М., к.е.н., доцент**) розглянуті деякі питання, пов'язані зі ставленням держави до соціальної та економічної безпеки громадян України; стисло розкрито поняття «небезпека», «безпека», «національна безпека», їх взаємозв'язок і обумовленість, розглянуто поняття економічної безпеки як підґрунтя щодо інших видів безпеки держави, показано складові та індикатори економічної безпеки держави, взаємозв'язок економічної і соціальної безпеки, основні індикатори стану соціальної безпеки України.

У Главі «Бідність в Україні як проблема соціальної політики» (**Сушицька Н.В., к.ю.н., доцент**) розкривається визначення бідності в Україні як проблеми соціальної політики; проведений аналіз сучасних світових тенденцій з оцінки порогу бідності; розкриті причини повільного вирішення проблеми подолання бідності; аналізом з'ясовано, що розроблення та реалізація ефективної

соціальної політики, спрямованої на зменшення масштабів бідності є необхідним показником добробуту українського суспільства; оцінено вплив проблем бідності, які загрожують соціальній стабільності та національній економічній безпеці, і зумовлюють необхідність віднесення їх до пріоритетів соціальної політики країни.

У главі «Особливості філантропічного періоду в історії соціального забезпечення» (**Мариніч О.М.**) проаналізовані особливості філантропічної парадигми допомоги в історичному контексті соціального забезпечення, розкрито зміст філософських категорій соціального забезпечення та мотивацію благодійної діяльності, визначено моральні принципи та підходи до вивчення історичних аспектів соціального забезпечення, акцентовано увагу на особливості філантропічного періоду піклування у стародавньому світі, здійснено аналіз ретроспективного досвіду надання соціальної допомоги та соціального забезпечення.

У главі державна соціальна політики у сфері доброчинності в Україні (**Гальчич І.П.**) розкривається визначення доброчинності в Україні як проблеми соціальної політики.

У главі «Теоретичні аспекти визначення ефективності державного сектора економіки у реалізації соціальної політики в Україні» (**Підпригора Л.А., к.е.н., доцент**) визначено сутність ефективності державного сектора економіки у реалізації соціальної політики в Україні, критерії його соціальної ефективності на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, конкретні показники та інтегрований показник соціальної ефективності державного сектора економіки.

У главі «Глобалізація як фактор трансформації національних ринків праці» (**Сандугей В.В., к.е.н., доцент**) визначено глобалізацію як основний фактор трансформації національних ринків праці в сучасних умовах, що відбувається через поширення інформаційно-комунікаційних та інноваційних технологій, збільшення обсягів трудової та освітньої міграції, посилення впливу транснаціональних корпорацій та міжнародних організації на сферу соціально-трудова відносин.

У главі «Державна політика формування конкурентних переваг національної економіки» (**Ілюхіна В. В.**) розглянуті особливості формування конкурентних переваг національної економіки в умовах її модернізації під впливом державної політики.

У Главі «Соціальне підприємництво в умовах формування постіндустріального суспільства» (**Бицюра Ю.В., к.е.н., доцент**)

розглянуто підходи до визначення сутності соціального підприємництва. Охарактеризовано сучасні моделі соціального підприємництва залежно від ступеня і форм його підтримки з боку держави. Проаналізовано досвід здійснення соціального підприємництва у розвинутих країнах в умовах формування постіндустріального суспільства.

У Главі «Соціальна функція держави в контексті забезпечення сучасного розвитку економіки України» (**Красман Н. В., к.е.н., доцент**) визначені основні нормативно-правові акти щодо функціонування соціальної функції держави; розглянуті державні соціальні стандарти та гарантії в Україні; досліджено сутність та основні показники Індексу соціального прогресу України та розвинених країн світу; розроблені шляхи удосконалення соціальної функції держави в контексті забезпечення сучасного розвитку економіки України.

У главі «Людський потенціал та людський капітал: особливості взаємодії» (**Мамедова Шахла**) визначено економічну сутність понять «людський потенціал та «людський капітал», проаналізовано особливості їх формування, взаємозв'язку та умов перетворення людського потенціалу у людський капітал.

У главі «Освітня підготовка фахівців в контексті сучасних цивілізаційних змін» (**Падалка О.С., д.п.н., професор, чл-кор НАПН України, Радченко В.В., професор**) розглядаються поняття розбудови національної освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін, аналізується сучасний стан розвитку освіти, обґрунтовуються напрями вдосконалення парадигми розвитку вищої освіти, поглиблення її зв'язку з практикою ринкових трансформацій, нормативної узгодженості із європейськими стандартами, здобутки та перспективи в умовах інтеграції до європейської освітньої системи.

У главі Соціальна відповідальність фахівців соціального забезпечення (**Патинок О.П., к. психол.н., професор**) розкрита сутність феномену соціальної відповідальності та особливості її становлення у майбутніх соціальних інспекторів; за результатами аналізу та систематизації встановлено поняття «соціальна відповідальність соціального інспектора» у системі соціального забезпечення, яка виражається в активній життєвій позиції фахівця, у максимальному розкритті його творчого потенціалу, дотриманні норм соціальної етики у стосунках з іншими людьми, отримувачами соціальних послуг; наведено багаторівневу структуру соціальної відповідальності: макроекономічний, мікроекономічний,

особистісний; проаналізовано характеристику діяльності, завдання та посадові обов'язки соціального інспектора, визначено функції соціального інспектора як суб'єкта соціального забезпечення та їх реалізацію через оволодіння майбутнім фахівцем відповідними знаннями (когнітивний компонент) та уміннями (операційний компонент).

У главі «Система змішаного навчання у закладах вищої освіти» (**Васюта О.І.**) описане дослідження змішаної форми навчання у закладах вищої освіти, особливостей її впровадження під час пандемії та посиленних протиепідемічних заходів, методів підвищення якості викладання та окреслення перспектив подальшого використання новітніх освітніх технологій поза умовами карантину; запропоноване постійне оновлення програмно-технічного та навчально-методичного електронного забезпечення дисциплін; організація курсів з метою опанування нових інформаційних технологій для викладачів та студентів; створення української інформаційної платформи з різних галузей знань зі своєю реферативною базою даних.

У главі «Технології соціальної медіації» (**Ярошенко А.О. д, філос. н., професор**) розглянуті питання соціальної медіації, яка застосовується у сфері міжлюдських відносин і невеликих груп, де велика увага приділяється дослідженню прихованих інтересів та почуттів. Проаналізовані етапи проведення медіації з врахуванням особливостей роботи в соціальній сфері. Визначено основні компетентності, якими повинен володіти медіатор у своїй роботі. Описані техніки відновлення, як кращі практики в роботі медіатора з врахуванням особливостей роботи в соціальній сфері.

Глава «Кейс-менеджмент як сучасний інструмент соціальної роботи з безробітними в Україні» (**Тополь О.В., д.філос.н., проф., Нартюк О.М.**) присвячена актуальній соціально-економічній проблемі – зростанню безробіття, яка загострилася з поширенням коронавірусної інфекції COVID-19. Зазначено, що вихід з кризової ситуації, послаблення негативного впливу на економічну та соціальну сферу залежатиме від рівня економічного розвитку країни, її фінансових спроможностей, а також, державної політики у сфері зайнятості щодо зменшення рівня безробіття та у соціальній сфері - з підтримки безробітних осіб. Розглянуті особливості та переваги кейс-менеджменту (соціального супроводу) як інструменту соціальної роботи з безробітними, які потребують додаткових гарантій на ринку праці; визначені напрями вдосконалення надання цієї послуги в сучасних умовах вітчизняного ринку праці.

У главі «The entrance exam preparation in english for the graduate students of the sociological specialities» (Румянцева Т. В., к.п.н., доцент) проаналізовані особливості єдиного вступного іспиту (ЄВІ) з англійської мови для студентів-магістрантів соціологічних спеціальностей; розглянуті вимоги та труднощі складання цього екзамену; надаються рекомендації для майбутніх магістрантів-соціологів щодо успішного складання екзаменаційного випробування.

*А.О. Ярошенко, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціальної політики
НПУ імені М.П. Драгоманова*

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА

ГЛАВА 1.1. ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Герасимова Е.М., д. філос. н., професор,
*професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти
та соціальної політики НПУ імені М.П. Драгоманова*

&1. Теоретико-методологічні засади формування економічної культури соціального захисту в умовах розгортання глобалізованого світу

На початку глибинних економічних трансформаційних змін в Україні політичною елітою був проголошений курс на всебічний розвиток соціально-економічної демократії, який, задекларувавши найгуманніші соціальні цілі господарського процесу сучасної цивілізації, пропагував інноваційний розвиток продуктивних сил, економіко-господарське розкріпачення особи, плюралізм у системі відносин власності тощо. Але прагнення миттєво створити сучасну цивілізаційну модель економічної культури, перескочивши з системи загального тоталітаризму, яка охоплювала всі сфери суспільства, до демократії європейського зразка, є дотепер цілковитою ілюзією. У механізмі ринкових перетворень в Україні не завжди враховувалося те положення, що економічні реформи є тільки інструментарієм для реалізації гуманітарних завдань соціального поступу, критерієм якого в державі є розвиток комфортних економіко-господарських засад стабільного матеріального існування людини, її соціальна захищеність та відчуття соціальної справедливості у суспільстві. «Чуття справедливості потрібне окремій державі у трьох її завданнях: при заснуванні демократії, в її інституційному та законодавчому розвитку і для дій у межах функціонування інституцій і законів» [5, с. 315], - такий підхід повністю імпонує внутрішньому суперечливому стану українського суспільства. Сьогодні реальна ситуація майнової диференціації, злиденність достатньо великої частини населення країни, відсутність стабільності в економічно-господарській сфері

заперечує проголошені соціально-економічні ідеали та визначає не тільки антидемократичний вектор українських економічних реформ, а й викликає масове соціальне обурення більшості верств населення відчуттям такої несправедливості по відношенню до себе з боку держави і суспільства.

Формування специфіки розуміння суспільствознавчої проблеми економічної справедливості належить Аристотелю [1, с. 311]. Він формує традицію поділу справедливості на два види: перша – це розподільча або дистрибутивна, вона пов'язана з розподіленням всіх матеріальних благ між членами будь-якого спільноти, причому справедливість полягає в тому, щоб обмежена кількість благ розподілялася пропорційно заслугам перед даним суспільством; другий вид пов'язаний з процесом обміну і справедливість має урівнювати сторони, що приймають участь в обміні, причому тут поважність особи не приймається до уваги. Аристотель також першим пропонує вільні умови складання договору, але визначає наявність в ньому справедливих положень, тим самим він закладає основи економічної теорії справедливої ціни.

В умовах сучасного розгортання глобалізованого світу зростає значення і визнання міждисциплінарних досліджень проблеми впливу ціннісно-світоглядних пріоритетів як індивідуального, так і суспільного характеру на процес соціально-економічного поступу цивілізації. Сьогодні важливою орієнтацією аналітичних досліджень моральності економіко-господарської системи є їх звільнення від механічної моделі використання її норм у системі економічного сцієнтизму та створення нових структурних ознак, які відповідають вимогам сучасного інформаційного суспільства. Такі підходи знаходять своє відображення в роботах таких західних філософів, як Дж. Ролз, Д. Белл, Ф. Хайек, П. Фейєрабенд, Дж. Сорос, Р. Нозік, П. Козловски. Базовими для даного дослідження стали праці теоретико-методологічного рівня таких відомих українських філософів як Андрущенко В.П., Кримський С. Б., Михальченко М.І., Попович М.В., Тополь О.В., Ярошенко А. та багатьох інших.

Зазначене направлення становить науковий інтерес для багатьох українських вчених-економістів, які безпосередньо займаються проблемами історії економічної думки України та звернули при цьому увагу на вплив соціально-гуманітарних засад на розвиток економічного знання, наприклад, праці Арутюнова В.Л., Злупка С.М., Леоненка П.М., Мазараки А.А., Мочерного С.В.; у роботах таких авторів як Герасимчук А.А., Росовецький С.К., Тимошенко З.І. та

деяких інших на основі аналізу східнослов'янських літературних пам'яток робиться спроба осмислити господарський досвід наших пращурів з урахуванням впливу морально-ціннісних положень і практик.

У процесі звернення до вітчизняної філософської традиції зазначеної проблеми було з'ясовано, що проблематика соціальної захищеності та економічної справедливості розглядається в контексті соціально-філософського аналізу взаємовпливу християнської й економічної культур Київської Русі у найбільш відомих пам'ятках економічної думки, таких як «Правда Руська», котра засвідчила наявність першої вітчизняної соціальної платформи та економічне «моління» Данила Заточеника; подальший аналіз особливостей розвитку економічних моральних принципів спостерігається у світоглядних підходах С. Оріховського-Роксолана, І. Вишенського, П. Могили, Л. Барановича, «економічних гріхах» І. Гізеля, в економічній етиці Ф. Прокоповича, Г. Сковороди та багатьох інших українських мислителів різних історичних епох.

У сучасній науці існує цілий ряд теоретичних підходів до вирішення соціальних проблем: структурно-функціональний, конфліктологічний, психодинамічний, ситуаційний та інші. Особливо активно в останні десятиліття розвивається конструкціоністський підхід до соціальних проблем (Дж. Кітсьюз, Дж. Бест, Дж. Холстайн), коли їх розглядають не як загрозливі суспільству об'єктивні умови, а як діяльність індивідів і груп, що звертають увагу до цих обставин при потребі ефективних змін соціальних й індивідуальних ситуацій. Даний теоретичний підхід до соціальних проблем представляється кращим в області соціальної роботи, тому що увага в ньому зосереджена безпосередньо на природі соціальних проблем і на зацікавленості людей в їх вирішенні: «Основне завдання соціальної роботи в ХХІ столітті – подальший розвиток й удосконалення наявних форм, методів, способів і прийомів діяльності, що використовуються фахівцем для вирішення соціальних проблем клієнтів, стимулювання активізації їхніх сил для зміни несприятливої життєвої ситуації. Подальша розробка методів соціальної роботи зумовлена й необхідністю науково-дослідних пошуків з боку фахівців як у рамках суспільства, так й у масштабах малих груп. Особливо важливо відзначити, що розвиток цієї діяльності здійснюється в процесі безпосередньої практичної роботи, тобто в процесі надання адресної, комплексної та своєчасної допомоги» [11, с. 32].

Конкретний стан проблеми соціальної захищеності з'ясовується завдяки аналізу соціально-економічної ситуації, які складаються внаслідок інтеграції історичних особливостей даного суспільного середовища й особистості, що сприймає ці особливості й своєрідно їх інтерпретує. Важливо розрізнити типи соціальних ситуацій, вивчати специфіку поведінки людини в них, механізми їхнього сприйняття особистістю, вплив таких ситуацій на соціум, щоб мати можливість знаходити оптимальні шляхи подальшого соціально-економічного поступу.

Отже, в суспільстві високих технологій та ринкового господарства сутність системи соціального захисту набуває дуалістичного характеру: з одного боку, соціальна політика переслідує мету підтримання та розвитку здібностей для самореалізації меншої найбільш активної та конкурентно-орієнтованої частини працездатного населення, з іншого, залишається суттєвий сегмент нужденного населення, який так само має право на відповідну долю суспільних благ. Вирішити дилему ефективного співіснування діаметрально протилежних соціальних полюсів сучасного суспільства означає знайти шляхи встановлення соціального порозуміння в складних умовах глобалізованого світу та гарантувати людству стабільне економічне майбутнє, тому метою даної публікації є спроба проаналізувати діалектику взаємодії між засадами ринкової економіки та принципами функціонування системи соціального захисту.

&2. Слов'янський контекст ідеалу свободи і рівності

У докапіталістичних формаціях господарювання економічна діяльність та її принципи нерозривно пов'язувалися з дуже складними релігійними, сімейними та політичними уявленнями людей, в яких ті, що стосуються безпосередньо процесу господарювання, обміну та розподілу, займали тільки певну частину. Можна зазначити, що релігійно-сімейна мораль дієвим чином не містила жорсткої регламентації економічних відносин на чітко визначених принципах економічної справедливості та соціального захисту, тем не менш можна визначити декілька основних напрямків суттєвого впливу такого підходу: по-перше, релігійні моральні норми впливали на визначення головних цілей економічної діяльності людини, тобто на формування термінальних цінностей; по-друге, моральна система зазначених міркувань обмежує використання таких

«засобів», як крадіжка, шахрайство тощо, тобто обмежуються несправедливі засоби досягнення економічних цілей; по-третє, й іудейська, і християнська, а надалі у більшому ступені ісламська релігії впливають на економіку не стільки змістом свого віровчення, скільки самим фактом того, що навколо них формуються впливові ділові кола економіко-господарської сфери, які визнають не тільки питання справедливості обміну, розподілу тощо, а й всі інші етичні норми і пов'язуються при цьому між собою стійкими соціальними зв'язками.

Процес формування економічної культури та виділення господарсько-економічної діяльності в окрему сферу соціуму з відповідною системою спеціальних законів відбувається лише в період формування та розвитку капіталістичних відносин і вперше з'являється в роботах Д. Мандевіля. У свою чергу, К. Маркс розглядає цей період водночас як звільняючим процесом для стану людини, так і процесом відчуження в соціально-економічній системі, тому питання моральності капіталізму вже виходить за межі індивідуальної етики і набуває багатогранного характеру. Так, наприклад, в природно-правовій концепції Дж. Локка право на власність займає перше місце і включає в себе право на життя і свободу. Право власності стає більш священною, ніж саме існування її емпіричного носія. Така парадоксальна ситуація створюється тому, що власність з точки зору Дж. Локка включає в себе працю. Показовою рисою соціально-економічних реалій періоду Нового часу стають принципи максимального отримання доходу, а формування системи комерційно-підприємницької мотивації на пряму починає пов'язуватися зі звільненням людини від релігійних та звичаєвих забобонів. Відповідно, до таких запитів часу Т. Гоббс виводить засади моральної нейтралізації прагнення прибутку, а «економічна справедливість» стає однією з основних максим нової ранньобуржуазної правосвідомості.

Далі питання процесу моральної нейтралізації максимального досягнення прибутку та соціального звільнення працівника розглядається через систему прав власності в роботах Г. Гегель та І. Фіхте, тобто розширення майнових прав власника повинно відбуватися паралельно з необхідністю ліквідації права власності на свободу інших суб'єктів ринку, що дає можливість вводити в реальну дію економічні закономірності розподілення благ та оцінку соціально-економічних відносин за критеріями ринку. «Чисте підприємництво» знаходить собі «підтримку» в максимі

«категоричного імперативу» І. Канта, який вже сам по собі створює механізм відповідності реальних мотивів його поведінки моральному закону: «Вчиняй так, щоб ти завжди відносився до людства і в його обличчі, і в особі будь-кого іншого так само як до цілі та ніколи не відносився б до нього тільки як до засобу» [6, с. 270]. Якщо людина не буде дотримуватися цього принципу вона не тільки не зможе сприяти культурному прогресу, а й не зможе вижити, тобто забезпечити собі певний соціальний захист. І. Кант шукає такий етичний консенсус, який поєднав би як цинічний практицизм людини, так і прогресивний моральний підхід.

У процесі генези капіталістичних відносин вперше з'являється реальний свідомий інтерес до рентабельної та прибуткової праці вільного господаря, який стає основою формування високоефективного виробництва. Відповідно, народжується новий для традиційного суспільства тип працівника дуже чутливого до сутності принципів економічного стимулювання. «Вони були людьми з яскраво вираженими якостями моралі, які пройшли сувору життєву школу, обачливими і рішучими одночасно, людьми стриманими і сміливими, помірними і впевненими, людьми з принципами» [4, с. 99], - таку характеристику дає М. Вебер першим представникам ринкових відносин та аналізує проблематику взаємодії процесів індивідуалізації та суб'єктивізації з процесом раціоналізації в системі ринкової економіки. Суть їх взаємовпливу полягає в тому, що звільнення індивідуальних цільових прагнень через їх вільну координацію за допомогою ринку призводить до такої форми раціональності, яка вже не вимагає від суб'єкта соціально-економічних відносин підпорядкування всезагальній цілі або цінності, прийнятій у суспільстві.

Отже, створюється можливість здійснення таких цілей за рахунок сприятливих соціальних умов, причому з найменшими зусиллями, тобто виникає ситуація об'єднання всіх індивідуальних цілей, включаючи матеріально-ціннісні вимоги, суспільства за допомогою цінових та інших економічних механізмів в єдиний ринок. Причому в таких умовах є відсутнім механізм примусу, через те, що цінності стають загально визнаними, а їх критерії раціональності виводяться не з суб'єктивних, а, навпаки, з об'єктивних цілей індивіда.

Завжди соціальна справедливість, як базовий принцип соціального захисту, вважалася одним з принципів, що регулювала взаємовідносини між людьми з приводу розподілу, перерозподілу,

обміну, дарування та було опорною інституцією у системі соціальних цінностей, тобто соціальна справедливість стає визначальним принципом і нормою суспільного життя як міри соціального добра для кожного, пропорційного співвідношення заслуг людини перед суспільством та винагороди за них, як ступеня соціальної рівності всіх членів єдиного громадського суспільства. Відповідно, соціальні цінності розуміються у самому найширшому сенсі й тому з самого початку включали в себе принципи економічних відносин – це свобода господарського вибору, високі доходи та матеріального добробуту, ознаки престижу та відповідний соціальний статус, сприятливі можливості розвитку та реалізації підприємницьких здібностей тощо.

Своєрідним варіантом сучасного уявлення про соціальну справедливість на принципі поєднання моральних засад християнської економіки з реаліями господарського життя пропонує відомий український економіст С.В. Мочерний: «Якщо економіка базується лише на врахуванні егоїстичних інтересів людини (*Homo economicus*), що нібито, згідно з економічним вченням А. Сміта, дає можливість врахувати суспільні інтереси, то в ній, за словами російського філософа М. Бердяєва, панує ідеологія буржуазного господарства. Якщо на перше місце у господарському житті висуваються інтереси служіння іншим людям, суспільству загалом, то це відповідає соціалістичній ідеології, яка ближча до християнства. Якщо економіка кожної країни будуватиметься на дотриманні принципів християнської економіки, то вона наблизатиметься до божественної. Можливо саме тому М. Гоголь порівнював господарювання з розмовою з Богом, а Г. Сковорода говорив про божественну економіку. Зміцнення засад християнської економіки допоможе людству відвернути такі явища, названі Іоанном Богословом ознаками кінця світу» [8, с. 364-365], – безумовно такий вислів має символіко-метафоричний характер, але, наразі, ми спостерігаємо ситуацію аксіологічного зсуву, повертання, так званого, виключно «об'єктивного» економічного знання до системі цінностей як сакрального рівня християнського віровчення, так і особистісного, індивідуального характеру.

Безумовно, соціальна справедливість з самого початку свого дослідження виступає як проблема рівності людей і головною її складовою є вимога дотримання такої рівності. Першим самим простим змістом справедливості стосовно вимоги рівності було древнє правило взаємної відплати, що закріплювався інститутом

кровної помсти: «Поступай по відношенню до інших так, як вони поступають по відношенню до тебе», - це було правило тальйону (від лат. *Talio* – помста). Але головним в ньому, крім обов'язковості виконання, була заборона на перевищення ущербу в момент помсти відносно нанесеної шкоди. Такий підхід в системі застосування тальйону з нормативної точки зору встановлював своєрідні справедливі умови у з'ясуванні стосунків між людьми і гарантував перехід від дикості до варварства, а надалі і до іншого принципу справедливості у вигляді золотого правила моралі. Але яким би не було бажання справедливо забезпечити рівність в системі тальйону дійсну рівність в конкретних суспільних умовах встановити не можна. Перш за все тому, що до уваги приймаються тільки зовнішнє розподілення благ, при цьому практично не враховується внутрішня зміна суспільних відносин головним положенням яких виступає співвідношення поняття справедливості у площині «добро – зло», що пов'язане з засобами відплати у вигляді вбивства, знищення майна тощо. У зв'язку з цим, виникає питання волі або характеру злої волі, яка може змінюватися лише завдяки свободі приймати рішення, тому дозвіл на можливість вільного вирішення дозволяє людині бути моральним суб'єктом, а не тільки частиною свого роду.

У реальних умовах суспільного життя правило тальйону вже не є основним правилом поведінки, але воно не може бути повністю перекрито «золотим правилом» і зберігається як одне з правил взаємовідносин між людьми на рівні стереотипу, а також як одного з найбільш зрозумілих способів з'ясування стосунків, особливо в економіко-господарській сфері. Отже, важливим положенням стає те, що з розвитком морально-правової свідомості категорія «економічної справедливості» перестає зводитися виключно до рівності як такої.

Звертаючись до лексико-семантичних обставин значення поняття справедливості, з'ясовуємо, що етимологія слов'янського значення слова «справедливість» вочевидь пов'язана зі словом «правда», у свою чергу, старинне значення слова «правда» уособлювало поняття встановленого закону, наприклад, «Руська правда». В європейських мовах дане слово походило від латинського «*ustitia*» - «юстиція», а з грецької «*dikaïos*», що вказує на зв'язок з юридичним законом. Як бачимо, пріоритетність акцентів даного поняття у відмінних ментальних утвореннях вимагає його подальшого врахування в процесі розвитку змістовного характеру справедливості у соціально-економічній системі.

Безперечно, не йдеться про те, що на шляху національного економічного відродження України необхідно штучно поновлювати релігійну систему цінностей, йдеться про збереження глибинної системи цінностей українського народу, про підвалини духовної свідомості українського народу, які зберігалися протягом століть та передавалися від покоління до покоління. Слов'янський контекст надає поняттю рівності не юридичний, а соціально-економічний сенс, що полягає у вирівнянні спочатку майнових можливостей, а потім і людей як таких. Общинний ідеал майнової рівності та соціальної захищеності не зміг реалізуватися як рівність у багатстві. Економічна злиденність формувала уявлення про рівність у бідності не як однакове володіння майном, а, навпаки, як однакове не володіння. Ідеал рівності без перешкод переходить у вимоги зрівнялівки, що розповсюджується не тільки на економічну сферу, а й на самих людей, пропонується вирівнювання їх ділової активності, нівелювання та розчинення особистості в колективі.

Отже, свобода через рівність і завдяки їй, свобода в рівності була ідеалом багатьох людей, але вони відкинули інше важливе положення – свободу бути нерівними, а, відповідно, можливості бути краще.

Треба зауважити, що не всі поділяли зазначені ілюзії, наприклад, І. Бікерман вважав, що сама цінність рівності, на відміну від свободи, видається йому сумнівною і будується на заздрощах. Він заперечує її зв'язок зі справедливістю, припускаючи, що проблема справедливості може з'явитися там, де є нерівність. Нерівність, на його думку, природний і продуктивний стан суспільства, а рівність є неможливою в природному стані, як *regretum mobile*: «... рівність є абсолютно неприйнятним станом суспільства... нерівність, навпаки, може здійснюватися безліччю шляхів і уособлювати у незліченних формах. Стає ясным, що дії, що є направленими на знищення нерівності, повинні бути всеохоплюючими, всюди проникаючими. Інакше кажучи, влада, яка призвана оказувати такий вплив, повинна бути всеохоплюючою, всезнаючою і всемогутньою. І тут ми нашттовхуємося на невирішальну антиномію. Немає більшої нерівності, чим між владними і підвладними, влада сама по своїй природі є привілеєм...» [3, с. 64], - як бачимо з точки зору російського емігранта дана проблема переводиться в політичну площину, тоді як живущий в революційній Росії П. Сорокін не торкається цієї площини зовсім, тобто слов'янський контекст менше

враховує політичні трактовки, а зосереджує увагу на етичних та економічних підходах.

Якщо коротко продовжити аналізувати політичний контекст проблеми справедливості та зв'язати його з економічними підходами, то необхідним стає вирішення серйозної дилеми, що виникає між сильною владою та свободою у суспільстві. Першим аспектом зазначеного протиріччя є соціальна різниця, вона впливає з суспільної нерівності і доки породжуються соціальні конфлікти на цьому ґрунті, ідея рівності для соціально ущемлених верст населення являється більш привабливою, ніж ідея свободи. Свобода уособлюється з вибухом незадоволення, що спрямовується на досягнення рівності. Життєвий сенс цінності рівності при соціалізмі для великих мас населення не завжди досягає своєї мети і критика злочинів влади, несвободи, політичних заборон та інших вад далеко не всіх відвертає від ідей соціалізму. В даному випадку звинувачень народних мас у їх нерозумінні, неможливості зрозуміти правду тощо, видається за нелюбов до свободи і пропонуються засоби їх просвітництва. Але такий підхід дуже нагадує марксистську доктрину по виправленню народних мас, які не усвідомлюють своїх інтересів і методологічно від нього нічим не відрізняється. Сучасний спрощений підхід до ситуації прив'язаності певних верств населення до ідеалу рівності за рахунок обмеження свободи підтверджує висновок про те, що будь-який суспільний стан не може бути ідеальним і даний соціальний підхід безпосередньо впливає на гносеологічну ситуацію, яка потребує перегляду своїх попередніх уявлень.

Аналізуючи погляди П. Сорокіна, що формувалися в зазначений історичний період, можна констатувати, що при всьому співчутті до ідеалів соціалістичної рівності, він критикує погляди Ф. Енгельса за їх обмеження соціальним характером, що, у свою чергу, призведе до інших видів фактичної рівності. Сорокін писав про те, що в суспільстві майбутнього повнота прав і соціальних благ буде належить всім у вигляді повної долі економічних, духовних та інших благ [10, с. 59]. Він вважав, що рівність, яка розуміється як пропорційність послуг, привілеїв і благ, стара як світ і що соціалізм вносить у дане поняття новий сенс: «Соціалізм, основним елементом котрого є принцип рівності, не повинен і не може обмежуватися вимогою одної економічної рівності (рівне розподілення економічних, майнових благ) тому, що тоді воно означало б вчення половинчате, яке б не вимагало рівного розподілення найбільш цінних видів соціальних благ. Хіба благо знання чи благо добра

коштує менше, ніж економічне благо і майнова забезпеченість» [10, с. 41-42]. Як бачимо, таке суспільство уявлялося ідеальним і включало в себе елементи соціальної утопії.

Якщо коротко продовжити аналізувати політичний контекст проблеми соціальної справедливості і захищеності людини та зв'язати його з економічними підходами, то необхідним стає вирішення серйозної дилеми, що виникає між сильною владою та свободою у суспільстві. Першим аспектом зазначеного протиріччя є соціальна різниця, вона випливає з суспільної нерівності і доки породжуються соціальні конфлікти на цьому ґрунті, ідея рівності для соціально ущемлених верст населення являється більш привабливою, ніж ідея свободи. Свобода уособлюється з вибухом незадоволення, що спрямовується на досягнення рівності. Життєвий сенс цінності рівності при соціалізмі для великих мас населення не завжди досягає своєї мети і критика злочинів влади, несвободи, політичних заборон та інших вад далеко не всіх відвертає від ідей соціалізму. У даному випадку звинувачення народних мас у нерозумінні, неможливості зрозуміти правду тощо, видається за нелюбов до свободи і пропонується політика їх просвітництва. Але такий підхід дуже нагадує марксистську доктрину по виправленню народних мас, які не усвідомлюють своїх інтересів, і методологічно від нього нічим не відрізняється. Сучасний спрощений підхід до ситуації прив'язаності певних верств населення до ідеалу рівності за рахунок обмеження свободи підтверджує висновок про те, що будь-який суспільний стан не може бути ідеальним і даний соціальний підхід безпосередньо впливає на гносеологічну ситуацію, яка потребує перегляду своїх попередніх уявлень.

Коли йдеться про генезу поняття абсолютності етичних норм на нашій території, то в його основі, звісно, лежали незмінні християнські уявлення про благочестя й гріховність, відповідно, категорія справедливості та її економічний аспект пов'язується з проблемою боротьби «добрих» та «злих» начал у людині – це сприймається як аксіома. Такий спрощений догматичний підхід насправді не відповідає дійсності, тому спочатку треба звернутися до уявлень про «соціальний порядок» або «соціальну структуру», де ми стикаємось з дуже цікавими соціально-філософськими шуканнями українських вчених XVII ст. По-перше, вони ґрунтовно відрізняються від західноєвропейського підходу того часу, де суспільство розглядалось як природна форма невпинної війни без переможців та переможених, де ніхто не пам'ятав, коли вона почалася і коли

завершиться. Об'єднання рівних від природи людей пов'язувалося із державою, яка у свою чергу є проявом розумності, а суспільні відносини повинні підпорядковуватися законній владі, непокоря якій вважалась гріховною та злочинною. Звертаючись до міркувань українських філософів цього періоду, ми спостерігаємо протилежну точку зору, яка заперечує механічний характер суспільного життя, де екзистенціальний стан людей має родинно-генетичну основу. По-друге, розглядаючи суспільство як обмін діяльністю, можна відзначити, що люди об'єднуються між собою завдяки різним видам суспільної діяльності в спеціальні соціальні групи. Для малоросійського суспільства був характерний перехід, наприклад, селян до складу козаків, які часто переходили у стан міщан, а та сама «духовна еліта» складалася з вихідців із різних соціальних верств.

Отже, вибір професійних занять і соціальний стан людини справедливо залежали від її здібностей, а також від типу мислення, який визначається «своєю» мовою, чим формується раціонально-комунікативний зв'язок людей, але необхідним є врахування того, що не всі люди мають певні таланти та здібності. Такі недоліки вже вважаються злом і як наслідок цього утворюється суспільство за якого люди, як пише Л. Баранович: «люди тяготи друг другу носят» [2, с. 320]. Через це в суспільстві завжди існує потреба нести «недуги нищих», які розуміються не як «старці», котрі збирають милостиню, а як люди, у яких через життєві обставини не розвинулись певні здібності, - тому визначити певний справедливий порядок у такому соціально-економічному устрою неможливо.

Великий життєвий конфлікт та його несправедливий характер виявляється в тому, що одне тільки добро, народжуючи нове добро, робить людське буття однобічним і обмеженим. Живучи в добрі, людина не знає добра, бути доброю – це її земний присуд, але пізнати добро можна тільки, переступивши власне незнання, а це означає, що переступити межу незнання – здійснити акт пізнання зла. Цей конфлікт носить суто екзистенціальний характер, адже існування в добрі саме по собі виявляється злом, якщо людина не знає різниці між добром і злом. Ось чому пізнання зла постає як акт «свобідної» волі людини, хоч цей акт має «темне» демонічне начало. Людину зваблює зовнішній характер матеріальних речей, яким вона підпорядковується, саме вони викликають у людей пристрасті, а підпорядкування їм означає початок боротьби за добро і своє благополуччя, котре постає як зло. Відповідно, з'ясувати в умовах постійного життєвого конфлікту справедливі економічні засади

життєдіяльності є дуже складним завданням, яке людина приречена вирішувати самотійно, виходячи зі своєї «внутрішньої» духовної природи на протязі всього періоду існування у Вічності. Християнство в цих питаннях стоїть вище класового поділу з його обмеженістю і егоїзмом, безпосередньо, православ'я не пов'язується з певною визначеною системою господарської організації і не захищає однозначно приватну власність як таку. Воно визнає найвищими цінностями в людині свободу особи, яка проявляється у правовій і господарській сфері, тому справедливою вважається та економіко-господарська форма, що найбільш ефективно забезпечує суспільно визнані цінності.

Отже, на основі господарських практик та специфічному способі їх осмислення на українських землях починається процес формування понять індивідуальної господарської свободи, конкуренції, власності тощо, що складає сьогодні основу розвинутого ринкового господарства і з якими безпосередньо пов'язана категорія соціальної справедливості.

&3. Пріоритет принципу соціальної справедливості в етиці сучасних господарсько-економічних відносинах

Сьогодні дилема співвідношення соціальної захищеності людини і сучасні принципи функціонування ринку піддають сумніву кейнсіанську та некейнсіанську спробу як державного втручання, так і інших форм впливу на сферу господарсько-економічних відносин, покладаючись на стихію конкурентної боротьби. Такий підхід забезпечує не тільки принцип реалізації свободи у сфері соціально-економічних відносин, а й тим, що він у практичному плані забезпечує його непрогнозований результат. Ринок, на думку Ф. Хайека, має переваги у порівнянні з іншими альтернативними соціальними механізмами. Можливості ринку можна доводити науковими засобами, але всі підтвердження отримуються тільки в результаті практичних впроваджень. З цього приводу Ф. Хайек вказує: «конкуренція представляє цінність тому і тільки тому, що її результати непередбачувані і взагалі відрізняються від тих, до яких кожний свідомо прагне та міг би прагнути» [12, с. 6-7]. Тут виникає інша загроза для суспільства, яка пов'язана з тим, що конкуренція може створювати ситуацію ворожнечі та агресії у стосунках між людьми. Ф. Хайек заперечує такий варіант розвитку подій і стверджує, що конкуренція і ринок у кінцевому результаті призводять

до економічного процвітання, благами якого можуть користуватися всі громадяни суспільства, включаючи тих, хто постраждав у процесі конкурентної боротьби, саме за рахунок ефективного функціонування системи соціального захисту.

Відомий сучасний філософ Дж. Ролз порівнює справедливість з істиною: так само як істина є головною добродією думки, так само справедливість є першою добродією суспільних інститутів. Центральною категорією соціально-політичної концепції Ролза є справедливість, що розуміється не тільки як чесність і правильність, а, головним чином, як процесуально-конституційна справедливість, котра забезпечується за рахунок наявності та дії в розвинутому суспільстві правових норм. У той же час, концепція справедливості як чесності носить і процедурний характер, пропонуючи обов'язкову наявність принципу рівності. Виходячи з таких міркувань, мислитель дотримувався принципу справедливого розподілу суспільних благ, відповідно до якого будь-який розподіл має відбуватися за рівною користю між членами суспільства: «Кожна особистість володіє заснованою на справедливості недоторканністю, яка жодним чином не може бути порушена навіть процвітаючим суспільством» [9, с. 19].

Враховуючи зазначені положення теорії справедливості Дж. Ролза, можна сформулювати два справедливих соціальних принципи: перший пов'язується з правом кожної людини мати рівні можливості по відношенню до найбільш обширної системи основних свобод, але при умові їх сумісності з подібними свободами для всіх інших людей; другий – це коли соціальна й економічна нерівність повинні бути організовані таким чином, щоб від них можна було очікувати переваги для всіх і доступ до відповідних положень і посад був відкритим в однаковій мірі. Але такі положення не сприймаються безперечно і, наприклад, альтернативний проект теорії справедливості пропонується в концепції Р. Нозіка. Закріплюючи за державою роль «нічного сторожа», функцією якого є контроль над законодавчою системою і прагнення забезпечення повної безпеки громадян, визнається право на благополучне існування лише власників, а ті, у кого «нічого» в умовах ринку немає, автоматично виключаються з категорії успішних громадян, тобто встановлюються жорсткі межі для соціально-економічної мобільності людей даної спільноти. Таке економічне співвідношення рівності і соціальної справедливості повинно мати конструктивний характер нерівності в господарській мотивації і економіко-правових можливостях, офіційно

закріплених у суспільстві та відповідному розподілі матеріальних і духовних благ.

Отже, рівність не завжди і не для всіх виступає пріоритетом, а тому рівність у соціально-економічній сфері, якщо вона досягається ціною обмеження економічної активності і примусом до низького рівня життя більшості громадян не може бути благом, навпаки, нерівність у багатстві може бути основою компенсації переваг для кожної людини, наприклад, високому прогресивному податку на багатство, у такому випадку ніхто не буде заперечувати таку справедливість.

Такий підхід вимагає звернутися до комуністичного принципу економічної справедливості: «Від кожного – за здібностями, кожному по потребам», де також ми стикаємось з нерівністю, тому що люди будуть отримувати різну кількість благ. Але якщо розглядати цей принцип виключно в площині об'єктивних економічних відносин, то він відповідає стандартному уявленню про справедливий економічний принцип, тобто відповідна частина доходів віддається суспільству у вигляді податків, а задоволення потреб відповідно до того, скільки суспільство може собі дозволити розподілити для забезпечення соціального мінімуму благополуччя. Однак, у разі високого рівня оподаткування для багатих громадян, без відповідної моральної й соціальної мотивації економіко-господарської діяльності, такі умови нерівності будуть несправедливими вже по відношенню до них.

Як соціальна чеснота «економічна справедливість» відрізняється від багатьох інших принципів ступенем відносності до її змісту, тобто конкретно-соціальна багатоваріантність її прояву набагато вища ніж критерії які вона фіксує. Одним з перших на такий момент звернув увагу Д. Юм, висказавши думку про те, що справедливість є «штучною» чеснотою, порівнявши її з милосердям як «природною». Якщо справедливість регулює більш-менш суб'єктивні відносини між людьми у суспільстві стосовно об'єктивних матеріальних благ, то вона вимагає певної домовленості між членами спільнот відносно тих принципів за якими вони живуть і тому принципи економічної справедливості, наприклад, в сучасних Скандинавських країнах не можна порівнювати з проблемами економічної справедливості у пострадянських країнах.

Отже, розуміння складових принципу соціальної справедливості може змінюватися як стихійно, так і свідомо, але конкретне розуміння таких підходів залежить від правил і звичаїв, що на основі

відповідних світоглядно-господарських засад були сформовані тим чи іншим народом на певній історичній території. І якщо вони носять сумнівний стосовно морально-етичних принципів характер, але мають глибинне ментальне підґрунтя, то сенс справедливості змінюється відповідно до таких правил, а також заради високих стандартів справедливості зазначені зміни можуть вже сприйматися як несправедливість.

У даному контексті зазначеної проблеми авторка хотіла наголосити на тому, що теоретично-практичного відношення до проблеми власності в сучасному ліберально-демократичному світі має своєрідну подвійність: з одного боку, власність є сутнісною характеристикою західного суспільства, що закріплено в його правових нормах і пов'язана з історією розвитку та модифікаціями приватної власності; з іншого – це система власницьких відносин у вигляді категорій привласнення, володіння, користування, розпорядження та відчуження зазнають постійні трансформації, внаслідок чого збільшується обсяг нових об'єктів, що залучаються до економіко-господарських відносин між людьми й, відповідно, утворюють проблемні поля власності, тобто перш ніж отримати адекватний правовий статус, чиниться свавілля та беззаконня.

Для того, щоб визначити соціальну справедливість сучасних власницьких відносин, у тому числі і в межах України, необхідно з'ясувати культурно-історичну сутність феномену власності, простежити динаміку її формування. Однак, у зв'язку з думкою багатьох сучасних дослідників про зміну статусу власності в постіндустріальному суспільстві, де виникає проблема перегляду самого поняття власності, як вважає Е. Тоффлер, йдеться про те, що власність на засоби виробництва, з якою асоціюється класичний капіталізм, втрачає будь-яке значення. Тому авторка вважає, що соціально-філософський аналіз власності може прояснити саму тенденцію соціальної справедливості перетворень виробничих відносин, а через неї здійснити аналіз не тільки економічного, але й загальнокультурного змісту, який, у свою чергу, впливає на характер власності. «Ми живемо у сукупності соціальних відносин і визначаємося ними. Ми не хотіли б жити у «справедливому» суспільстві, де нічого було б купити, рівно як у «ефективному, багатому» суспільстві, котре використовувало б свої засоби заради морально засуджених цілей. Тому стосовно питання про моральність капіталізму наукова точність повинна досягатися не шляхом відмови від розгляду всіх його можливих аспектів, а з урахуванням сукупності

його ознак. У той самий час стає зрозуміло, що жодний суспільний устрій ніколи не зможе бути виправданим остаточним образом, оскільки кількість і вагомість точок зору, у відповідності до яких він має бути оціненим, постійно змінюється у часі» [7, с. 17-18], - тому моральність ринку і матеріально-життєві цілі людини залежать від визнання та дотримання морально-етичних принципів сформованих в межах економічної культури.

Таким чином, через всю історію соціальної філософії проходить думка про те, що «соціальна справедливість» – це такий принцип, що сприяє загальносуспільному благу. Справедливість в системі соціально-економічних цінностей регулює відносини обміну, розподілу та перерозподілу, дарування тощо між членами соціуму які мають відповідний статус, наділені певними правами, обов'язками та рівними можливостями для реалізації своїх здібностей. Вона є мірою соціального добра і комфорту для кожної людини даного суспільства, що враховує пропорційне співвідношення заслуг людини перед суспільством та винагороди за них, цей принцип не може базуватися виключно на емоціях і афектах, його підґрунтям має бути свідомі ціннісні переконання. Справедлива система сучасних економічних ціннісних орієнтацій повинна включати такі основні компоненти як вирішення проблеми «власності» і «влади» в національно-культурному, історичному та політичному розрізі; посилення уваги до проблематики розподільчої і моральної справедливості (наприклад, виконання принципу «кожному своє» в практиці третейських рішень); здійснювати теоретико-методологічне забезпечення розвитку ділових етичних засад у сфері культури виконання договорів, угод, взаємних зобов'язань («вексельна чесність»); вимагати дотримання ідеалу не відчужених прав – економічних свобод, які є дарованими кожному індивідові, сприяючи тим самим цивілізованому повороту до національно-культурного самозабезпечення свого народу в контексті світових економічних надбань та творчої реалізації особистості в різних галузях суспільного та індивідуального життя.

Сучасна світова господарська практика за суттю своїх відносин утворює своєрідний моральний вимір людського існування, що пов'язує собою дві такі найважливіші складові, як добро та користь. Онтологічний аспект співвідношення даних категорій сприяє вирішенню дилеми між поняттям загальної моральності у сфері ринкових відносин та особистими економіко-господарськими інтересами людини, її соціальною комфортністю існування. Тим

самим така позиція вимагає від суб'єкта економіко-господарських відносин хоча б умовного дотримання моральних норм заради не нанесення шкоди у збалансований процес функціонування ринкового механізму, а також суспільним відносинам у багатьох інших сферах прояву, в яких він також бере участь як громадянин. Але коли справа стосується конкретних умов існування та функціонування власного бізнесу, то вчинками людини починає керувати прагнення отримання егоїстичної вигоди і значення духовно-моральних цінностей знижується, а то й зовсім відкидається. Тому моральність ринку і матеріально-життєві цілі людини залежать від якісного рівня економічної культури, тобто існуючі моральні принципи в умовах вільного цивілізованого або «дикого» ринку суттєво різняться і можуть аналізуватися тільки в аспекті їх дійового використання в процесі спільного способу життєзабезпечення того чи іншого народу.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Этика. – М.: Лабиринт, 2004. 351 с.
2. Баранович Лазарь. Трубы словес проповедных на нарочитые дни праздников господских, богородичных, ангельских, пророческих и т. д. – Изд.2-е. – Чернігів, 1679. – 812 с.
3. Бикерман И. Свобода и равенство. *Русская мысль*; под ред.П. Струве. Берлин, 1922. Кн. VIII-XII. С. 49-102.
4. Вебер М. Избранные произведения [пер. с нем.]. М. : Прогресс, 1990. 804 с.
5. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ: ППС-2002, 2007. С. 315.
6. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного». Соч. В 6 т. М., 1964. Т. 2. 436 с.
7. Козловски П. Этика капитализма (с комментарием Дж. Бьюкенена); Эволюция и общество: Критика социобиологии. – СПб.: Экономическая школа, 1996. – 158 с.
8. Мочерний С. Методологія економічного дослідження. Львів, 2001. 397 с.
9. Ролз Дж. Теория справедливости / В.В. Целищев науч. ред. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. 536 с.
10. Сорокин П. Проблема социального равенства. Пг. 1917. 120 с.

11. Соціальна робота зі спеціальними групами клієнтів: навчальний посібник / Герасимова Е.М., Доній Н.Є., Тополь О.В. – Чернігів: ЧНТУ, 2015. – 154 с.

12. Хайек Ф.А. Конкуренция как процедура научного открытия. *Мировая экономика и международные отношения*. 1989. №12. С. 3-16.

ГЛАВА 1.2. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

**Коновалова М.В., к.н. з держ.упр., доцент,
доцент кафедри соціальної політики
НПУ імені М. П. Драгоманова**

Основною метою соціальної політики країни є забезпечення добробуту населення, соціального розвитку суспільства на основі соціальної справедливості, соціальної рівності, соціальної захищеності людей.

В Стратегічному плані діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021–2022 роки) зазначені основні пріоритети соціальної політики, серед яких створення сприятливого середовища для людей з інвалідністю; забезпечення захисту прав дітей та підтримка сімей з дітьми; соціальна підтримка сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, та інших категорій населення; створення умов для забезпечення достойної старості громадян похилого віку[1].

Не зважаючи на таку звужену стратегічну концепцію погоджуємося з вітчизняними науковцями, що соціальна політика країни має більш глобальні завдання. Так, група науковців (Н. Ф. Добрева, Є. М. Борщук, Т. К. Корецька) зазначають, що соціальна політика впливає на процеси відтворювання робочої сили, підвищення продуктивності праці, освітнього і кваліфікаційного рівня трудових ресурсів, на рівень науково-технічного розвитку продуктивних сил, на культурне і духовне життя суспільства [2].

Це система взаємовідносин основних елементів соціальної структури суспільства з приводу збереження та зміни соціальної поведінки населення загалом і складових його класів, верств,

спільнот. З економічної точки зору соціальна політика спрямована на поліпшення умов праці й побуту, на зниження захворюваності, що суттєво впливає на скорочення економічних втрат у виробництві. Це сфера інтересів різних соціальних груп, а тому соціальне управління в аспекті соціальної політики має соціальнополітичне спрямування.

Соціальна політика причетна до всіх основних сфер суспільного життя, а не тільки до соціальної сфери. Суспільні відносини прямо чи опосередковано впливають на становище і можливості розвитку різних соціальних спільнот, тому на стадії формування соціальної політики необхідно враховувати: – пріоритетне значення проблем соціальної захищеності населення в умовах ринку; – істотне підвищення ролі особистого трудового вкладу в задоволенні матеріальних, побутових та соціально-культурних потреб населення; – формування все більшого попиту на соціальне партнерство в масштабі всієї країни; – зростання значення координації дій державного центру, регіонів і місцевого самоврядування, спрямованих на соціальний розвиток. Головним у соціальній політиці є обов'язок держави гарантувати (законодавчо, соціально й економічно) нормальні для певного історичного періоду умови, які забезпечують гідне життя, свободу вибору життєвого шляху чи сфери діяльності, відповідальність за свої дії, “плату” за рівень особистого добробуту і становища у суспільстві. Соціальна політика повинна будуватись на основі взаємної відповідальності та взаємних обов'язків держави й населення. Стратегічною метою соціальної політики є створення сприятливого соціального клімату і соціальної згоди на основі збалансування різних соціальних інтересів за допомогою певних механізмів, що забезпечують задоволення основних життєвих потреб населення і зростання якості життя всіх громадян [1]

З огляду на глобальну мету соціальної політики сучасної держави основним питанням постає фінансове забезпечення соціальної сфери, що в свою чергу залежить від використання ефективних технологій стратегічного управління публічними фінансами.

Основною проблемою фінансового забезпечення соціальної сфери є співвідношення між обсягами функцій з виконання соціальних зобов'язань держави (сукупність суспільних благ, гарантованих державою та переважно безоплатних для всього населення чи окремих груп) і ресурсами, що спрямовуються для їх

виконання, існує диспропорція і спостерігається недофінансування соціальної сфери.

Наслідками неефективного управління фінансами на рівні держави є:

- - реалізація соціальної функції держави здійснюється не в повному обсязі
- - поглиблюються соціальні суперечності,
- - зменшується соціальна активність громадян, що не сприяє дії стратегічного фактору забезпечення високого рівня і якості життя.

З огляду на вищесказане варто розглянути соціальні аспекти управління публічними фінансами на різних етапах: від стратегічного планування до методів фінансового контролю.

Перш за все, визначимо підходи до побудови стратегій фінансового управління.

В науковій літературі із стратегічного менеджменту узагальнено чотири основні підходи до визначення стратегії управління фінансами:

- класичний, що будується на методах раціонального планування;
- еволюційний, що розглядає стратегію як аналог біологічної еволюції, але підпорядкованої правилам ринку;
- процесуальний, що детермінує прагматичне пристосування стратегії до недосконалості організацій та ринку;
- системний, щодо цілей та засобів стратегії як зв'язку культур та влади локальних соціальних систем, в яких вона існує.

Класичний підхід розглядає стратегію як раціональний процес детального розрахунку та аналізу, спрямований на максимізацію довготривалої переваги, в основі якої лежить максимізація прибутку.

Еволюційний підхід передбачає впровадження великої кількості незначних ініціатив, спостереження за якими з часом дає можливість визначити, які з них дієздатні, розвиваючи на їх основі успіх і усуваючи недієздатні.

Процесуальний підхід обумовлює обмежений раціоналізм самої стратегії, що визначається як «логічний інкременталізм» (прийняття рішень невеликими послідовними кроками) і пов'язаний із необхідністю постійного експериментування та навчання з метою удосконалення стратегічних рішень.

Системний підхід базується на усвідомленості соціальної значимості економічної діяльності і свідомому відхиленні від

максимізації прибутку при формуванні стратегії, альтернативою чому є лояльне відношення суспільства (громади) до бізнесу чи держави.

В реальності економічна поведінка людини «вмонтована» у мережі соціальних відносин, які можуть торкатися їх сімейних, професійних, освітніх релігійних, етнічних стосунків. Ці мережі впливають і обумовлюють поведінку людей, що визначається соціальним контекстом. У зв'язку з цим, компанії не завжди і не обов'язково сповідають у своїй діяльності принцип максимізації прибутку. Тому для системного підходу важливим є відмінності між моделями соціальної політики країн та змінами у соціальній системі всередині країн. Відмінності у підходах до формування стратегій достатньо стійкі як серед країн, так і всередині країн через те, що вони відображають особливості реальних економічних, соціальних та політичних умов діяльності бізнесу.

Системний підхід надає особливе значення тому, як стратегічні цілі та процеси відображають соціальні системи, в яких стратегії формуються та реалізуються. Відмінності у ринках, соціальних структурах суспільства, культурі, особливості середовища, в якому відбувається розвиток країни, суттєво впливає на зміст та характер стратегій.

Отже, системний підхід ставить під сумнів можливість існування єдиної універсальної моделі стратегії. Цілі стратегії та методи формування стратегії залежать від соціального контексту середовища, в якому вона існує.

Означені теоретичні та практичні підходи складають важливу основу формування уявлень про можливості застосування стратегічних підходів у менеджменті в публічній сфері: стратегічні дії у публічному секторі мають бути відібрані та імплементовані як такі, що збалансовані з прийнятною вартістю постачання суспільної вигоди, що репрезентується суспільною цінністю [3].

Таким чином, системний підхід до планування стратегій є найбільш прийнятним в управлінні публічними фінансами з огляду на врахування соціальних показників та критеріїв.

Важливим елементом управління публічними фінансами, в основі якого лежить соціальний аспект є макроефективність (сума ефектів, отриманих від управлінських дій). Такими ефектами є: соціальний, організаційний, економічний та екологічний. Соціальний ефект державного управління публічними фінансами виявляється в тому, що в результаті діяльності фінансових структур забезпечується збалансованість фінансової системи держави, підвищується якість

управлінських послуг і довіра до органів публічної влади. Збалансованість фінансової системи – оптимальне поєднання регулятивних важелів впливу держави на забезпечення виконання програмних фінансових заходів із пошуком раціональних шляхів реалізації планів економічного розвитку на всіх рівнях [4].

Діяльність органів державного управління у сфері публічних фінансів має бути націлена на виконання законів збалансованості фінансової системи, це стає одним із головних завдань публічних службовців.

Організаційний ефект полягає в тому, що в результаті управління фінансовою сферою створюється така фінансова система, яка відповідає завданням і функціям держави в певний проміжок часу. Органами державного фінансового контролю пропонуються заходи щодо поліпшення структури фінансових органів, підвищується керованість у державі, скорочуються установи, зайві ланки і створюються нові. Цікавим для України є досвід США щодо використання методу “сансет”, коли вводиться обмеження на термін функціонування державних відомств, після яких припиняється фінансування їхньої діяльності до ухвалення конкретного рішення про їхню подальшу доцільність. Метод “сансет” широко застосовується в деяких американських штатах, що дозволило скасувати непотрібні відомства, а інші об’єднати чи перерозподілити їх функції [5].

Економічний ефект виявляється в загальному економічному зростанні. Реалізує законодавчі принципи розвитку публічних фінансів в Україні

Екологічний ефект при управлінні публічними фінансами не можна чітко прослідкувати в усіх управлінських діях. Але для сталого розвитку суспільства важливо акцентувати результати не тільки на прибутках, а й на нефінансових результатах, зокрема на вплив на навколишнє середовище тих чи інших управлінських рішень. Завершальною стадією контролюючих дій є з’ясування ступеня дієвості. Адже результати можуть бути позитивними (одержання прибутку), але з позицій відповідності соціальним цілям суспільства можуть і не відповідати останнім.

Отже, результативність управління публічними фінансами виявляється не тільки в економічній оптимальності і раціональності, але й вимірюються соціальні ефекти тих чи інших фінансових стратегій.

Тому для побудови ефективних стратегій управління публічними фінансами з урахуванням соціальних аспектів науковцями пропонується використовувати систему збалансованих показників (ЗСП).

З урахуванням вдалого досвіду в приватному секторі багато урядових відомств вирішили застосувати збалансовану систему показників як базову концепцію для вдосконалення методів управління результативністю урядових структур.

Особливістю застосування збалансованої системи показників в державному управлінні є:

- ЗСП надає урядам більш цілісну методологію управління діяльністю. Існує безліч прикладів збалансованих показників державного сектору. Деякі додають додаткові аспекти, такі як людські ресурси. Важливі відмінності від приватного сектору включають заміну аспекта споживача на аспект громадян. Організації державного сектору орієнтуються на аспект громадян як результат, а не на фінансову перспективу.

- Організації державного сектору керуються бюджетом. Збалансована система показників дозволяє прив'язати довгострокові цілі уряду до річних та середньострокових бюджетних пропозицій. Це покращує оцінку програми.

- Збалансована система показників є ефективним механізмом прозорості для спілкування громадян та держслужбовців. Він надає докази прогресу до досягнення цілей та підтверджує політику

- Збалансована система показників є ефективним механізмом прозорості для спілкування громадян та працівників. Він надає докази прогресу до досягнення цілей та підтверджує політику [6].

Система ЗСП дає змогу транслювати бачення організації в систему показників, згрупованих за чотирма вимірами: фінанси, клієнт, внутрішні (бізнес) процеси, навчання і інновації. За допомогою системи ЗСП відслідковують поточні складові досягнення успіху (фінанси, задоволені клієнти, операційні результати), а також концентрують зусилля на вдосконаленні внутрішніх процесів, мотивуванні і підвищенні освітнього рівня співробітників, удосконаленні інформаційних систем.

Вживання методології ЗСП у державному управлінні має деякі істотні відмінності від застосування цього підходу в бізнесі [7]. Урядові інституції не оперують таким поняттям, як “чистий прибуток” і не можуть безпосередньо передбачити, як підвищення фінансової ефективності позначиться на інвестиціях у майбутньому.

Чітке розмежування між моделями ЗСП для приватного і державного секторів виникає внаслідок розуміння місця клієнта. Діяльність державної інституції сприймається через призму забезпечення потреб своєї клієнтури, а не фінансових акціонерів. Досягнення місії ототожнюється не з фіскальною відповідальністю і наглядом, а розумінням, кого необхідно обслуговувати і як краще задовольнити їх потреби.

У центрі місії державного органу перебуває клієнт. Ключовими для реалізації клієнтського виміру є відповіді на такі запитання:

- кого ми вважаємо нашим клієнтом?
- як ми задовольняємо його потреби?
- як ми збільшуємо прибутковість його бізнесу?

Результати стратегічного управління набагато складніше перевірити в уряді, оскільки вони не відповідають такому об'єктивному підсумку, як прибуток.

Фінансовий вимір призначений для дослідження впливу стратегії на ефективність діяльності. Фінансові міркування для державного органу або пов'язані із стимулюванням, або відіграють обмежуючу роль. Успіх у цьому разі вимірюють ступенем результативності, ефективності й економічності, із якою ця установа задовольняє потреби клієнтів своїми послугами та ступенем дотримання жорстких бюджетних обмежень. В урядовій структурі вимірювання охоплює такі параметри, як економічна ефективність, надання максимального обсягу послуг клієнтам на кожен витрачений грошову одиницю.

Клієнтський вимір охоплює здатність організації задовольняти потреби населення у сфері надання товарів і послуг, гарантуючи якісне виконання в повній відповідності з очікуваннями клієнта. В урядовій моделі основний чинник результативності відрізняється від комерційного середовища, а саме: бюджети є обмежуючим чинником, а державні організації мають більше відповідальності в частині нагляду і дисципліни, ніж суб'єкти приватного сектору.

Внутрішні процеси. У межах виміру щодо внутрішніх процесів визначається, які процеси потрібно оптимізувати, аби задовольнити клієнтів у рамках бюджетних обмежень. Зазначений вимір спирається на навички, компетенції і технології бізнесу, а також досліджує здатність задовольняти потреби клієнта, забезпечувати потенціал ізбільшувати прибутковість бізнесу своїх клієнтів. Цей вимір зосереджує увагу на виробничому процесі. Для дослідження збираються дані, що стосуються результативності внутрішніх бізнес-

процесів у зіставленні з показниками, які визначають фінансові успіхи бізнесу і наявність задоволених клієнтів. Для того щоб реалізувати організаційні завдання і відповідати очікуванням клієнтів, організація повинна окреслити коло ключових бізнес-процесів, які необхідно оптимізувати. Ключові процеси потім відстежуються, аби гарантувати досягнення кінцевого результату. Загалом внутрішні процеси – це механізми, які реалізуються через очікування ефективної роботи.

Інновації і навчання як вимір описує здатність установи змінювати, покращувати та пристосовувати свої послуги так само як і здатність співробітників розвиватися.

Контент виміру щодо навчання і розвитку інституції пов'язується із створенням умов для стимулювання професійного зростання і здібності до змін для вчасного вирішення поточних завдань. У цьому вимірі важливо контролювати чотири аспекти: навички і компетенції службовців, зокрема чи володіє персонал потрібним поєднанням навичок, аби справлятися з викликами і використовувати виникаючі можливості; потік інформації, або “інформаційний капітал”. Чи мають співробітники необхідний інструментарій та інформацію для ухвалення ефективних рішень, які вплинуть на результативність роботи клієнта; питання, пов'язані з організаційним кліматом, який включає такі елементи, як узгодженість і мотивація; наявність ефективної організації, що забезпечує контроль роботи окремих співробітників і систем розвитку, які пов'язують виконання місії із завданнями підрозділів і окремих співробітників.

Результативність стратегій також можна оцінювати за чотирма вимірами: співробітники, клієнти, бізнес і фінанси.

У контексті співробітників основна увага зосереджена на досягненні результативності стосовно ключових внутрішніх процесів, від яких залежить успіх організації, що пов'язується з людськими ресурсами і інфраструктурою. Адекватні інвестиції в ці сфери є важливою запорукою успіху в довгостроковій перспективі. Ключовими чинниками успіху для даного виміру є, наприклад: інновації, мотивування, навички співробітників, рівень комплектації персоналу.

Клієнти. Цей вимір дає змогу розглядати роботу організації очима клієнта. Для досягнення якнайкращих результатів у сфері надання державних послуг уряд також повинен враховувати потреби клієнта і закладати їх у свої плани.

На практиці в зазначеному вимірі виникають такі питання, як: Хто є клієнтами? Чи працюємо з однією або кількома групами клієнтів? Як би ми хотіли виглядати в очах наших клієнтів? Чи засновані показники вимірювання на вихідній інформації від зовнішніх клієнтів? Чи відображають показники вимірювання характеристики якісного обслуговування (доступність, зрозумілість, своєчасність і ввічливість)?

Ключовими чинниками успіху є орієнтація на клієнта, задоволення клієнта і інформування населення.

Показники вимірювання успіху є похідними від ключових факторів успіху, зокрема:– відсоток клієнтів, задоволених своєчасністю надання послуги.

Бізнес. Цей вимір має різне трактування в державному управлінні і в приватному секторі. У багатьох організаціях використовуються два набори індикаторів: кінцеві результати, або соціальні результати, які визначають роль інституції; і бізнес-процеси необхідні для ефективної і результативної роботи організації. До числа ключових чинників успіху, наприклад, можуть бути віднесені продуктивність і ефективність витрат.

Фінансовий вимір фокусується на балансі жорстких бюджетних обмежень і витрат на виробництво послуги, аналізі “накладних витрат” і інвестиційних потреб, політики регулювання доходів. Таким чином, ці показники дають змогу в збалансованому вигляді представити чинну і майбутню роботу організації. Збалансована система показників дає можливість керівникам розглядати свою організацію як єдине ціле.

Схеми ЗСП можуть впроваджуватися на рівні міністерств, відомств, управлінь, відділів, секторів. На кожному структурному рівні схеми BSC можуть застосовуватися і до окремих співробітників [7].

Модель ЗСП Р.Каплана і Д.Нортонна може принести користь урядовому сектору у сфері управління результативністю і стратегічного планування управління фінансами. Існує думка, що для подолання пріоритету фінансового виміру, який в ієрархії первинної структури ЗСП може бути врахований із пріоритетом над задоволеністю клієнта, внутрішніми бізнес-процесами, інноваціями і навчанням, доцільно в ієрархії структури ЗСП розмістити клієнтів зверху. Так, Р.Каплан і Д.Нортон рекомендують розміщення на чолі ієрархії таких завдань, як зменшення бідності або поліпшення довкілля [8].

Разом з тим, під час розробки стратегії варто не забувати про інші складові і критерії оцінювання для на попередження та своєчасного виявлення фактів неефективних дій у сфері публічних фінансів.

Отже, оцінювання стратегій управління публічними фінансами, визначення ефектів, як і сама будова стратегії передбачає неодмінне врахування соціальної складової на кожному з етапів для отримання ефективного не тільки фінансового, а й суспільного результату.

Список використаних джерел

1. Наказ Міністерства соціальної політики України №97 від 07.02.2020 <https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html>
2. Добре́ва Н. Ф. Концептуальні основи формування соціальної політики в сучасних умовах функціонування економічної системи України [Електронний ресурс] / Н.Ф. Добре́ва, Є.М. Борщук, Т.К. Корецька. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44(2). С. 73-79. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44(2)_11)
3. Whittington R.. What is Strategy – and does it matter? 2nd Edition.2001. SOUTH-WESTERN,CENGAGE Learning EMEA, Unated Kingdom.-p.151.
4. Карпінський Б., Герасименко О. Економіко-організаційний механізм державного управління збалансованістю фінансової системи території: теоретичні засади // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. / редкол.: С.М. Серьогін (голов.ред) та ін. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 1(31). – С. 84-92.
5. Клімова С. М. Технологія управління публічними фінансами / С. М. Клімова. // [Державне будівництво](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_2_4). - 2008. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_2_4
6. Diamond J. Establishing a Performance Management Framework for Government. Presupuesto y Gasto Público, May 2005
7. Сороко В. М. Результативність та ефективність державного управління і місцевого самоврядування : навч. посіб. / В. М. Сороко. – К. : НАДУ, 2012. – 260 с.
8. Каплан Р. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон. – М. : Изд-во “Олимп-Бизнес”, 2006. – 304 с

ГЛАВА 1.3. СУТНІСТЬ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Чернін І.М., к.е.н., доцент,
доцент кафедри соціальної політики НПУ імені М. П.
Драгоманова

Сучасні тенденції розвитку продуктивних сил та відповідної їм системи виробничих відносин, ускладнення та стрімке удосконалення техніко-технологічних компонентів функціонування економічних систем, загострення протиріч як в відносинах суспільства до природи так і власне в системі суспільних відносин, вимагає використання нових науково-теоретичних та практичних підходів до побудови критеріїв, факторів та форм подальшого розвитку соціальної сфери держави.

В цих умовах на перший план висувається проблема безпеки, що задає напрями і межі подальшого розвитку держави, а також визначає параметри життєздатності соціально-економічних структур в ході глобального та регіонального їх розвитку.

З'ясування сутності та ролі безпеки в сучасному соціально-економічному житті вимагає розгляду її антиподу – *небезпеки* як такого явища що реально або потенційно здатне впливати на якісні та кількісні параметри розвитку будь якої держави, виступати формою загострення суспільних протиріч. У сучасній науковій літературі *небезпека* розкривається як *об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, внаслідок якого йому може бути заподіяно будь який збиток або шкода, що погіршує його стан, і додає розвитку об'єкта небажану динаміку і параметри (характер, темпи, форми і т.п.)*. Джерелами небезпеки при цьому виступають умови і чинники, які за певних обставин самі по собі або в різній сукупності виявляють ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу і мають природне, техногенне або соціальне походження.

Протилежністю небезпеки є категорія *безпеки* яку слід характеризувати як *стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здібності до виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих чинників*.

З'ясування змісту, структури та напрямків забезпечення соціальної безпеки вимагає передусім дослідження її місця і ролі в структурі національної безпеки держави.

Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

В якості національних інтересів розглядаються:

- життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності;
- визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Національна безпека виступає концентрованим виразом сукупності умов, що розвиваються в:

- воєнній сфері;
- внутрішньо і зовнішньополітичній сфері;
- інформаційному, екологічному, науково-технічному та цілому ряду інших напрямів суспільного розвитку.

У національній безпеці держави прийнято розрізняти деякі її підвиди, насамперед:

- технологічні;
- політичні;
- екологічні;
- інтелектуальні;
- криміногенні;
- правові та інші.

На сьогодні у суспільстві існує дві сфери національної безпеки які визначають об'єктивні можливості розвитку всіх інших її підвидів. Мова йде про економічну і соціальну сфери формування загального рівня безпеки. Розглядаючи ті або інші сторони безпеки, не можна обійти їх економічні аспекти. Ряд загальних умов і чинників висуває економічну безпеку в число категорій, що формують системний погляд на сучасне життя суспільства і держави.

По-перше, це:

- відмінності в соціально-економічних потребах і інтересах;
- прагнення до найбільш повного їх задоволення в рамках виробничих відносин між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг.

По-друге, обмеженість природних ресурсів, різна міра забезпеченості ними окремих економічних суб'єктів містить потенційну можливість для загострення економічної і політичної боротьби за користування цими ресурсами.

По-третє, зростає значення чинника конкуренції у виробництві і збуті товарів і послуг. При цьому зростання конкурентоздатності одних економічних суб'єктів може розглядатись іншими як реальна або потенційна небезпека, як загроза їх власним інтересам.

Тому категорія економічної безпеки носить системоутворюючий характер і виступає не тільки центральним структурним компонентом в системі національної безпеки, але і однією з ключових характеристик економічної сфери держави, що ставить дану категорію в один ряд з базовими категоріями економічної теорії.

Відповідно до цього, розрізняють наступні складові та індикатори економічної безпеки України [3].

1. Макроекономічна безпека:

- узагальнена продуктивність (випуск на одиницю продуктивної потужності);
- темп приросту ВВП, (%);
- рівень технології виробництва (частка ВВП у випуску);
- рівень тінізації економіки, % від офіційного ВВП;
- рівень використання потенційних можливостей (потенційного ВВП повного завантаження макрофакторів);
- рівень тіньового завантаження капіталу;
- рівень тіньового проміжного споживання, % до офіційного.

2. Інвестиційна безпека:

- рівень інвестування (відношення капітальних інвестицій до ВРП), (%);
- частка приросту прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) щодо ВРП, (%);
- рівень оновлення основних засобів, (%).

3. Інноваційна безпека:

- рівень видатків на науково-технічні роботи, % від ВРП;
- темп науково-технологічного прогресу, % за рік;
- рівень фінансування інноваційної діяльності, % від ВРП;
- питома вага спеціалістів, що виконують науковотехнічні роботи, осіб на 1000 зайнятих, (%);
- питома вага підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у загальній кількості промислових підприємств, (%);
- питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній

кількості промислових підприємств, (%);
 - питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, (%)

4. Фінансова безпека:

- рівень монетизації економіки, %, МЗ до ВВП;
- рівень зовнішнього боргу, % до ВВП;
- рівень внутрішнього боргу, % до ВВП;
- рівень валових міжнародних резервів НБУ (у місяцях імпорту);
- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (відношення доходів зведеного бюджету до ВВП);
- рівень дефіциту бюджету, % до ВВП;
- рівень трансфертів з державного бюджету щодо ВВП, (%);
- рівень тінізації доходів зведеного бюджету, (% до ВВП);
- інфляція (ІСЦ), приріст за рік, (%);
- вартість банківських кредитів, (% за рік);
- рівень кредитування реального сектору економіки, (% до ВВП);
- частка кредитів у переробну промисловість у кредитуванні економіки, (%);

5. Зовнішньоекономічна безпека:

- коефіцієнт відкритості економіки;
- рівень експортної залежності, % до ВВП;
- рівень імпортової залежності, % до ВВП;
- коефіцієнт покриття експортом імпорту;
- рівень інноваційної продукції у товарному експорті, (%);
- частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні, (%).

6. Соціальна безпека:

- рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції);
- рівень оплати праці у випуску;
- рівень тіньової заробітної плати до офіційної;
- рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості;
- рівень видатків на освіту до ВВП, (%);
- рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП, (%);
- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму;
- питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, (%);
- рівень пенсійних видатків до ВВП, (%);
- рівень дефіциту ПФ до ВВП, (%).

7. Продовольча безпека (споживання на одну особу/місяць, кг):

- добова калорійність харчування людини, (тис. ккал);
- м'ясо і м'ясопродукти;

- молоко і молочні продукти;
- яйця, шт.;
- риба і рибопродукти;
- цукор;
- олія;
- картопля;
- овочі та баштанні;
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград (S);
- хліб і хлібопродукти;
- виробництво зерна на одну особу за рік.

8. Демографічна безпека:

- очікувана тривалість життя при народженні, років;
- коефіцієнт депопуляції;
- загальний коефіцієнт смертності населення (число померлих на 1000 осіб наявного населення), (проміле);
- смертність немовлят (число дітей, померлих у віці до 1 року, на 1000 народжених), (проміле);
- загальний коефіцієнт народжуваності, (проміле);
- захворюваність населення (кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань) на 100000 населення;
- демографічне навантаження непрацездатного населення до працездатного (ефективної чисельності платників страхових внесків), (%).

9. Енергетична безпека:

- енергоємність економіки, кг. не / ВВП;
- рівень тіншового споживання паливо-енергетичних ресурсів (ПЕР), (% ВВП);
- рівень інвестування підприємств паливноенергетичного комплексу, % від випуску ПЕК;
- рівень оновлення основних засобів підприємств паливно-енергетичного комплексу, (%);
- частка домінуючого паливного ресурсу у споживанні ПЕР (природний газ), (%);
- частка імпорту газу з однієї країни у загальному обсязі його імпорту, (%);
- частка імпорту нафти з однієї країни у загальному обсязі його імпорту, (%);
- частка власних джерел у балансі ПЕР, (%).

У той же час, економічна безпека здатна розвиватись лише в площині забезпечення соціально необхідних умов відтворення суспільного продукту і в системі складних зв'язків і взаємозалежностей обумовлених соціальною структурою суспільства, глибиною соціальних протиріч та об'єктивними можливостями їх подолання засобами економічної політики.

Сьогодні високий рівень соціальної безпеки входить в систему першочергових пріоритетів країн що вирішують різні завдання економічного розвитку і функціонування. У своїй основі даний процес має об'єктивні тенденції, які зумовлені всім ходом суспільного розвитку і спрямовані в кінцевому результаті на розвиток людини, як кінцевої мети будь-якої соціально-економічної активності.

Завдяки такому підходу в концептуальному плані на зміну людині економічній приходиться людина соціальна. Орієнтація на задоволення потреб людини стає абсолютно необхідною умовою побудови політики забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим необхідними є зміни в суспільному розвитку, які дозволили сформуванню нових напрямків соціально-економічних відносин. Визначальними серед них є:

1. Придбання працею творчого характеру, який в умовах стрімкого збагачення свого змісту перетворюється в основний чинник прогресивних соціально-економічних змін, виступає своєрідною рушійною силою науково-технічної революції.

2. Революційні зміни в продуктивних силах що обумовлюють відповідні перетворення в системі соціально-економічних відносин, зв'язуються передусім з зростанням якості людського чинника, активним нагромадженням і реалізацією інтелектуального потенціалу.

3. Різнострамований і суперечливий вплив на сучасний розвиток глобалізаційних процесів, що приводять до виникнення і поглиблення проблем пов'язаних з природними, природно-антропогенними, антропогенними (в тому числі економічними і соціальними) явищами, які виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації і мають загальнопланетарний характер як за масштабами і значущістю, так і по засобах їх вирішення.

Розуміння глобальних проблем в сфері взаємодії природи і суспільства, в сфері суспільних взаємовідносин, розвитку людини і забезпечення його майбутнього вимагає певного пом'якшення соціально-економічних протиріч, орієнтації на «загальнолюдські

цінності» і є важливою метою сучасного соціально-економічного і суспільного розвитку загалом.

Посилення взаємообумовленості соціальної та економічної складових розвитку також зумовлене рядом наступних тенденцій.

По-перше, економічна безпека, як комплексна характеристика розвитку і функціонування економічної системи синтезує в собі всі форми проявів суспільних відносин, здатних викликати реальний або потенційний конфлікт інтересів. При цьому соціальна сфера в умовах кризового розвитку перетворюється в дестабілізуючий чинник і вимагає як об'єктивної діагностики і моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки, так і реалізації невідкладних заходів по забезпеченню необхідного рівня показників-індикаторів соціальної сфери.

По-друге, характер процесів які протікають в структурі соціуму дозволяє віднести протиріччя в даній сфері до числа стратегічних загроз економічної безпеки, що торкаються ключового компонента національного багатства – людського капіталу. При цьому соціальний аспект забезпечення економічної безпеки починає переважати як на тактичному, так і на стратегічному рівні системи безпеки держави. В цих умовах правомірним є ствердження, що економічна безпека органічно переростає в соціально- економічну. Критерії оцінки соціальної сфери з позицій безпечного впливу на всі форми прояву відносин що обумовлюють базові цінності і інтереси суспільства перетворюються в ключові чинники оцінки рівня безпеки.

Таким чином, соціальні тенденції стають найважливішою метою процесів забезпечення національної безпеки на всіх суб'єктних рівнях і функціональних напрямках такої діяльності.

Розвиток економічної і соціальної сфери формує єдиний взаємообумовлений процес в межах якого здійснюється вплив на параметри національної безпеки по всьому спектру проявів перетворюючої активності людини. Соціальний компонент економічної безпеки перетворюється:

1. в передумову забезпечення високого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин виходячи з основоположних державних і суспільних інтересів, що констатуються в системі критеріїв національної безпеки країни;

2. соціальний прогрес виступає не тільки передумовою але і ключовою задачею діяльності по забезпеченню високих параметрів безпеки.

Така подвійна роль соціальних чинників, вимагає посилення уваги саме до соціально-економічних аспектів проблем безпеки на сучасному етапі суспільного розвитку.

Разом з тим, концептуальна єдність економічних та соціальних підвидів безпеки не дозволяє ігнорувати їх внутрішні відмінності, що обумовлюють їх специфічні риси, місце і роль в системі національної безпеки:

- **економічна безпека** має своїм об'єктом розвиток економічної структури суспільства, вдосконалення господарського механізму;

- **соціальна безпека** спрямована передусім на захист людей як найвищої цінності будь-якої країни.

Захист життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод людини утворює внутрішній зміст соціальної безпеки.

По мірі соціалізації економічного розвитку соціальна безпека підпорядковує своїм завданням всі форми відносин з приводу безпеки як в економічній так і в політичній сферах суспільства, та обумовлює динаміку і напрями руху соціальної системи регулювання та життєзабезпечення.

Основними індикаторами та пороговими значеннями індикаторів стану соціальної безпеки України у відповідності до «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 23.10.2013 року, є [2]:

№з\п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення (х) опт
1	Частка населення із сукупними витратами, які нижче 75% медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності), %	не більше 25
2	Частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму, %	не більше 40
3	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів	не менше 3
4	Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, разів	1,5 - 2
5	Відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін, разів	не менше 1
6	Відношення сукупних витрат 10% найбільш	не більше 8

	забезпеченого населення до 10% найменш забезпеченого, разів	
7	Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %	не більше 50
8	Рівень безробіття (за методологією МОП), %	не більше 10
9	Рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних), %	не більше 25 - 30
10	Наявність житлового фонду в середньому на одну особу, м ²	не менше 25
11	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб	не більше 60
12	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	не менше 4
13	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	не менше 8,3
14	Охоплення випускників 9-х класів повною середньою освітою, %	не менше 100

Відповідно *об'єктами соціальної безпеки виступають:*

- люди;
- їхні спільноти і відносини;
- прогресивні соціальні потреби;
- системи соціалізації людини;
- соціальні інфраструктури: освіта, виховання, культура, торгівля, охорона здоров'я, спосіб життя.

Таким чином *соціальна безпека* – це:

1. надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів макро- та мікрорівнів;
2. збереження і розвиток людського потенціалу;
3. підтримка ефективного стимулювання діяльності людей і систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, цінностей, моральності і т.п.

Важливою ознакою наявності високого рівня соціальної безпеки є можливість самостійно (без зовнішнього впливу) реалізовувати заходи розвитку соціальної сфери відповідно до системи

усвідомлених національних інтересів. Найважливішими національними інтересами України в соціальній сфері є:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства.

Реалізація наведених соціальних інтересів вимагає запобігання реалізації руйнівних загроз, найнебезпечнішими серед котрих в соціальній сфері України є наступні:

1. невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
2. неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
3. криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
4. загострення демографічної кризи;
5. зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;
6. прояви моральної та духовної деградації суспільства.

Таким чином соціальна безпека виникає як соціальний феномен в ході вирішення суперечності між такою об'єктивною реальністю, як небезпека і потребою соціального індивідуума, соціальних груп і спільностей запобігти їй, локалізувати, усунути наслідки небезпеки, реалізувати свої соціальні інтереси найбільш адекватними засобами.

Побудова цілеспрямованої діяльності в напрямі забезпечення високого рівня соціальної безпеки як в межах політики соціально-економічних реформ держави, так і в ході реалізації механізмів самозабезпечення з боку соціальних суб'єктів потребує визначення критеріїв, показників, факторів зміни стану безпеки.

Звідси виникає гостра потреба в науково обґрунтованому дослідженні рівня соціальної безпеки та її констатації в системі

параметрів здатних виконувати функцію спрямування практичних заходів на досягнення цілей безпеки в соціальній сфері.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про національну безпеку України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

2. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.09.2013 р. №1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

3. Атаманюк Р.Ф., Атаманюк Е.А. Соціальна економіка: навч. посіб. – Львів: Новий Світ-2000, 2020. – 203 с.

4. Глобальна та національна безпека: підручник / [В.І. Абрамов та ін.]; за заг. ред. Г.П. Ситника; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Громад. орг. «Акад. нац. безпеки». К.: НАДУ, 2016. – 781 с.

6. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп./ Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь. – К.: НІСД, 2014. – С 39-40.

7. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підруч. К.: НАДУ, 2012. – 544 с.

8. Старостенко Г.Г., Онишко С.В., Поснова Т.В. Національна економіка: навч. посіб. – К. : Ліра-К, 2016. – 432 с.

9. Соціально-економічна безпека: навч. посіб. [У.Б. Бережницька, О.Я. Савко] /за ред. М.О.Данилюка та Бережницької У.Б. – Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2016. – 264 с.

ГЛАВА 1.4. БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

**Сухицька Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри соціальної політики
НПУ імені М.П.Драгоманова**

Сучасний етап розвитку України як незалежної та соціальної держави відбувається в умовах суспільної та економічної кризи, що спонукає органи держави до пошуку шляхів оптимізації соціальної політики щодо соціальних видатків, осучаснення та підвищення ефективності системи соціального захисту населення. В умовах недореформування соціальної сфери, існування системних деформацій знижується життєвий рівень населення країни, поглиблюється його поляризація на багаті та бідні соціальні верстви, зростає нерівність у доступі до суспільних благ. Ці показники призводять до латентних конфліктів, масштабної маргіналізації, соціального відторгнення та несуть в собі різні рівні соціального напруження та соціальних заворушень.

Зважаючи на проблеми, які супроводжують суспільне життя українців є необхідність через державну соціальну політику здійснення ряду реформ в системі соціального захисту населення щодо підвищення рівня соціально-економічного забезпечення громадян, забезпечення прозорості функціонування ринку праці з адекватною оплатою праці, яка дозволяла б уникнути ризику опинитися на межі чи за межею бідності.

А відтак, бідність є однією з найбільш серйозних соціально-економічних проблем розвитку українського суспільства, сучасним викликом, що потребує невідкладного вирішення з боку держави. Виявлення та наукове обґрунтування сучасних тенденцій породження бідності в українському суспільстві та світі в цілому і роль соціальної політики у її вирішенні та подальшому запобіганні є актуальною темою для дослідження.

Теоретико-методологічні підходи до розуміння бідності, її політичні, соціальні, економічні, філософські та інші аспекти розглядаються в наукових роботах Ф. Енгельса, К. Маркса, Дж. С. Мілля, А. Сміта, Г. Спенсера, Е. Реклю, С. Роунтрі та ін., сучасних дослідженнях К. Джіні, А. Макоулі, Т. Маршалла, М. Оршанські, Дж. Роулса, А. Сена, П. Таусенда, та ін., дослідженнях науковців колишнього СРСР Н. Кузнецової, С. Струмліна та ін.

Специфіку, проблематику та шляхи подолання бідності в контексті формування та реалізації соціальної політики Україні досліджують у своїх роботах такі українські науковці, як Д. Богиня, В. Гошовська, К. Дубич, Н. Коваліско, М. Кравченко, Л. Лебідь, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Паніотто, Ю. Сурмін, В. Скуратівський, М. Соколик, О. Соскін, В. Трощинський, С. Тютюнникова, В. Хмелько, В. Шишкін, та ін.

Сучасний стан розвитку українського суспільства проходить нелегкий час випробувань, реформ та соціально-економічних криз. Зважаючи на те, що для будь-якої держави період реформ та нововведень є нелегким тягарем перш за все суспільству, а говорячи про Україну, її затяжний період розбудови незалежної держави перетворився страшним соціально-економічним капканом зuboжіння та зневіри в краще майбутнє для її народу.

Понад чверть населення України перебуває за межею бідності. Про це повідомила уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова на соціальному форумі Ради ООН з прав людини у Женеві. 80% пенсіонерів отримують пенсію «на рівні межі монетарної бідності» [1]. Бідність являє собою невтішну картину соціально-економічного розвитку українського суспільства. В державі побудовано систему соціального захисту на чолі з Міністерством соціальної політики з забезпечення соціальних стандартів та належних умов життя громадян. Слід зазначити, що система соціального захисту, яку утворюють різні галузі, що надають різні послуги для населення, є надзвичайно «чутливою» до різного роду експериментів, реформ та криз, а тому потребує з боку держави та її соціальної політики постійної уваги. Аналіз різних наукових джерел та проведення народних майданів переконує, що перекося та нехтування державою виконання своїх соціальних функцій призводить до латентних конфліктів, підвищення соціально-політичної напруженості, яка, як правило, переростає в широкомасштабні та довготривалі акти непокори суспільства інституту влади.

Якщо аналізувати різні джерела соціологічних досліджень, то рівень соціальної напруженості в нашому суспільстві є безпрецедентно високим, і для цього є ряд об'єктивних та суб'єктивних причин серед яких: вимушене масштабне переселення постраждалих від військового конфлікту на Сході України та анексії Криму, тотальною міграцією працездатного населення за межі нашої держави в Польщу, Німеччину, Канаду в пошуках заробітку тощо, що

потребує невідкладного реагування соціальної політики держави. Економічна криза в поєднанні з анексією Криму, збройним конфліктом на Сході України призвели до безпрецедентного зростання рівня бідності в країні.

Всі ці показники свідчать про шквал соціально-економічних проблем, які призводять до бідності більшу частину населення України, які не в змозі її подолати. Соціальні установи, що працюють в системі соціального захисту неспроможні охопити соціальною допомогою таку кількість людей в зв'язку з недостатністю фінансового забезпечення з боку держави, відміною ряду пільг та згортанням соціальних програм із-за відсутності фінансів, а це свідчить про те, що людина в стадії бідності залишається сам на сам з нею і такий стан більшості громадян українського суспільства[2].

Спад рівня реальних доходів громадян призвів до того, що понад три чверті українців не можуть дозволити собі лікування та повноцінне харчування, наслідком цього є погіршення стану здоров'я і особливо у дітей.

Проводячи дослідження з проблем бідності українського суспільства необхідно з'ясувати сутність самого поняття. *Бідність* (англ. *poverty*; зубожіння) в енциклопедичному виданні визначається як соціальний стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних та інтелектуальних можливостей для ведення способу життя, що відповідає нормам, прийнятих у даному суспільстві[4, с. 56-58].

Організація Об'єднаних Націй визначає бідність як обмеження у виборі і можливостях, порушення людської гідності, що на практиці означає:

- відсутність базового потенціалу для ефективної участі у житті суспільства;
- неможливість годувати та одягати сім'ю;
- неможливість навчання та лікування;
- відсутність землі для ведення натурального господарства або отримання доходу;
- відсутність достатнього заробітку.

Відомий український дослідник Е. Лібанова визначає *бідність* як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [12, с. 12].

Говорячи про бідність, як проблему соціальної політики, слід зазначити, що класифікація тих станів людини чи групи, які не з

власної волі позбавлені необхідного – роботи, доступного житла, їжі, одягу, лікування підводить їх під сферу впливу системи соціального захисту населення.

Досліджуючи бідність як соціальну проблему необхідно зазначити що показниками визначення цього стану є певні стандарти і основним з них є прожитковий мінімум. *Прожитковий мінімум* є базовим державним соціальним стандартом, який застосовується для оцінки рівня життя населення в Україні, призначення соціальної допомоги, розроблення та реалізації соціальної політики. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» [7] *прожитковий мінімум* (визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність. До працездатних осіб відносяться особи, які не досягли встановленого законом пенсійного віку) – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Згідно ст. 7 Закону України «Про Державний Бюджет України на 2020 рік» [8] встановлено у 2020 році прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня 2020 року - 2027 гривень, з 1 липня - 2118 гривень, з 1 грудня - 2189 гривень. Аналізуючи сучасний стан цін на продукти харчування та предмети вжитку слід констатувати, що реальний прожитковий мінімум перевищує законодавчо встановлений майже вдвічі, і це не заперечують в міністерствах економіки та соцполітики України.

Є міжнародна класифікація ООН про межу бідності і сьогодні це рівень доходів людини менше \$5 на день. Тобто, \$150 на місяць. При діючому курсі в Україні це 4200 грн. В Україні прожитковий мінімум становить близько 75 дол. на одну людину в місяць, мінімальна зарплата - 176 дол., а понад чверті всього населення України перебуває за межею бідності. Пенсіонерів в Україні 27% і переважна більшість із них отримують пенсію, нижчу 4200 грн. [5].

Те, що прожитковий мінімум в Україні не відповідає дійсності не заперечують очільники Мінсоцполітики та констатують, що реальний прожитковий мінімум перевищує законодавчовстановлений приблизно вдвічі[3].

В Комітеті Верховної Ради України з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства стверджують, що за останні роки рівень бідності серед працюючих зріс із 19,6% до 52,3%, а платоспроможність громадян знизилася на 25,4% [2]. Аналізуючи реальний стан бідності українців, вищезазначені показники констатують принизливий стан працюючого населення держави, де кожен другий працюючий не може забезпечити достойного життя собі та своїм близьким, його заробітку вистачає на придбання продуктів харчування та оплати комунальних послуг, ціни на які в середньому подорожчали на 350%.

Особливо вражаючою картина бідності є в працюючій молоді і особливо молодих сімей з дітьми, які народивши їх одразу переходять за межу бідності із-за рівня цін на утримання та догляд дітей і ніяких преференцій для них від держави не передбачено, а оплата їх роботи на ринку праці не гарантує їм запобігання від бідності [3].

Зважаючи, на наведені вище показники, Україну можна віднести до найбідніших країн світу. Держава яка має такі природні ресурси, сприятливий клімат, географічне розміщення тощо віднесена до бідних країн світу і саме в цьому є парадокс сучасного її стану. Науковці з Центру Разумкова, стверджують, що головною причиною злиднів в Україні є саме суспільство, в якому людська праця нічого не варта, а її оплата зведена до мінімальної межі відносно цін та купівельної спроможності громадян. В нашій державі, на відміну від розвинутих країн світу, не забезпечується здійснення прозорого перерозподілу національних доходів, не встановлено гідного рівня оплати праці – мінімальну зарплату, яка в десятки разів нижча від «мінімалки» більшості європейських країн, неможливо назвати достойною. На їх думку, в Україні, робоча сила є дешевою, а половина економіки перебуває в тіні, тому неможливо запобігти бідності більшій частини населення. Державні інститути влади повинні в основу соціальної політики покласти зайнятість, гідну працю та її оплату [6].

За іншими даними експертів ООН за межею бідності проживає понад 80 % українців, прожитковий мінімум у державі наближається до порогу бідності країн Африки, а за вартісним показником споживчого кошика населення України знаходиться в стані прихованого голоду. Якщо в країнах Африки поріг бідності складає 1,25 дол. США в день, то в Україні показник прожиткового мінімуму на день становить 1,5 дол. США. Розв'язання проблем зменшення бідності та соціальної нерівності є першочерговими завданнями

світової спільноти, зокрема Світового банку та Організації Об'єднаних Націй (ООН), які стратегічними цілями сталого розвитку (ЦСР) країн світу на 2015-2030 роки визначили: зниження *крайньої бідності* (extreme poverty) або *абсолютної бідності* (**Абсолютна бідність** (міжнародний показник межі бідності) – стан, при якому дохід на одну особу в день складає 1,9 дол. США); збільшення доходу та споживання населення, що перебуває за межею крайньої бідності[5].

Орієнтуючись на міжнародні соціальні стандарти та зважаючи на загрозливі тенденції бідності в українському суспільстві державні інститути влади намагаються вирівняти ситуацію за допомогою ефективних механізмів соціальної політики. Розроблення та реалізації ефективної соціальної політики, спрямованої на зменшення масштабів бідності є показником добробуту українського суспільства. Зважаючи на те, що проблема бідності загрожує соціальній стабільності та національній економічній безпеці, зумовлює необхідність віднесення її до пріоритетів державної політики країни. Кабінетом Міністрів України прийнято Розпорядження від 16.03.2016 р. № 161-р, яким схвалено Стратегію подолання бідності [10], що визначає першочергові завдання ЦСР в Україні, а шляхи подолання бідності окреслено в розробленій Урядом України 15 вересня 2017 року Національній доповіді [11].

Забезпечення права на захист від бідності та соціального відчуження є одним із пріоритетних напрямів Європейської соціальної хартії ратифікованої Верховною Радою України у 2006 р. де в ч. 1, ст. 30 Хартії визначено, що «кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження» [9]. Виконанням цих міжнародних документів з питань зниження рівня бідності в Україні займається Кабінет Міністрів України шляхом розроблення соціальної політики та відповідних нормативно-правових документів. В основу розроблених та впроваджуваних національних концепцій, стратегій зі зменшення бідності необхідно закласти підвищення доходів громадян України, що на практиці має досягатися через підвищення заробітної плати, наближення її до мінімальних рівнів країн Євросоюзу (400-500 євро в місяць), створення нових робочих місць чим запобігти міграції працездатного населення, в інші країни, в пошуках заробітку. Для розв'язання проблеми доходів населення, як ключової проблеми бідності, необхідно створити умови для розширення доступу населення до продуктивної зайнятості та забезпечити гідну оплату праці, що має сприяти зростанню доходів

населення від зайнятості та водночас супроводжуватиметься зменшенням частки видів соціальної допомоги у сукупних доходах домогосподарств.

Завданням соціальної політики України є подолання бідності в контексті реалізації цілей розвитку України до 2030 року, а саме необхідно забезпечити:

- дотримання принципу соціальної справедливості при розподілі бюджетних коштів на соціальні програми, підвищення рівня ефективності надання соціальної допомоги бідним верствам населення;
- зменшення масштабів дитячої бідності, передусім її немонетарних аспектів; активізація непрацюючого працездатного населення, що отримує соціальні допомоги шляхом сприяння їх працевлаштуванню на ринку праці;
- створення умов для підвищення доходів, фінансової спроможності домогосподарств;
- забезпечення реалізації державних соціальних стандартів;
- підвищення рівня життя населення.

Сучасні тенденції соціальної політики та розвитку українського суспільства підтверджують ту закономірність, що бідність необхідно розглядати комплексно – як проблему похідну від ефективності державного управління, політичної волі, антикорупційної політики, сталого економічного зростання. Саме ці аспекти необхідно покласти в основу державної політики–економічної, соціальної, антикорупційної та ін. Без забезпечення вирішення вищезазначених проблем зменшення бідності в Україні буде здійснюватися формально або імітуватися .

На підставі означених досліджень сформульовані **висновки**.

1. Визначено, що бідність в Україні так і світі в цілому має виразну тенденцію до збільшення. В реаліях сьогодення українське суспільство особливо вразливе до фінансово-економічних спадів і криз, терористичних загроз, а також неефективної соціальної політики.

2. Дослідженням з'ясовано, що причинами безпрецедентного росту бідності в Україні стали: економічна криза в поєднанні з анексією Криму, збройним конфліктом на Сході України.

3. Аналізом виявлено, що реальним шляхом виходу з кризи, що склалася в Україні є завершення розпочатих і реалізація нових реформ.

4. Встановлено, що поняття «бідність» за визначеннями різних міжнародних інституцій та науковців трактується по-різному, яке по суті включає в себе низький рівень доходів і неможливість придбання основних товарів та послуг, необхідних для підтримання гідного способу життя людини; обмеження у виборі і можливостях, порушення людської гідності; неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу.

5. Дослідженням з'ясовано, що показником визначення стану бідності є прожитковий мінімум, відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

6. Аналізом виявлено, що реальний стан бідності українців, через низький рівень оплати праці де кожен другий працюючий не може забезпечити достойного життя собі та своїм близьким, його заробітку вистачає на придбання продуктів харчування та оплату комунальних послуг.

7. Встановлено, що відповідно до стандартів ООН, людина проживає за порогом бідності, якщо вона витрачає на проживання та продукти харчування менше 5 дол. США на день, а на місяць – менше 150 дол. США, в Україні прожитковий мінімум становить близько 75 дол. на одну людину в місяць, на день становить 2,5 дол. США.

8. Визначено, що явище бідності суспільства необхідно розглядати комплексно – як проблему похідну від ефективності соціальної політики, державного управління, політичної волі, антикорупційної політики, сталого економічного зростання.

Список використаних джерел

1. Доповідь уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Л. Денісової на соціальному форумі Ради ООН з прав людини у Женеві URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/12/666153/>
2. Віхров М. Арифметика злиднів. *Тиждень.ua: веб-сайт*. 2018. 9 бер. URL: <http://tyzhden.ua/Society/210176>.

3. Дубич К.В. Сучасні світові тенденції та українські реалії молодіжного безробіття. *Вісн. НАДУ при Президентові України*. 2017. № 3. С. 87-94.

4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т. 4 : Галузеве управління. ОРІДУ НАДУ при Президентові України. К. : НАДУ, 2011. 648 с.

5. Економічна газета від 14.10.2020р.
https://gazeta.ua/articles/economics/_prozhitkovij-minimum-v-ukrayini-vdvichi-nizhchij-za-mezhu-bidnosti-u-sviti-ekspert/990221

6. Коваленко І. Експерт розповіла про наслідки масової бідності населення. *Online Експрес: веб-сайт*, 2017. 21 бер. URL: <http://www.expres.ua/news/2017/03/21/233887-ekspert-rozpovila-naslidky-masovoyi-bidnosti-naselennya>.

7. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV Редакція від 20.01.2018, підстава - 2249-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 38, ст.348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>

8. Про Державний Бюджет України на 2020 рік: Закон України від 15.11.2019 р. № 294 Редакція від 04.10.2020, підстава - 909-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020, № 5, ст.31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

9. Європейська соціальна хартія : [Хартія Ради Європи від 3 трав. 1996 р. № ETS № 163]. *Офіц. вісн. України*. 2006. 18 лист. (№ 40). С. 37. Ст. 2660.

10. Про схвалення Стратегії подолання бідності: [Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 бер. 2016 р. № 161-р.]. *Офіц. вісн. України: офіц. період. видан.* 2016. 29 бер. (№ 23). С. 189. Ст. 923.

11. Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 175 с.

12. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : моногр.; М-во освіти і науки України; КНЕУ імені Вадима Гетьмана, НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. – К. : КНЕУ. 2008. 330 с.

ГЛАВА 1.5. ОСОБЛИВОСТІ ФІЛАНТРОПІЧНОГО ПЕРІОДУ В ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

О.М. Мариніч,

викладач кафедри соціальної політики НПУ імені

М.П.Драгоманова

Історія соціального забезпечення є складовою частиною нормативного науково-методичного забезпечення підготовки фахівців за спеціальністю «Соціальне забезпечення». Соціальне забезпечення – це суспільне явище, яке є моделлю підтримки яку суспільство реалізує у конкретний історичний період, відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-культурного розвитку.

Здатність людини до співчуття, прагнення допомогти іншій людині були тією рушійною силою, яка викликала до життя різноманітні форми допомог. У феномені таких допомог домінує моральний компонент, який ґрунтується на соціальних почуттях гуманізму, милосердя, альтруїзму.

Висвітлюючи історію виникнення і розкриваючи значення термінів «філантропія», «меценатство», «соціальне забезпечення», «соціальна підтримка», потрібно чітко усвідомити, що милосердя, гуманізм означають почуття, а благодійність, філантропія, меценатство, соціальне забезпечення, соціальна підтримка – діяльність, спрямовану на покращення існування іншої людини.

Парадигма допомоги – це стійка модель допомоги, яка відповідає рівню розвитку даного суспільства, його культури в той чи інший історичний період. Для парадигми допомоги характерні: доктрина допомоги, суб'єкти допомоги в їх культурно-історичної індивідуальності, об'єкти допомоги.

Особливості філантропічної парадигми допомоги розкривають у своїх працях як вітчизняні так і зарубіжні науковці, а саме: А.Г. Горілий, Ю.І. Гузенко, О.Д. Замашкіна, Г.М. Кубіцький, К.В. Кузьмін, М.В. Попович, В.А. Поліщук, С.О., Підгурська, В.І. Савицький, М.В. Фірсов, А.В. Фурман, О.І. Янкович.

Метою дослідження є визначення теоретичних особливостей становлення та розвитку соціального забезпечення в історичному контексті філантропічної парадигми допомоги.

У своєму історичному розвитку соціальна турбота про нужденних набувала різні форми – від милостині до організованої державної системи соціального захисту, що поєднується з різними видами суспільної і приватної благодійності. *Милостиня* – це подаяння у вигляді грошей чи інших матеріальних засобів нужденним. Це одне з найдавніших проявів природно-гуманістичних якостей притаманних людям, згодом піднесеного церквою в релігійну обов'язок і збереглася до наших днів як форма співчуття до жебраків, незалежно від релігійних вірувань подаючого. Ця форма благодійності не піддається організації. Вона подається тому, хто простягає руку і визначається особистими властивостями індивіда, його суб'єктивними відчуттями. Надання посильної допомоги є основною метою милостині. Однак щедрі подаяння можуть спровокувати розвиток професійного жебрацтва. Суспільний розвиток вносив свої корективи в зміст і трактування понять «милосердя», «благодійність». Вони історично змінювалися, як змінювалися масштаби і форми практики соціальної допомоги. Але незмінним було розуміння того, що часом такі біди і немочі досягають людину, яким не кожен може самотійно протистояти і не до кожного в потрібний час доходить турбота держави. Тому їм необхідно милосердне сприяння з боку тих, хто в змозі (матеріально і духовно) добровільно здійснювати доброчинність. У нашій країні різкий розрив з традиціями благодійності, в тому числі і вітчизняними, стався близько сто десятиліть назад, коли радянська влада плюндрувала усталені традиції українського народу, де навіть самі поняття «милосердя», «доброчинність», «філантропія» практично вийшли з офіційного вживання. Однак у народній свідомості завжди зберігалось прагнення до милосердя, що характеризує вищий прояв людського співчуття, об'єднуючи жалість, співпереживання з активною, діяльною любов'ю до ближнього. Воно пов'язане зі ставленням особистості до важкої ситуації, фізичних та розумових недоліків і слабкостей іншої людини, з готовністю їй допомогти.

Важливою складовою частиною соціальної турботи, спрямованої на надання соціальної, в т.ч. матеріальної, допомоги незаможним є *благодійність* – це добровільна і безкорислива передача грошей, майна, послуг нужденним. Досить часто як синонім до поняття «благодійність» використовується поняття «філантропія», що в буквальному перекладі з грецької означає людинолюбство.

Філантропія проявляється як добровільний розподіл приватних ресурсів в інтересах нужденних. Спочатку «філантропія» визначалася

як прихильність, доброзичливе ставлення до людини, пізніше під «філантропією» стали розуміти індивідуальну благодійність. Українські дослідники Ю.І. Гузенко та В.І. Савицький ототожнюють поняттями «благодійність» і «філантропія», вважаючи їх ідентичними. «Благодійність чи філантропія – ідентичні поняття, що означають надання допомоги як окремим особам, так і організаціям; співчуття, сердечна участь в житті хворих, немічних, нужденних, матеріальне або інше заохочення суспільно-значущих форм діяльності (захист навколишнього середовища, охорона пам'яток культури, розвиток освіти, охорони здоров'я, спорту)» [9].

Милосердя – це більше готовність до надання допомоги, ніж сама допомога. Це чуттєвий відгук на страждання інших людей, ніж раціональна оцінка цих страждань. Милосердя можна вважати одним із мотивів благодійної діяльності. Хоча з іншого боку, сфера розповсюдження милосердя набагато ширше тієї області, де проявляється благодійність. Милосердя – співчуття, співпереживання, прихильність, особливе ставлення, любов. «Віддай людині крихітку себе. За це душа наповнюється світлом», – ці слова написані Ліною Костенко, поетесою, нашою сучасницею, яка уособлює в собі сумління і душу нашого народу. Милосердя – це емоційно-почуттєвий відгук на страждання іншої людини. Милосердя означає смислову інтенцію суб'єкта благодійності – здатність до співчуття, емпатії та виразу його готовності до надання допомоги, підтримки страждуючого, а благодійність виступає похідним поняттям, фіксуючим соціальна дія по реалізації певних суспільних і приватних зусиль у наданні цієї допомоги, підтримки. Як дві сестри Лазаря – Марфа і Марія, які виступали прообразом благодійності, уособлюючи собою діяльну допомоги і милосердну участь. Милосердя лежить в основі благодійної діяльності, дуже часто виступаючи одним з мотивів її надання.

Благодійність слід відрізнити від професійної соціальної допомоги, яка багато в чому виросла з неї, проте будується на інших організаційних засадах. Соціальна допомога чітко регламентована нормативно-правовою базою, організаційно-управлінської структурою спеціально створених установ і організацій. З соціальною допомогою благодійність в її сучасному розумінні зближує відносна інституційованість – наявність правового статусу, спеціальних організаційних форм, участь у благодійній діяльності не тільки приватних осіб, але й колективних суб'єктів. У той же час благодійна діяльність не так жорстко регламентована, що дозволяє їй більш

«гнучко» реагувати на виникаючі соціальні проблеми. Соціальна допомога держави обов'язкова, всі громадяни країни мають право на захист держави і її соціальних інститутів. Благодійна допомога не обов'язкова і чітко не регламентована, це добровільна допомога нужденним.

Основними формами взаємодії благодійності із соціальною допомогою сьогодні є:

- благодійність як форма соціальної допомоги, спрямована на безпосереднє надання соціальної та матеріальної допомоги нужденним через різні благодійні організації;
- благодійність як додаткове джерело фінансування різних соціальних програм, які реалізуються соціальними закладами;
- благодійність як особлива форма соціальної підтримки, полягає в безоплатному наданні матеріальної допомоги нужденним.

Соціальна підтримка – це сприяння людині в подоланні її життєвих труднощів. Вона може виявлятися як в оплатній, так і в безоплатній формах. Крім того, діапазон можливих життєвих труднощів, що викликають необхідність у соціальній підтримці, набагато ширше тих, які «обслуговуються» благодійністю. Соціальна підтримка буває як матеріальною, так і фізичною, соціально-побутовою, правовою, психологічною, педагогічною тощо. Як бачимо, всяка благодійність є соціальною підтримкою, але не всяка соціальна підтримка є благодійністю.

Суспільне піклування – це одна з найбільш цивілізованих форм благодійності, здійснюваних державою, церквою, суспільством і приватними особами, яка виражається в наданні нужденним притулку і прожитку. Розрізняють системи державного, громадського і приватного піклування бідних, а за формою допомоги, що надається, – системи обов'язкових робіт, трудової, натуральної і грошової допомоги. Слід розрізняти об'єкт і суб'єкт соціальної допомоги. Об'єктом допомоги виступає її одержувач, який потребує підтримки, під суб'єктом ж розуміється джерело допомоги. Залежно від характеру суб'єкта соціальної допомоги виділяється ряд основних типів піклування:

- приватний (індивідуальний);
- груповий, громадський (в тому числі общинний і церковний);
- державний [6].

Історично склалися дві основні системи піклування: «відкрита» і «закрита». Відкрита система піклування – це нерегламентована, хаотична допомога нужденним, в основі якої лежить особиста участь

і бажання (наприклад, подаяння). Закрита система піклування – це спеціалізовані благодійні заклади, діяльність та зміст роботи яких регламентовані законом, надають допомогу цілеспрямовано і постійно (притулки, богадільні, лікарні, інвалідні будинки, робітні будинки і т. п.). Зміст і форми прояву двох систем піклування з плином часу мінялися, перебуваючи в залежності від загального рівня розвитку цивілізації. Суспільне піклування – сукупність благодійних установ та заходів, що мають на меті надання допомоги особам, які через хворобу, старості та інших причин позбавлені можливості здобувати собі прожиток самостійно. Держава бере на себе турботи про допомогу безробітним і хворим лише у виняткових випадках стихійних і народних лихах. В Україні переважала система приватного піклування, здійснюваного за допомогою окремих благодійних товариств, приватних осіб та станових установ.

Під *спонсорством* розуміється здійснення юридичною або фізичною особою вкладу (у вигляді надання майна, результатів інтелектуальної діяльності, надання послуг, проведення робіт) у діяльність іншої юридичної або фізичної осіб на умовах поширення одержувачем спонсорської допомоги реклами про спонсора, його товари. Спонсорська діяльність сприяє формуванню та підвищенню іміджу спонсора в очах його потенційних клієнтів. Спонсорську допомогу регламентує договір, у якому обмовляється яку допомогу, надає спонсор, і які види реклами йому за цю допомогу надає одержувач допомоги. На відміну від спонсорства благодійна пожертва не вимагає договору та обов'язкової відповідної реакції благоотримувача.

Складовою частиною благодійності можна вважати і *меценатство*, тобто матеріальну, в першу чергу, а також самоорганізовану підтримку милосердя особами, що володіють значними коштами і впливом у суспільстві. Саме ж слово «меценат» утворене від прізвища багатого і благородного римського діяча Гая Цильнія Мецената, державного діяча початку епохи Античності., «покровителя» поетів, митців, який вчиняв добродійні жести лише з однією метою – прославлення себе у творчості останніх. Звідси й сучасний термін «меценатство», щоправда, в дещо інакшому розумінні та трактуванні, зокрема, в частині добровільної та безкорисливої допомоги. Саме в цей час в Римській державі популярності набуває меценатство (допомога нужденним на взаємовигідних засадах).

Вагомою умовою ефективності благодійної діяльності виступає мотивація соціальної поведінки (у тому числі і благодійної діяльності), яка залежить від системи соціальних диспозицій особистості, її готовності до певного способу дій, а саме:

- загальної системи ціннісних орієнтацій особистості;
- системи її суспільних соціальних установок на певні соціальні об'єкти;
- системи ситуаційних соціальних установок.

Система мотивів благодійної діяльності включає в себе три рівні:

перший рівень (генеральний), який регулює суспільну спрямованість соціальної поведінки особистості до альтруїстичних вчинків і благодійної діяльності;

другий (поведінковий), який визначає поведінку в тій чи іншій сфері благодійної діяльності;

третій (вчинковий), який направляє вчинки у ставленнях певних соціальних об'єктів і ситуацій, тобто детермінують вибір об'єкта благодійності та форму благодійної діяльності.

Однак, домінуючі мотиви благодійної діяльності визначаються системою ціннісних орієнтацій суспільства, особливостями соціально-культурних умов, панівних суспільних ідей.

Мотивом жертвувати своїм часом, своїми засобами, своїм життям заради допомоги іншій людині вважається внутрішнє прагнення допомогти іншому, що проявляється в *жалості і альтруїзмі*. У своїй моральній філософії добра В.С. Соловйов доводить взаємопов'язаність понять жалість, милосердя і альтруїзм: «Як сором виділяє людину з іншої природи і протиставляє іншим тваринам, так жалість внутрішньо пов'язує його зі усім світом. Але жалість сама по собі не є ще достатньою основою всієї моральності, оскільки серцева доброта до живих істот сумісна з аморальністю в інших відносинах. Дуже важливо, щоб той, хто надає допомогу усвідомлював і втілював у своїй діяльності ідею: що інші люди схожі на нього і ставитися до них треба як до себе» [6]. Тобто, необхідно на справі підтверджувати основний принцип сучасної соціальної політики та соціальної допомоги: «Повага людської гідності незалежно від стану його фізичного і психічного здоров'я, віку, статі, віросповідання і соціального положення» [6].

Г.А. Миронова виділяє ознаки, що дозволяють класифікувати поведінку як альтруїстичну: добровільні та свідомі дії як прояв властивостей волі, а не результат зовнішнього примусу, безкорисливе

виключення очікування відповідного благодіяння. прагнення сприяти благу інших людей з гуманних мотивів, наявність емоційного ставлення до людей, співчуття їм, доброзичливість, симпатія, готовність допомогти. [6].

Моральними принципами благодійної діяльності як основи соціального забезпечення виступає альтруїзм, гуманізм тощо.

Альтруїзм – це моральний принцип, який полягає в безкорисливому служінні іншим людям, готовність жертвувати для їх блага особистими інтересами; протилежний егоїзму. Альтруїзм – зацікавленість в добробуті швидше інших, ніж у власному. Альтруїстична поведінка протилежно егоїстичній і включає в себе прагнення допомогти іншим. Термін був введений О. Контом (фр. «vivre pour autrui» – «жити для інших»), який вважав, що під впливом позитивізму суспільство розвивається в напрямі гуманістичних цінностей. Це моральний принцип згідно з яким благо іншої людини і він сам більш значущі, ніж власне «я» і його благо. Принцип альтруїзму є універсальною формулою безкорисливого благодіяння. Альтруїст надає допомогу навіть тоді, коли нічого не пропонується натомість, та й чекати нічого не доводиться. Класичною ілюстрацією цього явища може служити притча Ісуса про доброго самаритянина: *«... Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і попався розбійникам, які зняли з нього одяг, поранили його і пішли, залишивши його ледь живим. Принагідно один священик йшов співаю дорогою і, побачивши його, пройшов мимо. Так само й Левит надійшов на те місце, поглянув, подивився, і пройшов повз. Проходив же там якийсь самарянин, знайшов на нього і, побачивши його, змилосердився і, підійшовши обв'язав йому рани, наливши оливи й вина і посадивши його на свого осла, привіз його в готель, і подбав про нього. А на другий день, від'їжджаючи, вийняв два динарії, дав їх господареві й проказав: «подбай про нього, та більше що витратиш, я, коли повернуся, віддам тобі».* Самаритянин проявляє чистий альтруїзм. Сповнений почуття жалю, він віддає зовсім незнайомій йому людині свій час, сили і гроші, не чекаючи ні винагороди, ні подяки.

О. Конт розрізняє як інстинктивний альтруїзм, що об'єднує індивідів і рід, так і альтруїзм, що перетворюється в кінцевому підсумку в спонтанну властивість, що об'єднує всіх людей.

Цю точку зору поділяє П. Кропоткін, вважаючи, що моральність – це складна система почуттів і понять, в основі якої лежать інстинкти (вроджені почуття і потреби) [7]. В свою систему моральності він включає:

- інстинкти (товариськість);
- поняття розуму (справедливість);
- почуття, що схвалює розум (самопожертва) [6].

П. Кропоткін використовує термін готовність до самопожертви, великодушність. На думку науковця, це почуття ближче до альтруїзму, тобто «здатності діяти на користь іншим», якщо виявляється без задньої думки на відплату при цьому житті чи після смерті, роблячи висновок, що це потрібно самій людині, це властиво людській природі.

Основоположним принципом благодійності є *гуманізм*. Вперше поняття гуманізм (від латинського «*humanus*» – «людський», «людяний») було введено в науковий обіг німецьким педагогом Ф. Нітхаммером у 1808 році. Основою для цього поняття послугувало слово «гуманіст», яке виникло наприкінці XV століття. На думку А. Швейцера гуманність це «... прагнення бути добрим не тільки тому, що це наказується етичними заповідями, але й тому, що така поведінка відповідає нашої сутності» [2].

Показниками гуманізму є інтерес до іншої людини, бажання творити добро по відношенню до неї, готовність допомогти їй безпосередньою дією, уміння співпереживати горю, радості, душевному стану, визнання права кожного на щастя. В основі гуманізму як буттєвої сутності людини і світогляду лежить переконання в безмежності можливостей людини, її здатності до самовдосконалення [2].

Отже, аналіз історичного контексту філантропічного періоду соціального забезпечення розглядається переважно як допомога німеччинам, тимчасове явище, пов'язане з із суспільною кризою і філантропією.

Взаємодопомога між племенами, філантропічна допомогу з боку вождів і старійшин, міжособистісна допомога.

Процес формування перших уявлень про допомогу займає найбільш тривалий період часу: від зародження людського суспільства до появи перших державних утворень. Інформація про це досить мізерна, письмові джерела відсутні (до кінця III – початку II тисячоліття до н. е.). Результати етнологічних, етнографічних, археологічних досліджень досить інтерпретовано, що не дозволяє правдоподібно судити про реальний стан взаємної допомоги в архаїчний період. Однак можна з упевненістю заявити, що первісні види та форми допомоги зароджуються в умовах найдавнішого минулого людини. Реакції соціального захисту проявляються у

гомінідів – найдавніших предків людини. Стадо гомінідів було з досить добре організованої допомогою і взаємодопомогою, доступністю видобутку для всіх його членів, займалося навчанням дитинчат, передачею навичок і досвіду, в цілому з мирними взаєминами.

Первісний людський колектив – родова община – формує специфічні уявлення і форми допомоги, які цілком і повністю були пов'язані з вітальними особливостями і функціями людського співтовариства на даному етапі свого розвитку. В умовах зіткнення людини з природою, захисний механізм спрямований або на розширення родового простору, або на захист і підтримку самих членів роду всередині громади.

Чому це відбувається саме на етапі родоплемінних відносин? По-перше, з'являються примітивні механізми та способи захисту людини, по-друге, завдяки утворенню людського колективу, послаблюються індивідуальні механізми боротьби людини за виживання в природі. Як наслідок, зростає період життя людини, що призводить до формування специфічних вікових груп: дитинства і старості. К. Поланьї і Б. Малиновський характеризують зв'язки в родовій громаді як реципрокні, тобто засновані на взаємодопомозі [8].

М.В. Фірсов вводить поняття «реципрокація» – взаємопідтримка і «редистрибуція» – взаємообмін для визначення допомоги в найдавнішому людській спільноті як «реципрокного альтруїзму», тобто допомоги, вузько направленої на свій родовий простір [8].

Ця допомога передбачала взаємні зобов'язання тільки по відношенню до «своїх» членам громади. Сформований захисний механізм відобразився, насамперед, в етнічній культурі. Основними формами допомоги, як аналізують А.В. Фурман та М.В. Підгурська, були *культові форми допомоги та підтримки, общинно-родові та господарські форми допомоги* [10].

Культові форми допомоги та підтримки, пов'язані з міфологічним світом давньої людини, представлені різними сакральними атрибутами. Міфологічне мислення об'єднано з певною моделлю дій по захисту та охороні колективу, окремого індивіда. Особливу роль тут відіграє феномен тотема як комплексу вірувань і обрядів, коли якесь явище природи, рослина чи предмет вважався родоначальником племені, був першим ступенем становлення соціальної допомоги, так як був помічником людини її взаємодії з природою. Найчастіше це були певні знаки, дії, предмети (дерев'яні

ляльки), тварини. Тотем допомагав не лише окремій людині, але і всьому роду. При цьому удача залежала від суворого виконання всіх приписів, табу [10].

Общинно-родові форми допомоги, які реалізовувалися через систему общинного самоврядування. Це дозволяло надавати підтримку вкрай нужденним, незахищеним категоріям громади: старим, дітям, вдовам. Цікавим, до прикладу, були форми підтримки старих людей на теренах України. Якщо на допомогу не приходила родина, то піклування про них брала на себе громада. Одним із варіантів підтримки літніх було спеціальне відведення їм земель, яке уможливлювало заготівлю сіна. У похилому віці вони доглядалися окремими представниками громади. Так, старця призначали на постій за чергою, здебільшого на кілька діб, до різних членів громади, де він отримував нічліг і харчування. Така форма зберігалася до кінця ХІХ століття [10].

Господарські форми допомоги, представлені різними видами взаємообміну матеріальними благами і послугами на основі взаємних зобов'язань. Ранні форми допомоги і взаємодопомоги – реципрокації – первинно мали ритуальний характер і до ХІХ століття зберігалися у вигляді народних свят українського народу. Різновидом архаїчної моделі допомоги є толоки, що одночасно були і формою спільної діяльності і формою допомоги бідним селянам, включали усебе спільну обробку землі, перевезення сіна, хліба, гною, будівництво хатин, млинів (здебільшого за умови частування помічників господарем). [9].

Ранні форми допомоги можуть бути пояснені за допомогою теорій дарування та обміну (це сприяє більш глибокому розумінню сучасних принципів волонтерства, взаємодопомоги та професійного соціального забезпечення).

Французький соціальний антрополог і соціолог М. Мосс, розглядаючи теорію дарування у зв'язку з ідеєю людської солідарності, підкреслює, що сучасні системи соціального захисту та охорони здоров'я, турботи про літніх і дітей мають витоки в соціальному інституті дарування, що існували ще в архаїчні часи. Відомий антропологам ритуал північноамериканських індіанців-потлач – дає приклад «тотальної системи дарування», загального і безперервного обміну цінностями й послугами [6].

Чи означало, що благодійність як безоплатний подарунок або добровільне і безкорисливий розподіл ресурсів, здійснюваний з волі дарувальника? Відносини дарування, як стверджує соціальна

антропологія, мають на увазі компонент «відарування», завдяки чому відновлюється необхідна рівновага взаємодіючих сторін. Дар, який нічого спільного не має з солідарністю, є протиріччя. Теорія дарування має багато спільного з теорією соціального обміну, варіанти якої розвивалися в соціології, соціальної психології, економіці, соціальній антропології, політології. Обмін різними соціальними благами в широкому сенсі слова розглядається тут як фундамент, на якому побудовано численні структурні утворення, такі як: влада, статус, престиж.

У зв'язку з цим велика роль належить тотему як прародичу племені і помічників людини, а також чаклуна і шамана, наділеними особливими знаннями, повноваженнями посередників між людиною і природою. Допомога в цей період швидше позаіндивідуальна, колективно-родова; людина, яка звертається до шамана, – не одиничний суб'єкт, а частина племені, роду. У цих умовах першими стихійними суб'єктами допомоги стають служителі культу (шамани, жерці, волхви та ін.) і вожді племені. Для шамана або жерця допомога людині або всьому роду в кризовій ситуації (голод, хвороба) полягала в тому, що він, володіючи специфічним знанням про властивості лікарських рослин, мінералів, металів, людської психіки, поведінці тварин і т.д., ставав посередником між людиною / общиною і проблемою, яку сама людина вирішити не могла. Шамани могли впливати через колективний настрій на особистість нужденного або хворого. Знання шамана були універсальні, так як він контролював все життя роду, виконував функції посередника при пологах, його діяльність відповідала вимогам соціальної групи, роду, племені і звідси його могутність.

Від вождя або глави племені залежало право перерозподілу додаткового продукту, врегулювання запитів свого роду, що наділяло його додатковими якостями щедрості і справедливості. Він повинен був мати авторитет і здатністю вселяти довіру. Вождь повинен багато чого вміти: «... коли одна людина або ціла група відчуває у чомусь потребу, і звертається до вождя. Таким чином, щедрість є головною якістю, якого вони чекають від вождя». За вождем племені в економіці дарообміну закріплюється право розподілу додаткових ресурсів

Соціальна підтримка в державах Стародавнього Сходу.

Філантропічна парадигма допомоги в силу нерівномірності історичного розвитку охоплює період з кінця III – першої половини II тисячоліття до н. е. по IV-V ст. н. е., це час утворення перших

рабовласницьких держав у світі. Основним суб'єктом допомоги стає держава як інститут влади, представлений правителем і установами управління. Допомога індивідуалізується, більша увага і турбота приділяється групам і окремим людям. Суспільство починає звертати увагу на такі явища, як бідність, убогість, голод, нерівність. Об'єктом допомоги стають такі традиційно незахищені категорії населення: вдови, діти-сироти. На додаток до жрецтву з'являються спеціальні державні установи, регулюючі надання допомоги і працюють в рамках певного законодавства. Правителі надавали допомогу як окремим громадянам, так і деяким, найчастіше найбіднішим, верствам населення у вигляді виплат, дорогих подарунків, подорожей за казенний рахунок, що формувало такі явища, як дармоїдство, жебрацтво (згодом – «професійне жебрацтво»).

Свідченням архаїчної філантропії є надгробні написи на стародавніх єгипетських усипальницях, в яких відображений не тільки колорит епохи, але і значні відомості про звичаї життя в Стародавньому Єгипті.

Правитель Елефантини – Харуф, що жив приблизно з середини XXIV-XXIII ст. до н. е., залишив на стінах своєї гробниці наступний напис: «Я чудовий < ... > (любимий) я батьком моїм, хвалимий матір'ю моєю, постійно любимий усіма братами моїми. Я давав хліб голодному й одіяння нагому < ... >. Я говорив гарне і повторював бажане. Я ніколи не сказав нічого поганого про кого-небудь владу маючому, (бо) я хотів, щоб було мені добре у Бога великого ... ». Мабуть, прояв благодійності входило в систему етичних норм і обов'язків.

Як бачимо, допрофесійні форми соціального забезпечення були вельми різноманітні. В основному вони полягали в акціях милосердя та благодійності окремих людей і організацій.

Головним інструментом цієї допомоги стає розвивається законодавство. В одному з самого древнього збірника законів – Законах Хаммурапі (Месопотамія, XVIII в. До н. Е.) – фігурують статті, так чи інакше пов'язані з добродійністю. Серед цих законів були положення, які зобов'язували співвітчизників у дні тяжких випробувань допомагати один одному, захищати сиріт, вдів і бідняків. В основі цих законів лежали заклинання і відзначалися гріхи, за які повинні слідувати покарання: ненадання допомоги нужденним, внесення розбрату в сім'ю, брехня і обман, неповагу стариків і батьків.

У законах також відбивалися стародавні уявлення про соціальну медицину, де за одну і ту ж операцію послуги лікаря оплачувалися

по-різному, виходячи з соціального становища хворого. Особливо обмовлялися сімейно-шлюбні відносини (умови розлучення, інститут усиновлення і т.д.). Тут же регулювалися боргові відносини.

Норми соціальної справедливості, що закріплюються законодавчо, відображають, насамперед, релігійно-моральний характер життя людини в цей час, особливості культурних традицій сім'ї, шлюбних відносин. Саме це визначає своєрідність староіндійської, старокитайської, месопотамської моделей допомоги, спрямованих на регламентацію сімейно-шлюбних відносин, що регулюють проблеми спадкування; на милосердя до дітей і калікам.

Розвинуті форми допомоги і підтримки в Стародавній Греції в різні періоди.

Пізніше інститут шаманства і вождів доповнюється системою богів та їх ієрархією. Вони не тільки протегували всьому живому, але й відповідали за конкретні види допомоги, володіючи при цьому абсолютною владою. Були боги, які допомагали людям в бою або в побуті. Домашні боги вирішували проблеми з урожаєм і хворобами, були боги, які допомагали на полюванні або при збиранні врожаю. З появою богів у різних народів з'являються посланці богів на Землі. Так, у Стародавній Греції ними стали пророки, в Стародавній Русі – юродиві. Таким чином, складається парадигма допомоги, яка була стихійною, вітальною, вона визначалася життєвими потребами людини і обмежувалася його можливостями на неусвідомлюваному рівні.

Якщо процес стихійної допомоги зароджується разом з людською спільнотою, то оформлення перших уявлень про цей процес відбувається набагато пізніше, коли був накопичений певний досвід і в сфері діяльності, і в сфері моралі. Позначення даного явища відбувається в епоху античності, доказом може бути поява в грецькому суспільстві такого слова, як «філантропія» – «любов до людей». Спочатку (V ст. до н. е.) воно означало божественну прихильність богів до людей, але в подальшому (приб. з IV ст. до н. е.) цим терміном стали називати будь-яке доброзичливе ставлення одного індивіда до іншого, і в цьому своєму значенні розуміння філантропії зберігається і по сьогоднішній день.

Явище філантропії тісно пов'язане з поняттям «благо». На думку К. Кузьміна і Б. Сутирін, «благо» в архаїчній філантропії трактувалося як насолоду, як стриманість пристрастей, як панування розуму над почуттями. Арістіпп (після 366 р. до н. е.) вважав, що душі людини притаманні два рухи: плавне – доставляє насолоду і

різке – біль. Сенс людського існування – уникати різких рухів і насолоджуватися життям; найвище благо для людини – особиста свобода, а багатство лише засіб для отримання насолод. Все існуюче діє заради блага або зла, і єдиними гідними уваги предметами є цінності: гарне і погане. Діоген писав про Арістіппа, що, на його думку, краще бути жебраком, ніж невігласом: якщо перший позбавлений грошей, то другий позбавлений образу людського. У той же час Арістіпп вчив, що потрібно зберігати самовладання і не ставати рабом насолод. Сам він цінував особисту свободу понад усе і не бажав бути громадянином будь-якої держави.

Розвиток цих філософських ідей продовжував у своїх поглядах Епікур (341-270 рр. до н. е.), Який єдиним благом вважав відсутність страждання, а спосіб його уникнути – самоусунення від тривог і небезпек, не сподіваючись на допомогу Богів. Своїх сучасників він закликав «прожити непомітно». Визнаючи існування Богів, Епікур вважав, що ті мешкають між світами і насолоджуються блаженством, не втручаючись у життя людей. Богів потрібно почитати, але не слід їх боятися чи очікувати від них допомоги.

Філософська школа кініків, що сформувалася в період кризи античного поліса, узагальнювала досвід індивіда, який міг духовно спертися лише на самого себе. Кініки іменували себе космополітами («громадянами світу»), оточували себе атмосферою якогось виклику, який зовні проявлявся в деякій скандальності, наближенням до способу життя жебраків і волоцюг, тому що саме це, вважалось вкрай принизливим і тяжким, положення обиралося ними як найкраще. Всі види фізичної та духовної бідності для кініків виявлялися важливішими багатства. Тому Антисфен (450-360 рр. до н. е.), Діоген Синопський (бл. 400 – 325 рр. до н. е.) визначали благо як ідею стриманості. Жити в суспільстві потрібно, виходячи зі своїх (а не суспільних) законів, і найголовніший закон – відмова від будь-яких потреб (автаркія) та обмеження (аскетизм). При такому підході вище благо – фізична і духовна бідність. Найкращим для цього є положення жебрака або юродивого (божевільного). Антисфен, наприклад, закликав своїх сучасників жити на подаяння, відмовитися від багатства.

Для Платона, Аристотеля розгляд проблем філантропії був неможливим поза контекстом їх загальнофілософських побудов. Так, Платон, говорячи про благодійність (філантропію), керується орієнтирами своєї «ідеальної держави», в якому саме держава зобов'язана займатися допомогою, і ця допомога носить доцільний

характер. На думку Платона, в суспільстві є два начала: індивідуальна чеснота, заснована на відчуттях і емоціях, і суспільна справедливість, в основі якої лежить розум. Ці дві складові постійно борються між собою і в цьому – найбільше благо. Досягти примирення між ними можна шляхом створення хороших законів, які видають держава і аристократи. Платон був переконаний, що не слід особливо дбати про бідних, бо «бідність полягає не в зменшенні майна, а в збільшенні ненаситності».

На думку Платона, є три початки людської душі: жадання, запал і розсудливість, відповідні трьом класам суспільства (ремісникам, воїнам і правителям), кожному ж класу відповідає своя чеснота: стриманість, мужність і мудрість. Співпідпорядкованість цих моментів, досяжна на шляхах правильного виховання, забезпечує справедливість, ідеальний лад у державі, посмертну нагороду; невідповідність породжує несправедливість, різні типи недосконалого державного устрою – потойбічне покарання. Закони, наявні в державі, повинні докладно регламентувати індивідуальне і соціальне життя і перешкоджати подальшому розладу між волею людини і світовими законами.

Аристотель, як і Платон, розглядає благо як панування розуму над почуттями. Існують три види блага: тілесне (здоров'я, сила), зовнішнє (багатство, честь, слава) і душевне (гострота розуму, моральна чеснота). Найбільшим благом є досягнення щастя і прекрасного життя, а засобом досягнення блага має бути виховання у громадян моральних чеснот, яким має займатися держава за допомогою розумних законів. Однак не всяка держава здатна виконати поставлене завдання. Так, у демократичному суспільстві, де всі рішення приймаються більшістю голосів, часто під впливом емоцій раціональне, розумне начало відходить на другий план. Бажаним державним устроєм, на думку Аристотеля, є панування аристократії, де розумне начало превалує над емоційною чутливістю. Однак благодійна діяльність держави не завжди сприймалася як позитивна. Аристотель вказував, що прагнення бути милостивим обертається для демосу злом.

М. В. Фірсов зазначає, що поняття дружності, благодіяння або філантропії в античній Греції розглядаються не тільки на рівні макропроцесів. Феноменологія процесу осмислюється і на міжособистісному рівні через такі найважливіші етичні категорії, як дружба, співчуття, справедливість, обов'язок, честь. Більшою мірою це було характерно для поглядів Аристотеля. Він розглядає дружність

як різновид чеснот людини, звертає увагу на індивіду-реальності, природність людинолюбства. Для Аристотеля філантропія, насамперед, суб'єкт – суб'єктні відносини як процес міжособистісної взаємодії. Не заперечуючи значущості користі у вчинку допомоги, філософ звертає головну увагу на природну детермінацію цього процесу, його «творчість».

Розвиток державності, насамперед у Греції, вдосконалило систему соціальної допомоги, яка базувалася на наступних принципах:

Централізація допомоги (*поліс як основний суб'єкт допомоги*), наприклад, витрати на організацію народних свят, які включали в себе суть «видовищ», видачу народу грошей на їх відвідування та пригощання глядачів, все це брала на себе держава.

Спрямованість допомоги на підтримку незаможних, на забезпечення соціального миру. Це виражалося у видачі соціальних допомог. Так, ще Солону (VII-VI ст. до н. е.) приписується закон, згідно з яким всі громадяни, понівечені на війні, утримувалися за рахунок держави. Пізніше цю постанову було поширено на всіх нездатних до праці незаможних. Розмір допомоги призначався народними зборами, а права «пенсіонерів» визначалися радою зборів. Періодично вони були зобов'язані з'являтися в раду для огляду під загрозою позбавлення пенсії. Є відомості про те, що в IV в. до н. е.. Афіньська держава виділяла бідним дівчатам-громадянкам засоби для приданого.

Форми допомоги починають розширюватися: це і видача соціальних допомог, та відправка громадян в подорожі, роздача «видовищних» грошей. Громадян відправляли подорожувати за казенний рахунок, щоб дізнатися що-небудь в заморських краях, а також щоб звільнити місто від нероб.

Об'єкти допомоги – тільки громадяни поліса; метеки, а тим більше раби, на підтримку розраховувати не могли.

Таким чином, в Афіньському полісі складається своєрідна система державних і громадських обов'язків по благодійності, покликана підтримувати незаможних і збіднілих громадян і забезпечувати соціальний мир і рівновагу.

Афіни і Спарта представляли дещо різні моделі допомоги, хоча, в цілому, вони підтверджували філантропічну парадигму. Інша справа, що в спартанському суспільстві позиція держави у вирішенні соціальних проблем була більш активною та відповідальною; тут

соціальна діяльність носила яскраво виражений педагогічний характер: виховання виступало засобом соціальної стабільності спартанського суспільства.

Особливості практики допомоги в Стародавньому Римі в різні періоди.

Значна різноманітність форм філантропічної парадигми допомоги знаходимо в Древньому Римі, де відоме гасло «хліба і видовищ», може розглядатися і як один з підходів організації допомоги. Причому благодійність починає сприйматися все більш і більш як засіб забезпечення порядку в державі.

У Стародавньому Римі філантропія набуває соціально організований характер з системою управління, підпорядкування і контролю. У житті Стародавнього Риму сім'я грала особливу, соціальну роль. Кожна сім'я мала складну структуру, у неї, крім батька сімейства (патерфамілмас), входили дружина, діти, дружини і діти синів, а також раби. Група сімей, що має спільне походження, утворювала клан або рід. Люди, що не мають звичайної правової підтримки сім'ї (наприклад, чужинці, вільновідпущеники), могли приєднатися до чиеїсь сім'ї. Таких людей називали клієнтами, а їх покровителів – патронами.

Особливе місце в житті Стародавнього Риму займала військова служба, де більшість воїнів були професіоналами. Військова служба була важкою, її термін досить тривалим – 25 років, і після служби ветерани отримували певну суму грошей або невеликі земельні наділи – це теж був свого роду соціальний захист. У Стародавньому Римі, так само як і в Древній Греції, аристократи регулярно роздавали пожертвування, але, на відміну від грецьких традицій, робили це вже згідно з існуючими законами. Усі вільні громадяни Риму отримували зерно, одяг та інші матеріальні блага безкоштовно або за помірну плату.

У II ст. до н.е. – II ст. н.е. оформилася правова система, що стала класичною основою для сучасних правових положень – так зване «римське право», в якому був присутній ряд статей, прямо або побічно стосувалися проблем допомоги. В першу чергу, це торкалося питання усиновлення, опіки та піклування над неповнолітніми, над жінками, над божевільними, над гультяями. Так, існував цілий ряд статей, що забезпечував процедуру усиновлення, опіки і піклування. Були поширені дві форми усиновлення: у формі громадського узаконення (вільними громадянами); у формі «продажу члена родини в рабство» – для залучення додаткової робочої сили в сім'ю.

Особливий підхід здійснювався до особам, які мають права («правоздатні»), але не володіє достатнім ступенем розумності і зрілості волі («недієздатні»). До останніх, за римським правом, відносили неповнолітніх і божевільних, а також жінок і марнотратників.

Опіка ставала громадською повинністю в двоякому сенсі. Перш за все, опіка в сенсі турботи про осіб, які самі про себе подбати не могли, – є спільний обов'язок держави, і держава поступово посилювала контроль над діяльністю опікунів. В іншому відношенні опіка перетворилася на громадський обов'язок окремих громадян. В залежності від об'єкта опіки виділялися різні форми: піклування про неповнолітніх, опіка над жінками, піклування над божевільними, над гультяями. Тобто, в рамках римського права розроблялися окремі напрямки соціальної діяльності держави.

У Стародавній Греції і Стародавньому Римі вперше в сфері соціального благополуччя поступово зароджуються традиції допомоги нужденним, багато з яких закріплюються законодавчо у вигляді постачання бідних зерном і товарами (в Греції), а в Римі у вигляді хліба, видовищ і грошових винагород. Всі зароджені форми соціальної допомоги були факторами ослаблення соціальної напруженості.

Як бачимо, людство пройшло довгий шлях, перш ніж визначило філософію підтримки різних категорій населення та механізми захисту особистості в різних ситуаціях. Проте явище, що визначає соціальне забезпечення є поняття «філантропія» (у перекладі із грецької означає «любов до людей») – добродійність як форма гуманізму, моральних уявлень і дій, спрямованих на надання допомоги бідним, покаліченим, слабким, тим громадянам, які перебували у важких життєвих ситуаціях.

Філантропія як суспільне явище історично трансформувалася із дружньої допомоги, що припускає взаємну прихильність, у взаємну допомогу, у відносини, засновані на людинолюбстві взагалі, безкорисливій і великодушній допомозі людям.

Таким чином, звернення до найдавнішого минулого людства показує, що модель допомоги є соціокультурним явищем. Допомога закріплювалася, перш за все, в законах, а також у суб'єктивно-моральній формі внутрішніми установками – ритуалами і правилами.

Список використаних джерел

1. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2004. 174 с.
2. Кузьмич В.К. Виховання гуманного відношення до людини у студентів педагогічних університетів. автореф. дис...канд. пед. наук 13.00.07: теорія і методика виховання. К., 2017. 21 с.
3. Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. К. : Міленіум, 2015. 300 с.
4. Поліщук В.А., Янкович О.І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2009. 256с.
5. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: навчально-методичний посібник. Ужгород : МПП «Гражда», 2000. С. 134.
6. Ромм Т. А. История социальной работы: учеб. пособ. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2005. Ч. 1. 156 с.
7. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання ; за заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
8. Фирсов М.В. История социальной работы : учеб. пособ. М. : КНОРУС, 2012. 400 с.
9. Савицький В.І. Генеза благодійності в Україні (Методологія історії соц. роботи в Україні) : навч. посіб. К. : НТУУ “КПІ”, 2007. 136 с.
10. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: навч. посіб. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.

ГЛАВА 1.6. ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ДОБРОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Гальчич І.П.,

викладач кафедри соціальної політики НПУ імені М.П.Драгоманова

Українське суспільство диктує реалії, в яких розвиток соціальної допомоги – необхідна умова. В сучасному світі актуалізується суспільна потреба в комплексній програмі соціальної допомоги, у нових формах соціального захисту, всебічній підтримці соціально

незахищених верств населення, в успішній діяльності «третього сектору», інших важливих інститутів громадянського суспільства.

Становлення та розвиток благодійної діяльності в сучасному українському суспільстві сприяє вирішенню низки проблем соціально незахищених груп населення. Крім того, благодійності належить важлива роль у формуванні моральних норм і ціннісних установок соціуму та особистості, вона також стає важливим складником у реалізації державної соціальної політики.

На відміну від розвинених країн, благодійність в Україні починає процес інституалізації. При цьому, доцільно говорити про незавершеність таких етапів становлення та розвитку соціального інституту добродійної діяльності як державний та громадський рівень. Разом із тим, слід відзначити недосконалість та неефективність законодавчої бази, що регулює функціонування інституту благодійності. З огляду на це, дослідження розвитку благодійних організацій, їх функціонування в соціумі та шляхів удосконалення їх роботи є вкрай актуальними.

Серед сучасних учених, дослідження яких пов'язані із вивченням проблем діяльності благодійних організацій та благодійності в цілому, можна назвати таких як О. Алексеєву, І. Антонович, Р. Апресяна, О. Костіну, О. Кузіну, І. Модель, Б. Модель, Л. Якобсона та ін.

Сучасні українські дослідження, в яких аналізується стан добродійної та благодійної діяльності, можна розділити на роботи, що присвячені теоретичному осмисленню соціально-культурного феномену благодійності О. Кочнова, С. Куц, Н. Савранська, Л. Юрченко та ін

Сформоване правове поле благодійної діяльності, яке складається з Конституції України, Законів України «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про об'єднання громадян», «Про соціальні послуги» тощо. Деякі з положень викликали дискусії щодо поправок до зазначених законів, які регулюють функціонування благодійної діяльності в Україні.

Аналіз благодійності як інститут соціальної допомоги та функціонування благодійних організацій ще не стали предметом спеціального наукового дослідження. Враховуючи, що інституціоналізація цієї діяльності є важливою умовою успішної реалізації державної соціальної політики та розвитку громадської

благодійності, складником духовного розвитку суспільства, створення нових форм соціального захисту.

Україна сьогодні продовжує реалізовувати державну соціальну політику направлену на зростання економічних, соціальних, гуманітарних стандартів життя кожного громадянина.

Державна політика як важливий компонент життєдіяльності суспільства, маючи велику кількість вимірів і характеристик, формує відповідну систему та механізми соціально орієнтованого державного управління. У цьому зв'язку актуалізується необхідність удосконалення процесу формування та здійснення завдань державної політики й посилення її регулятивного впливу на розвиток українського суспільства.

Під державною підтримкою необхідно розуміти, з одного боку, державне регулювання відповідної галузі, зокрема, благодійності, що передбачає насамперед свідоме формування державними структурами правових, економічних та організаційних умов становлення і розвитку добродійності, а з іншого – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які сприяють розвитку благодійності

Необхідно зазначити, що основними принципами державної політики щодо благодійництва та меценатства є:

1) створення правових гарантій для вільного функціонування та розвитку благодійництва та меценатства;

2) добровільність та свобода благодійництва та меценатства з урахуванням обмежень, встановлених законами України;

3) моральна та матеріальна підтримка державою благодійної та меценатської діяльності через систему податкових пільг та інших засобів заохочення;

4) захист передбачених законодавством України прав та інтересів суб'єктів благодійництва та меценатства.

Державна політика щодо благодійності повинна базуватися на таких положеннях як правове регулювання розвитком благодійної діяльності; визначення пріоритетних напрямків і розробка спеціальних програм у сфері благодійництва; добровільна діяльність меценатів; моральна та економічна підтримка державою благодійництва. Стимулювання добродійної діяльності полягає також в наданні податкових та інших пільг, що поширюються на меценатів та благодійників, меценатські організації у відповідності з чинним законодавством України.

Норми законодавства, які б сприяли та заохочували діяльність благодійників, повинні відповідати українським умовам та потребам в суспільстві. Благодійна діяльність може вільно розвиватися у країні лише тоді, якщо на рівні держави та суспільства для неї існують сприятливі умови, а саме: національне законодавство сприяє законній благодійній діяльності; зі сторони держави та суспільства благодійники отримують узаконені заохочення матеріального та морального характеру тощо.

Важливо відмітити, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, визнаючи соціальну значимість благодійництва та меценатства:

- встановлюють почесні звання, нагороди та відзнаки за діяльність у сфері благодійництва, наприклад, звання «почесний меценат» або «почесний громадянин міста»;

- нагороджують державними нагородами України та відзнаками органів місцевого самоврядування тощо.

Законодавство про благодійництво та благодійні організації складається з Конституції України (254к/96-ВР), Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» інших нормативно-правових актів, що регулюють благодійництво та благодійну діяльність.

Розглянемо поняття благодійності в соціальному сенсі, яке являє собою допомогу іншим особам за рахунок власного добробуту чи вільного часу і за умови, що надання цієї допомоги не завдає шкоди іншим особам і здійснюється в рамках закону. Благодійність повинна приносити користь не тільки безпосередньо отримувачам благодійної допомоги, але і суспільству в цілому.

Благодійність не може супроводжуватися порушенням прав людини, навпаки, вона, в першу чергу, спрямована на захист соціально-економічних прав особи і не може здійснюватися з порушенням закону [5, с. 95]. За умов глобалізації ми все частіше звертаємо увагу на соціальні питання, що виникають по причині недостатньої кількості ресурсів держави, внаслідок чого благодійність стає фактором їх успішного вирішення. Розвиток благодійності – це складова ряду факторів: соціальних, економічних та культурних. Виховання населення має формувати в людях прагнення до покращення навколишнього середовища. У даних умовах, коли наслідки фінансово-економічних реформ відчуваються, насамперед, соціально незахищеними верствами населення, особливу

значимість в наданні допомоги незаможним набуває благодійна діяльність.

Благодійництво, благодійна діяльність здійснюються у таких основних напрямках, як зазначається у Законі України «Про благодійництво та благодійні організації»:

- сприяння практичному здійсненню загальнодержавних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, що спрямовані на поліпшення соціально-економічного становища;

- поліпшення матеріального становища набувачів благодійної допомоги, сприяння соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

- надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам репресій, біженцям;

- сприяння розвитку науки і освіти, реалізації науково-освітніх програм, надання допомоги вчителям, вченим, студентам, учням;

- сприяння розвитку культури, в тому числі реалізації програм національно-культурного розвитку, доступові всіх верств населення, особливо малозабезпечених, до культурних цінностей та художньої творчості;

- надання допомоги талановитій творчій молоді;

- сприяння охороні і збереженню культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

- надання допомоги у розвитку видавничої справи, засобів масової інформації, інформаційної інфраструктури;

- сприяння розвитку природно-заповідного фонду та природоохоронної справи;

- сприяння розвитку охорони здоров'я, масової фізичної культури, спорту і туризму, пропагування здорового способу життя, участь у наданні медичної допомоги населенню та здійснення соціального догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують соціальної підтримки та піклування;

- сприяння захисту материнства та дитинства, надання допомоги багатодітним та малозабезпеченим сім'ям [2].

Конкретні напрями благодійництва та благодійної діяльності визначаються благодійниками і статутами (положеннями) благодійних організацій.

У вищезазначеному законі також говориться, що благодійництво, благодійна діяльність здійснюються на засадах законності, гуманності, спільності інтересів і рівності прав її учасників, гласності, добровільності та самоврядування.

Діяльність благодійників і благодійних організацій має суспільний характер, що не суперечить їх взаємодії з органами державної влади і не позбавляє права на отримання державної допомоги.

За даними світового рейтингу держав, що стимулюють благодійну діяльність та всіляко підтримують соціальні ініціативи громадян, Україна знаходиться в самому кінці списку. За десятиліття радянської влади були ретельно викорчовані всі традиції благодійності. Крім того, історія філантропії в Україні грішить частим використанням благодійних фондів для вирішення особистих проблем, що не є фактором який спонукає громадян до благодійної діяльності, а навпаки формує негативне ставлення.

Існують також і проблеми на законодавчому рівні, держава не стимулює приватну філантропію. В законах не прописані прийняті в сучасному світі схеми роботи благодійних фондів з донорськими грошима, що на даний момент, є великою проблемою, так як існує певний парадокс: благодійник від податку звільнений, а от благодотримувач – ні. Зрозуміло, що той, хто дає сім'ї хворої дитини гроші на покупку, наприклад, інвалідної коляски, платить податок за благодотримувача. Тому актуальним є внесення змін до чинного законодавства, що дасть поштовх до розвитку благодійної діяльності в Україні [4, с. 1].

Державну підтримку філантропії слід також поширити і на забезпечення широкого інформаційного висвітлення благодійної діяльності та волонтерства [6, с. 1]. Держава може сприяти публікації в державних і недержавних ЗМІ матеріалів про благодійну діяльність, благодійні організації та добровольців. Держава могла б підтримати і процеси розвитку філантропічної діяльності, що розгортаються всередині самого співтовариства благодійних організацій. У числі таких дій слід згадати сприяння розвитку саморегулювання у сфері благодійності та волонтерства, включаючи законодавче забезпечення саморегулювання; підтримку, з урахуванням слабкості ресурсної бази благодійних організацій в Україні, формування системи виявлення та

поширення кращої практики та розвитку інфраструктури масової благодійності та волонтерства. На регіональному та місцевому рівні могли б отримати підтримку центри волонтерства, яким були би надані в оренду приміщення за державними розцінками, бюджетне співфінансування; підтримка діяльності організацій, що забезпечують масовий збір пожертв та поширення їхнього досвіду. Державну підтримку через співфінансування доцільно надати і фондам місцевих співтовариств, оскільки ці фонди здійснюють професійний комплексний і системний підхід до розвитку благодійності на місцевому рівні, сприяють залученню соціальних інвестицій в бізнес, а також приватних пожертвувань громадян для вирішення соціальних проблем місцевих громад.

Реалії сучасного розвитку та становлення благодійності свідчать про те, що за умов соціально-економічних трансформацій в Україні благодійники зіштовхуються з багатьма проблемами та труднощами.

В процесі формування та розроблення державної політики щодо благодійної діяльності державна влада повинна створити необхідну правову базу в даній сфері та підвищити рівень поінформованості громадськості щодо такої ефективної форми підтримки соціально-культурної сфери як благодійна та меценатська діяльність [8, с. 2].

Пріоритетних завдань, реалізація яких сприятиме подальшому зміцненню та розвитку благодійності в Україні, а саме:

- з метою розширення спектру програм благодійної діяльності необхідно зміцнити інформаційно-методичну базу щодо різних фінансових та не фінансових інструментів корпоративної благодійності та провести відповідну інформаційну кампанію щодо популяризації цих інструментів в українському бізнес-середовищі;

- задля підвищення рівня довіри компаній до організацій громадянського суспільства, слід проводити просвітницьку діяльність серед українських громадських та благодійних організацій, спрямовану на перефокусування споживацького ставлення до бізнесу з боку цих організацій на стратегію довгострокового партнерства, яка б відповідала бізнес-інтересам компаній;

- для підвищення рівня прозорості благодійної діяльності вітчизняного бізнесу слід ужити заходів, спрямованих на вдосконалення законодавчої бази у сфері благодійності.

Таким чином, концептуальні засади державної політики у сфері благодійності ґрунтуються на системі теоретично розроблених і законодавчо закріплених загальних принципах і пріоритетах ефективного розвитку благодійної діяльності в Україні, а також на

створенні правових гарантій для вільного функціонування та розвитку благодійної діяльності й захисті передбачених вітчизняним законодавством прав та інтересів суб'єктів меценатства та благодійництва.

Благодійність у сучасному українському суспільстві можна розглядати як специфічне суспільне явище, оскільки процес інституціоналізації благодійної діяльності ще не закінчився. На відміну від благодійної діяльності в інших країнах, суспільне явище благодійності в умовах сучасної України лише здобуває окремі ознаки соціального інституту.

У цілому реалізувати потенціал благодійності дозволяють комплексні зусилля з формування суспільної атмосфери філантропічної діяльності в нашій країні, необхідного і достатнього рівня довіри до донорів та благодійних організацій, з розвитку інфраструктури, механізмів і технологій мобілізації філантропічних ресурсів та їх доведення до тих, хто потребує філантропічної підтримки, створення сприятливих для благодійності зовнішніх умов, які задаються політикою держави в сфері благодійної діяльності та реалізації громадських ініціатив.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» : З-н від 05.07.2012 № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 25. ст.252. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>
2. Благодійний Фонд «Здоров'я жінки та планування сім'ї». Програми та проекти. URL: <http://www.womenhealth.org.ua/ShowContents.aspx?id=30>
3. Безпалько О.В., Галустьян Ю.М., Гулевська-Черниш А.В. та ін. Благодійні інституції України: сучасний стан та перспективи розвитку (за результатами соціологічного дослідження). К. : Книга плюс, 2008. 120 с.
4. Горелов Д. Роль громадянського суспільства у реформуванні системи надання соціальних послуг населенню. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/28.htm>.
5. Корпоративна благодійність в Україні: звіт про результати дослідження. – К. : Творчий центр Каунтерпарт, 2015. 40 с.
6. Зінченко А.Г., Саприкіна М.А. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку. К. : Фарбований лист, 2010. 60 с.

7. Савранська Н.О. Етико-філософський аналіз благодійності : дис. канд. філософ. наук : 09.00.07. К., 2008. 177 с.

8. Семигіна Т. Словник із соціальної політики. К. : Києво-Могилянська академія, 2005. 253 с.

9. Стан розвитку організаційного потенціалу громадянського суспільства в регіонах України. Дослідження організаційної самодостатності (практики фандрайзингу) організацій громадянського суспільства : звіт. К. : Центр філантропії, 2008. 29 с.

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

ГЛАВА 2.1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ У РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

*Підопригора Л.А., к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки освіти
НПУ імені М. П. Драгоманова*

Ефективність діяльності суб'єктів державного сектора економіки в економічній науці та господарській практиці оцінюється, як правило, комплексно – в економічному та соціальному аспектах. Поєднання економічної і соціальної ефективності державного сектора економіки дозволяє визначити її як соціально-економічну ефективність. Результатом соціально-економічної ефективності державного сектора економіки з точки зору матеріального наповнення є продукт, вироблений його суб'єктами. З погляду ціннісних детермінант суспільства враховується цільова характеристика такого продукту – здатність задовольняти широке коло суспільних потреб, як економічних, так і соціальних. В реальній дійсності економічні і соціальні потреби набувають конкретної форми інтересів, які залежно від виразників можуть бути приватними і суспільними.

Враховуючи те, що державний сектор в економіці представлений такими суб'єктами як органи державного управління, бюджетні установи і організації та державні корпорації, то економічну ефективність державного сектора економіки слід аналізувати з позиції забезпечення означеними суб'єктами максимального продукту при мінімальних сукупних витратах. Тобто, у мікроекономічному розумінні очікуваним результатом функціонування державного сектора економіки є його внесок у ВВП у порівнянні з витратами ресурсів на його виробництво. В макроекономічному розумінні економічна ефективність державного сектора економіки пов'язана з ефективністю всього суспільного виробництва. Результатом функціонування державного сектора

економіки є реалізація макроекономічних цілей та прогрес продуктивних сил.

Соціальна ефективність державного сектора економіки відображає внесок його суб'єктів у вирішення соціальних проблем суспільства, задоволення соціальних потреб та сприяння зростанню добробуту суспільства. Тобто, очікуваним результатом його функціонування з погляду соціальної ефективності є внесок державного сектора економіки у задоволення соціальних потреб. Виділення соціальної ефективності державного сектора економіки має дуже важливе практичне значення, оскільки це дозволяє охопити аналізом його вплив на соціальну сферу, що неможливо зробити з погляду тільки економічної ефективності. За своєю економічною сутністю державний сектор економіки, на відміну від приватного сектора економіки, покликаний продукувати вагомий соціальний результат, врахування якого дасть об'єктивну картину його ефективності в цілому.

Саме соціальна ефективність суб'єктів державного сектора економіки є основним безпосереднім індикатором реалізації соціальної політики держави в Україні. Але, слід сказати, що і економічна ефективність суб'єктів державного сектора економіки спричиняє опосередкований вплив на реалізацію соціальної політики держави. Соціальна політика держави поєднується з державною економічною політикою та, переважно, доповнює її. Така ситуація притаманна країнам з соціально орієнтованою ринковою економікою, зокрема й Україні. Найпопулярнішими соціальними цілями держави є гарантування економічної справедливості та економічної свободи. Економічна свобода розуміється як можливість вільного вибору форми організації та способу ведення бізнесу, здійснення розподілу і використання власних ресурсів тощо. Економічна справедливість визначається як надання рівних можливостей для реалізації у поєднанні з економічною свободою кожного в суспільстві. Економічна свобода і економічна справедливість реалізуються не тільки економічними засобами, включаючи потенціал державного сектора економіки, а можуть стосуватися і морально-етичних норм. Цілі державної макроекономічної політики конкретизуються у забезпечення соціальної захищеності: захист громадян від неминучих економічних ризиків, неможливість забезпечити себе при досягненні пенсійного віку або під час хвороби тощо.

Соціальну політику в Україні проводять різні інституційні структури: органи державної влади та управління, політичні партії,

профспілкові об'єднання, громадські організації, установи, підприємства та організації, етнічні та територіальні спільноти. Але серед них провідна роль належить, безперечно, державі, яка за своїми потенційними можливостями переважає інших суб'єктів. Тобто, основним суб'єктом соціальної політики виступає державний сектор економіки в особі відповідних органів державного управління, бюджетних установ та організацій, державних корпорацій, що діють на державному, регіональному та місцевому рівнях. Саме названі складові державного сектора економіки розробляють базову концепцію, визначають місію та стратегічні цілі соціальної політики, її завдання, формують законодавчо-правову основу та реалізують конкретні заходи на місцях. Інші суб'єкти соціальної політики хоча, зрозуміло, беруть участь у формуванні державної соціальної політики, але реалізують її у вузьких межах своєї компетенції.

Провідним органом державного управління, що забезпечує формування та реалізацію державної соціальної політики є Міністерство соціальної політики України. Відповідно до Стратегічного плану діяльності Міністерства соціальної політики на 2018 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2019-2020 роки) місця останнього полягає у формуванні та реалізації державної соціальної політики, спрямованої на проведення активної політики зайнятості населення, підвищення розмірів соціальних стандартів і гарантій, заробітної плати, пенсій і забезпечення соціальної підтримки осіб і сімей, які її потребують [2].

Залежно від конкретного результату функціонування суб'єктів державного сектора економіки визначимо критерії і показники їх ефективності в реалізації соціальної політики держави та представимо їх у вигляді табл. 1.

Мірилом соціальної ефективності суб'єктів державного сектора економіки є досягнення соціальної справедливості і добробуту в суспільстві. Тому вплив державного сектора також оцінюємо, аналізуючи відповідні критерії на мікро- і макрорівнях. На мікрорівні таким критерієм є сприяння реалізації економічних інтересів усіх учасників економічних відносин, а на макрорівні – спрямованість діяльності її об'єктів на задоволення соціальних потреб, контроль за збереженням навколишнього середовища та вирішення екологічних проблем (див. табл. 1). Оцінка результатів державного сектора економіки за названими критеріями показує соціальну ефективність державного сектора економіки.

Таблиця 1

Критерії та показники ефективності суб'єктів державного сектора економіки у впровадженні соціальної політики в Україні

За об'єктом впливу За рівнем впливу	Критерії та показники, що виражають соціальну ефективність державного сектора економіки
Макрорівень	• спрямованість діяльності суб'єктів на задоволення соціальних потреб – величина державних витрат на задоволення соціальних потреб та обсяг сегменту соціальної сфери, охопленого впливом державного сектора економіки; • контроль за збереженням навколишнього середовища та вирішення екологічних проблем – ефективність суб'єктів державного сектора економіки у вирішенні проблем запобігання і ліквідації наслідків екологічних і техногенних катастроф, енергозбереження, екологічності товарів;
Мікрорівень	• рівень задоволення потреб працівників – величина витрат бюджетних установ, організацій та державних корпорацій на соціальні гарантії та покращення умов праці; • сприяння реалізації економічних інтересів усіх учасників економічних відносин – обсяг споживчого і виробничого попиту на продукцію суб'єктів державного сектора економіки та обсяг державних замовлень і державних закупівель.

Визначення показників соціальної ефективності державного сектора економіки є досить складним. Справа в тому, що дуже часто соціальний результат його функціонування хоча і є очевидним, але не піддається кількісному обчисленню.

У світовій економічній практиці потреба у визначенні показників соціальної ефективності виникла у зв'язку з необхідністю оцінити ефективність некомерційної діяльності, яка все більше почала розвиватися у зв'язку з переходом до соціально орієнтованої ринкової економіки, зростанням ролі соціально-психологічних, культурних факторів функціонування економічного механізму. Оскільки кінцевою метою неприбуткової діяльності є надання пільгових або безкоштовних благ, то необхідна була система показників, які б відображали ступінь задоволення споживача отриманою послугою. У США така система почала формуватися з початку 60-х років ХХ ст. і спочатку включала такі показники, як

порядок витрачання коштів, кількість вироблених послуг, кількість споживачів, охоплених соціальним, медичним і освітнім обслуговуванням [3]. Надалі до показників соціальної ефективності почали відносити відповідність послуг стандартам якості, рівень кваліфікації персоналу і його співвідношення з кількістю споживачів, професіоналізм менеджменту, специфікацію послуг, а також доходи, статеві-віковий і расово-етнічний склад споживачів, рівень народжуваності, сімейний стан, місце проживання тощо. В результаті в 2001 році опитування менеджерів провідних некомерційних організацій показали, що такі показники, як об'єм залучених ресурсів, характер їх розподілу і оцінка якості отриманих послуг споживачами дозволяють ідентифікувати прорахунки, знаходити способи удосконалення практики, отримувати високі результати в майбутньому [3].

Для з'ясування ступеня досягнення соціальної ефективності державного сектора економіки використовуються показники, які відображають зміст критеріїв його соціальної ефективності на макро- і мікрорівнях. Ці показники ґрунтуються на показниках соціальної ефективності виробництва (розмір ВВП на душу населення, частка фонду споживання в НД, рівень життя населення, якість життя населення або „ІРЛ”) і конкретизовані відповідно до внеску державного сектора економіки. Залежно від напрямів такого впливу їх можна групувати на такі, що показують сприяння реалізації економічних інтересів усіх учасників економічних відносин, рівень задоволення потреб працівників на державних підприємствах, спрямованість державного сектора економіки на досягнення цілей соціальної політики, контроль за збереженням навколишнього середовища та вирішення екологічних проблем. Ці показники наочно свідчать про внесок державного сектора економіки у забезпечення реалізації соціальної політики.

Так, зокрема, на макрорівні спрямованість державного сектора економіки на задоволення соціальних потреб суспільства відображає показник державних витрат на задоволення соціальних потреб та обсягу сегменту соціальної сфери, охопленого державним сектором (SC_{sn}). Державні витрати на задоволення соціальних потреб включають витрати на діяльність об'єктів соціальної інфраструктури (C_{si}) та обсяг безоплатного споживання за рахунок суспільних фондів (V_{fc}) в розрахунку на одну особу (Q_p – чисельність населення). Даний показник представляємо формулою:

$$SC_{sn} = \frac{C_{si} + V_{fc}}{Q_p} . \quad (1)$$

А критерій контролю за збереженням навколишнього середовища та вирішення екологічних проблем виражає показник ефективності об'єктів державного сектора економіки у вирішенні проблем запобігання і ліквідації наслідків екологічних і техногенних катастроф, енергозбереження, екологічності вироблених товарів (LD_{ep}), який розраховуємо за формулою:

$$LD_{ep} = \frac{VJ_{eta} + VI_{et} + VM_{ep}}{FC_{sp}} , \quad (2)$$

де VJ_{eta} – обсяг виконаних об'єктами державного сектора економіки робіт по запобіганню та ліквідації наслідків екологічних і техногенних катастроф, VI_{et} – обсяг використання енергозберігаючих технологій об'єктами державного сектора економіки, VM_{ep} – обсяг виробництва екологічної продукції, FC_{sp} – обсяг основних фондів державної власності.

На мікрорівні такий критерій соціальної ефективності державного сектора економіки як рівень задоволення потреб працівників виражається через величину витрат державних підприємств та організацій на соціальні гарантії та покращення умов праці у розрахунку на одного працівника ($SC_{sg/w}$). А критерій сприяння реалізації економічних інтересів усіх учасників економічних відносин – через обсяг споживчого і виробничого попиту на продукцію об'єктів державної власності (V_{cid}) та обсяг державних замовлень і державних закупівель (V_{op}).

Конкретні показники соціальної ефективності державного сектора економіки нормуємо та комбінуємо в узагальнений показник соціальної ефективності державної власності (N_s):

$$N_s = \frac{N_{SC_{sn}} + N_{LD_{ep}} + N_{SC_{sg/w}} + N_{V_{cid}} + N_{V_{op}}}{5} . \quad (3)$$

Усі розглянуті вище показники є стимуляторами, тобто їх зростання підвищує ефективність державного сектора економіки. Оцінюючи соціальну ефективність державного сектора економіки за названими показниками, необхідно проводити порівняння величин їх щорічних змін. Аналіз показників у часі дає об'єктивну, наочну кількісну оцінку результату функціонування державного сектора економіки.

Отже, розглянуті критерії та показники соціальної ефективності державного сектора економіки відображають результати його функціонування і можуть використовуватися для конкретних

порівнянь. Але внаслідок того, що державний сектор економіки неоднорідний за своїм функціональним призначенням, отримати цілісне достовірне уявлення про динаміку його ефективності за даними конкретними показниками досить важко. Тому, в економічній науці прийнято для оцінки ефективності використовувати інтегровані показники. Так, наприклад, інтегрованим показником соціальної ефективності виробництва є підвищення народного добробуту, якості життя [1, С. 515].

Інтегрований показник соціальної ефективності державного сектора економіки, на нашу думку, не тільки дозволяє повністю відобразити критерії ефективності, а й дає широкі можливості для аналізу: відстежувати динаміку ефективності в часі, визначати вплив на неї коливання різних показників, проводити порівняння з показниками ефективності інших суб'єктів соціальної політики, показниками ефективності державного сектора економіки в різних країнах.

При спробі проілюструвати методику розрахунку показників соціальної ефективності державного сектора економіки в економіці України виявилось, що на сучасному етапі неможливо отримати повні вихідні дані. Відсутній облік за формами власності деяких вихідних показників, які виражають ефективність у вирішенні екологічних проблем, рівень задоволення потреб працівників тощо. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що для забезпечення комплексної оцінки соціальної ефективності державного сектора економіки вітчизняні органи статистики повинні відновити облік показників в обсязі, достатньому для розрахунку інтегрованого показника соціальної ефективності державної власності.

Список використаних джерел

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1/Редкол.:...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: ВЦ Академія, 2000. 864 с.
2. Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2018 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2019-2020 роки). URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/3547.html?PrintVersion> (дата звернення: 05.11.2020).
3. Шлихтер А. Некоммерческий сектор США. *МЕ и МО*, 2006. №8. С. 89-97.

ГЛАВА 2.2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

Сандугей В. В., к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки освіти НПУ імені М.П.Драгоманова

Глобалізація як історичне явище й об'єктивна закономірність розвитку людства бере свій початок у другій третині ХХ століття. На сьогодні немає країни, спроможної уникнути впливу цього процесу на ті чи інші сфери суспільного життя. Її вважають порівняно новою й найвищою стадією розвитку процесу інтернаціоналізації, коли інтенсифікуються взаємозв'язки між країнами світу, що охоплює всі сфери життя суспільства: економічну, політичну, правову, демографічну, соціальну, етнічну та інші.

Глобалізаційні процеси суттєво впливають на темпи і зміст формування нових типів соціально-економічних відносин в постіндустріальному суспільстві, а економічна глобалізація серед загальносвітових тенденцій характеризується найбільшим впливом на перспективи якісних трансформацій в світі.

До головних ознак глобалізації світової економіки відносять: інтернаціоналізацію та посилення соціалізації світової економіки під впливом міжнародного поділу праці; зростання відкритості національних економік; взаємопроникнення та взаємозалежність економік держав світу, інтенсифікація процесів та поширення масштабів обміну наукоємною, високотехнологічною продукцією між високо розвинутими країнами; зростання обсягів міжнародної торгівлі товарами і послугами; орієнтація і тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, норм, цінностей; збільшення кількості транснаціональних корпорацій (ТНК) та їх вплив на світові економічні відносини; переорієнтація держав на головний ресурс розвитку економіки – людський капітал, який здатен генерувати нові знання, створювати інноваційний продукт і нові цінності; посилення міжнародної мобільності трудових ресурсів та зростання обсягів освітньої міграції тощо [1].

Варто зауважити, що крім переліченого, до основних ознак глобалізації, на наш погляд, варто віднести поширення і розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які, з одного боку, є продуктом глобалізаційних процесів, а з іншого, його провідником.

У глобалізаційному світі масштабні інноваційні перетворення кардинально змінюють умови функціонування та характер розвитку

постіндустріального суспільства. Інноваційний розвиток економіки потребує відповідного рівня інтелектуального розвитку людини, що суттєво впливає на характер і зміст праці, де переважає творча компонента. Людина в сучасному світі, як головна соціальна цінність, набула глобального характеру й зайняла центральне місце серед всіх факторів економічного розвитку. Ера інформаційно-комунікаційних та інноваційних технологій в змозі забезпечити високий рівень та якість життя суспільства. Наразі глобальність технологічних змін суттєво впливає і на сам спосіб життя суспільства.

Як вірно зазначає Заяц А.І., процеси глобалізації неоднозначно впливають на розвиток суспільства. З одного боку, глобалізація відкриває нові можливості для розвитку країн світу завдяки інвестиціям, сучасним інноваційно-інформаційним технологіям та торгівлі, а з іншого боку – поглиблює диспропорції світового господарства, створює певні ризики і загрози якісному розвитку суспільства [2].

Не однозначним є вплив глобалізації і на національні ринки праці країн, при цьому цей вплив передбачає їх трансформацію, що проявляється у зміні структури попиту та пропозиції робочої сили, тобто збільшується частка працівників, які надають інтелектуальні, інноваційні, інформаційні послуги. Адже в процесі взаємодії глобалізації та науково-технічного прогресу відбуваються масштабні зрушення в соціально-економічному розвитку всіх країн світу, коли підвищується частка ринку послуг та зменшення виробничого сектору, розгортання діяльності транснаціональних корпорацій, децентралізація промислового виробництва. Це має вплив на характер і структуру зайнятості людського капіталу, змінює його якісні характеристики, впливає на мобільність та формує нові тенденції у сфері соціально-трудова відносин, до таких, на наш погляд, варто віднести:

- зміни в змісті праці обумовлюють серед працівників попит на нетипові форми зайнятості, що дає можливість для самовдосконалення, свободи творчості, розвитку особистості;

- з боку роботодавців поширюється тенденція попиту на гнучкі форми зайнятості, адже глобалізаційні процеси впливають на трансформацію інституту зайнятості, результатом якої є розвиток нових, нестандартних форм зайнятості та сучасних моделей організації робочого часу.

Характерним проявом трансформації національного ринку праці під впливом глобалізації та інноваційного розвитку в деяких сферах

діяльності є заміна людини комп'ютерними технологіями та поява нових професій, наприклад, нанодієтолог, E-Detailer (координатор фармацевтичного ринку), інженер із RFID-міток (інженер із радіочастотної ідентифікації), спеціаліст із видобутку сланцевого газу, продакт-менеджер із розвитку RTB (особливо DSP) (RTB–аукціон у реальному часі), IT-спеціаліст у галузі human-interface, вальвеолог тощо.

На сучасному етапі на національних ринках праці набувають все більшого поширення нові нестандартні та гнучкі форми зайнятості, а саме: тимчасова, непостійна зайнятість; дистанційна зайнятість; неповна зайнятість, яка базується на використанні неповного робочого часу; вторинна зайнятість; зайнятість на основі оформлення строкових трудових договорів; запозичена праця; зайнятість на умовах договорів цивільно-правового характеру; зайнятість у формальному секторі, але яка офіційно незареєстрована; самозайнятість та неформальна зайнятість; тимчасова агентська зайнятість [1; с.4].

Однією з нових форм тимчасової зайнятості виступає краудсорсинг, який передбачає процес передачі виробничих функцій групі людей на засадах публічної оферти без оформлення трудового договору. Тобто це мобілізація ресурсів людей на конкурсних засадах за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення завдань [3; с.91].

Розвиток комп'ютерно-інформаційних технологій та поширення мережі

Інтернет сприяє виникненню нових форм організації роботи коворкінг, електронний фрілансер, стартап, FabLab, мейкерспейс.

Під коворкінгом розуміється нова модель організації роботи людей, при якій самозайняті особи (найчастіше фрілансери) з різним типом зайнятості здійснюють свою професійну діяльність в єдиному офісному приміщенні. Для нього є характерною гнучка організація робочого часу, учасники якої залишаються незалежними й вільними.

Електронний фрілансер – незалежний спеціаліст, професіонал в своїй сфері, який сам забезпечує себе роботою, працює дистанційно. Може приймати участь одночасно в декількох проектах. Розрахунки здійснюються за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій.

Стартап – сучасна форма зайнятості, в основі якої лежить створення бізнесу однією особою чи групою спеціалістів щодо розробки нового інноваційного продукту чи технології (як правило,

офіційно не зареєстровані). Одним з перших науковців, який дав визначення категорій «стартап», був Стів Бланк [4; с.92].

Дистанційна зайнятість здійснюється у віртуальному середовищі із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Характеризується ненормованим робочим часом, віддаленістю робочого місця та гнучкими відносинами в соціально-трудовій сфері між роботодавцем та працівником. Поширення застосування дистанційної зайнятості сприяло виникненню її нових форм та видів, що призвело до появи нових понять та термінів: телеробота, мобільна телеробота, телеробота на дому, теледоступ, телеробота в спеціальних центрах - телекотеджах, телецентри, офшорна робота, телеробота з заміною постійного штату тимчасовими працівниками, телесело, телезайнятість [4; с. 82-83].

Термін «телеробота» вперше було запропоновано Європейською комісією з питань телероботи, де в спеціальній доповіді «Дистанційна робота і гендерна рівність» було визначено наступні типи зайнятості: зайнятість через Інтернет; дистанційна зайнятість; позаштатна дистанційна зайнятість; робота в спеціально обладнаному офісі (приміщення забезпечене сучасними телекомунікаціями); мобільна дистанційна робота [5; с.53].

У зарубіжній та вітчизняній практиці спостерігається розвиток форм запозиченої праці, яка будується на тристоронніх відносинах. Це форма нетипової зайнятості, за якої після звернення працівника до кадрового агенства й укладання з ним трудового договору, направляється до роботодавця для здійснення виробничої діяльності на певний термін. До форм запозиченої праці відносяться: аутсорсинг персоналу; аутстафінг персоналу; лізинг людського капіталу.

Аутсорсинг персоналу, як форма запозиченої праці, виник у США й означає «залучення персоналу». Аутсорсинг означає довготривале бізнес-співробітництво, в основі якого передача деяких непрофільних функцій на виконання зовнішнім організаціям на підставі цивільно-правової угоди. Працівники обслуговують компанію-замовника, але офіційно перебувають в штаті організації-надавача. Під аутстафінгом розуміється процес виводу персоналу за штат компанії-замовника і оформлення його в компанії-підрядника, але працівник за фактом залишається на колишньому місці й виконує свої обов'язки.

Лізинг людського капіталу передбачає залучення персоналу необхідної кваліфікації та профілю для виконання певних функцій на довгостроковій основі. Особливістю є те, о компанія-наймач оплачує

тільки послуги агентства-лізингодавця, не має юридичних відносин із працівником. Фахівець залишається в штаті кадрової агенції (лізингодавця) [4; с.93-94].

Невіддільною частиною корпоративної культури у розвинутих країнах є аутплейсмент – це вид послуг спеціальних агенцій, які займаються рекрутментом, допомагають скороченим працівникам за допомогою інформаційної підтримки та консультацій у пошуках роботи та адаптації до нових умов. Ця послуга полягає у допомозі у процесі працевлаштування (оцінювання, уточнення, планування дій, пов'язаних з пошуком роботи, опрацювання резюме, підготовка до співбесіди, психологічна підтримка, ресурсна допомога, консультаційний супровід під час пошуку роботи). Працівник отримує інформацію про ринок праці, його цілеспрямовано просувають кар'єрними сходами цікавих йому компаній, допомагають пройти усі етапи відбору [6; с.136].

Варто зауважити, що у вітчизняній практиці розвиток інституту нетипової та запозиченої праці зазнає перешкод, головними проблемами якого залишаються:

- недосконалість трудового законодавства України, де не визначені норми використання нестандартних, нетипових та гнучких форм праці;

- недосконалість механізмів взаємодії суб'єктів нестандартних форм праці та проблеми вирішення питань договірних взаємовідносин у соціально-правовій сфері;

- неузгодженість питань щодо розв'язання конфліктів та двостороннього визначення прав і обов'язків.

Характерною ознакою трансформації інституту зайнятості в умовах глобалізації є виникнення й застосування в соціально-трудовій сфері нетипових моделей робочого часу. У своїх наукових доробках А.М. Колот виокремлює такі їх види: гнучкий робочий час, побудова моделі якого базується на взаємній довірі; поділ робочого місця між кількома працівниками; неповний робочий час як форма неповної зайнятості; застосування рахунків робочого часу; змінна робота; аморфний робочий час (в договорі визначається загальний обсяг робочого часу на весь комплекс робіт, а поетапний розподіл часу залишається ненормованим); робота за викликом [4; с.93-94].

Ще одним глобалізаційним фактором трансформації національних ринків праці є трудова міграція робочої сили та освітня міграція. Для країн, що не проводять зваженої міграційної політики, серйозним випробуванням для національного ринку праці стає

зростання конкуренції з боку країн з низьким рівнем заробітної плати, скорочення кількості робочих місць, на яких працює корінне населення, та зниження середнього рівня оплати праці, особливо некваліфікованої і низько кваліфікованої робочої сили.

Відплив висококваліфікованої робочої сили з країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою. Глобалізація і технічний прогрес сприяють підвищенню попиту на висококваліфіковану робочу силу з боку високорозвинених країн та транснаціональних компаній. Втрачаючи людський капітал високої якості, держава несе величезні збитки, втрачаючи перспективи швидкого розвитку, тобто інтелектуальний потенціал країни починає працювати на інші держави. За підрахунками західних учених, еміграція висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладенню в економіку вибраної ним країни мільйона доларів [7; с. 195].

Підвищення впливу ТНК на національні ринки праці. Наприклад, ще у 2013 році ТНК контролювали близько 40 % світових засобів виробництва й 75 % світової торгівлі товарами та послугами. Транснаціоналізація виробничих процесів призводить до глибокого розшарування зайнятих на підприємствах працівників з виокремленням кадрового «ядра» та периферійних кіл, для яких створені та діють різні норми та правила регулювання. Штаб-квартири найбільших ТНК знаходяться в США, що обумовлює значний вплив англо-американської законодавчої системи на формування трудового законодавства багатьох країн світу. Проблемою є те, що США досі ще не ратифікували і не визнають більшості міжнародних стандартів праці, розроблених МОП, і американська модель ринку праці є далеко не ідеальною, тому виникає загроза дерегулювання ринку праці, децентралізації переговорів та укладення угод, що пропагується багатьма американськими та західноєвропейськими фахівцями [8; с. 332].

В цілому ж досвід нових країн Азії, які у 80–90-ті роки минулого сторіччя були районами активних операцій ТНК, показує позитивний вплив ТНК на зайнятість: за період з 1990 по 2000 роки зайнятість в цих країнах зростає на 37 %, в той час як темп зростання кількості робочої сили становив 17 % [99, с. 465].

Позитивні наслідки впливу ТНК на ринок праці:

1. За умови, якщо ТНК обирає стратегію поведінки «стратегічний інвестор» – вкладання значних коштів у створення нових виробничих потужностей, створення в країнах філіалів наукових парків, центрів, технополісів, у рамках яких відбувається

становлення малих і середніх підприємств, створюються додаткові робочі місця на довгостроковий період; які, з одного боку, забезпечують населення продуктивною зайнятістю та певною мірою вирішують проблему безробіття, а з іншого – виступає дійовим стимулом розвитку конкурентних відносин на ринку праці. Це обумовлено посиленням інтенсивності конкуренції як між працівниками за зайнятість на вільних робочих місцях, так і між роботодавцями з приводу залучення висококваліфікованої робочої сили.

2. Вища якість створених робочих місць іноземними компаніями, порівняно з вітчизняними. Якість зайнятості на філіях транснаціональних фірм переважно вища, ніж у національному секторі економіки країн, що розвиваються через впровадження на них нових форм менеджменту та корпоративної культури ТНК.

3. Заробітна плата працівників на філіях ТНК, як правило, вища, ніж у місцевих фірм через більш високу інтенсивність праці та прагнення ТНК до залучення більш кваліфікованої робочої сили. У деяких країнах, наприклад Болгарії, Південній Кореї, країнах Балтії в більшості галузей зарплата та темпи її зростання на філіях ТНК істотно перевищують середньонаціональний рівень. Це сприяє збільшенню як величини, так і покращенню структури споживання, що призводить до підвищення рівня продуктивності праці та сприяє більш якісному відтворенню робочої сили, в тому числі і наступного покоління.

4. Підвищення якості робочої сили, передачу управлінських знань та покращенні підприємницької культури країн, що приймають іноземні інвестиції ТНК. Вхід ТНК на ринок праці країни, породжує з їх боку попит на робітників з високим рівнем загальноосвітньої підготовки. Однак програми національної освіти здебільше мало орієнтовані на потреби сучасного виробництва. Тому ТНК іноді заохочують заходи, пов'язані з удосконаленням загальноосвітньої підготовки. Крім того, ТНК приділяють багато уваги підвищенню кваліфікації інженерно-технічного та управлінського персоналу, навчанню робітників новим прийомам та методам роботи, стандартам виробництва та управління. Дуже часто професійна підготовка (перепідготовка) є частиною угоди про передачу технології ТНК і здійснюється або на філії в країні, що приймає, або навіть за кордоном, у країні базування ТНК чи її інших філіях. Такі інвестиції ТНК особливо важливі для збереження людського капіталу країн-реципієнтів інвестицій. Передача

управлінських знань здійснюється у трьох основних формах: шляхом формального навчання (школи менеджменту та бізнесу, які готують дипломованих спеціалістів), неформального навчання (в процесі роботи без проходження спеціальних, формальних програм навчання) та шляхом повсякденного нагромадження досвіду (формування підприємницької й управлінської культури, системи цінностей і поведінки). ТНК застосовують вищу культуру управління, нові принципи побудови соціального діалогу, створюють нові матеріальні та нематеріальні стимули для національних працівників, впровадили сучасні підходи до їх розвитку. Для прикладу можна взяти зразок корпоративного управління в компанії Digital ventures, створеної у 2008 р. у сфері нових медіа, очолювану польським менеджером Лукасом Щепанські. За два з половиною роки компанія створила один з найбільших горизонтальних порталів, запровадивши низку інновацій – відеопродакшн, «Фінансовий пасаж», відео платформу. Її портал – другий за відвідуваністю. Прихід на український ринок західних спеціалістів позитивно відбивається на усіх співробітниках транснаціональних компаній, полегшуючи їх адаптацію до нових способів створення доданої цінності та долучаючи їх до інноваційної культури праці та виробництва.

Крім того, в економічній науці та практиці використовують категорію «транснаціоналізований людський капітал» під яким розуміється сучасний вид капіталу, що формується завдяки розвитку ТНК, базовою стратегією яких є мотивація, підвищення корпоративної соціальної відповідальності та рівня компетентності працівника, розвиток його творчої активності на основі використання інтелектуальної складової.

Негативні наслідки впливу ТНК на ринок праці:

1. Вибір стратегії поведінки «знімання вершків» означає прагнення за рахунок експлуатації національних економічних ресурсів, дешевої робочої сили та шляхом залучення незначного обсягу інвестицій швидко отримати великі прибутки і покинути ринок, що призводить до зростання рівня безробіття на ринку праці.

2. Купівля іноземним інвестором місцевої фірми може вести до втрати працівниками деяких пільг та соціальних виплат. ТНК досить неохоче погоджуються на формування профспілок у їхніх філіях. Деякі уряди країн, що розвиваються, з прагненням залучення будь-яких інвестицій, навіть забороняють утворення тред-юніонів на підприємствах іноземного походження.

3. ТНК як провідники раціоналізації виробництва впроваджують капіталомістку техніку, тим самим знижуючи рівень зайнятості в країні.

4. ТНК здійснюють негативний вплив на ринок праці через переведення компанією кваліфікованих кадрів на філії в інші країни, що знижує потенціал її людського капіталу, і означає втрату коштів, витрачених на підготовку фахівців. Водночас передача технологій, досвіду, знань по каналах ТНК у країну, що приймає, може знизити або нейтралізувати зазначений негативний ефект міграції фахівців.

5. «Полювання за головами» – ТНК проводять політику переманювання вітчизняних фахівців найвищої ланки. На протязі останніх років користуються найбільшим попитом менеджери вищої ланки та спеціалісти ІТ.

6. «Наступ» іноземних підприємств на внутрішній ринок країни, що розивається з метою збуту виробленої ними продукції, що призводитиме до звуження масштабів вітчизняного виробництва, дискримінації національних товаровиробників, занепаду неконкурентоспроможних виробництв, збільшення в перспективі чисельності незайнятого населення.

Важливою ознакою трансформації ринків праці в умовах глобалізації є посилення впливу Міжнародної організації праці. Пріоритетне місце в практиці діяльності МОП займають конвенції та рекомендації, які спрямовані на захист прав працівників, зокрема: Конвенція про свободу асоціації і захисту права на організацію, про охорону заробітної плати, про мінімальні норми соціального забезпечення, про політику в області зайнятості, про встановлення мінімальної заробітної плати, про розвиток людських ресурсів, про сприяння колективним переговорам, про безпеку, гігієну праці і виробниче середовище, професійну підготовку і трудову зайнятість інвалідів, про статистику праці, про сприяння зайнятості і захисту від безробіття. Україна як рівноправний член міжнародного співтовариства приймає активну участь у діяльності МОП з 1954 р.

Результатом діяльності Міжнародної організації праці в Україні є створення понад двадцяти проектів, головними з яких є Програма гідної праці, що є складовою програми UNDAF (Рамкова програма допомоги ООН) та Цілей розвитку тисячоліття. Україна має статус країни з ринковою економікою, з 2008 р. є членом Світової Організації Торгівлі (СОТ) та спрямовує свої зусилля стати членом ЄС. Інтеграційні процеси, що відбуваються останнім часом в Європі,

висувають підвищені вимоги для держав, які вступають у Європейське Економічне Співтовариство.

В умовах впливу глобалізації та посилення міжнародної конкуренції перед державами постає питання підвищення конкурентоспроможності національної економіки, що можливе лише за умови розвитку людського капіталу, адже з переходом суспільства до інформаційно-інноваційної моделі розвитку, зі зростанням масштабів науково-технічних перетворень роль людського капіталу значно посилюється. В «нових» умовах він стає головною продуктивною силою соціально-економічного розвитку. Тому набувають важливості питання ефективного відтворення людського капіталу в сучасних умовах. у відповідності до вимог інноваційного розвитку суспільства та сприяють зростанню продуктивності праці, що підвищує конкурентоспроможність національної економіки.

Список використаних джерел

1. Колот А.М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудої сфері. *Україна: аспекти праці*. №8, 2009. С.3-14.
2. Заяц А.І. Генезис розвитку державного регулювання соціально-трудоїх відносин в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. Т.2, 2015. С.220-223.
3. Гришнова Е.А., Азьмук, Н.А. Развитие человеческого капитала и трансформация форм занятости: взаимовлияние и взаимообусловленность. *Демографія та соціална економіка*. 1(21), 2014. С.85-96.
4. Колот А.М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2010. 230 с.
5. Давидова І.О. Інноваційна зайнятість в аспекті її сутнісних характеристик. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4041>
6. Ларіна Я., Брацлавська О. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації: монографія. Київ: ВЦ Академія, 2012, 136 с.
7. Волкова О. В. Ринок праці: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 624 с.
8. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : монографія ; за ред. Д. Г. Лук'яненка. К. : КНЕУ, 2011. 538 с.
9. Рогач О. Міжнародні інвестиції: теорія та практика бізнесу транснаціональної корпорації : підруч. К. : Либідь, 2015. 720 с.

ГЛАВА 2.3. СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Красман Н. В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки освіти
НПУ імені М.П. Драгоманова

Еволюція держави як суспільно-політичного утворення проявляється шляхом трансформації її функцій. З-поміж низки функцій, однією з найважливіших у формуванні гідних умов існування та функціонування суспільства є саме соціальна функція держави. В умовах глобалізації, євроінтеграції економіки України та світової пандемії, соціальна функція постає однією з найактуальніших, оскільки держава, виконуючи дану функцію намагається забезпечити належний життєвий рівень населення, підтримати соціально вразливі верстви населення, створити умови для проживання та роботи населення всередині країни тощо. Під соціальною функцією держави пропонуємо розуміти діяльність держави, спрямовану на створення та гарантування державою таких соціальних стандартів в країні, які забезпечують гідне життя людини, соціальну захищеність та соціальне забезпечення населення відповідно до стандартів.

На законодавчому рівні соціальна функція держави представлена багатьма нормативно-правовими актами. Так, задля фінансування гарантованих державою суспільних благ і послуг держава, виконуючи соціальну функцію здійснює бюджетне асигнування з державного та місцевих бюджетів. В Главі 14 «Розмежування видатків між бюджетами» Бюджетного Кодексу України (ст. 87, ст.89 та ст. 91) зазначено, що за рахунок коштів бюджету фінансуються: духовний та фізичний розвиток; освіта; охорона здоров'я; соціальний захист і соціальне забезпечення [1]. Як видно із аналізу даного кодексу, на законодавчому рівні прописано умови забезпечення населення необхідними благами, однак, лише на папері.

У ст. 46 Конституції України зазначається, що: «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це

право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними». Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [6]. Як видно з даної статті Конституції, саме держава виконує соціальну функцію та забезпечує соціальний захист і рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [3]. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [4]. Однак на практиці поняття « прожитковий мінімум» не виконує тих функцій, які на нього покладено законом. Це можна побачити з даних таблиці 1.

Статистичні дані таблиці 1 підтверджують надто низький прожитковий мінімум в Україні, який станом на 1.01.19 становив лише – 1853 грн. І хоч з 2020 року сума прожиткового мінімуму зросла до 2027 грн. (з 1 січня) та 2118 грн.(з 1 липня), все ж прожитковий мінімум не забезпечує нормального фізіологічного функціонування людини, не виконує функції державного соціального стандарту. Загалом, прожитковий мінімум в Україні ледве дозволяє забезпечити первинні або фізіологічні потреби людини, ще й на додачу не враховує вартість ліків і лікування та не забезпечує на достатньому рівні соціальні потреби. Мінімальна заробітна плата та пенсія знаходяться на вкрай низькому рівнях, а порівняно із заробітними платами та пенсіями країн-сусідів в рази менша. Мінімальна пенсія для осіб старше 80 років, які мають страховий стаж 20/25 років почала виплачуватися з 1 січня 2020 року і демонструє не найвищі показники. В багатьох зарубіжних країнах

таким громадянам забезпечують гідний рівень життя, в тому числі звільняють від сплати комунальних послуг, які наші пенсіонери не в змозі оплатити і тому змушені бідувати або ж сплачувати економлячи на їжі.

Таблиця 1

Державні соціальні стандарти та гарантії в Україні протягом
2019-2020 рр. [3]

	2019 рік			2020 рік		
	з 1 січня	з 1 липня	з 1 грудня	з 1 січня	з 1 липня	з 1 грудня
Прожитковий мінімум (ПМ) в розрахунку на місяць на одну особу	1853	1936	2027	2027	2118	2189
Мінімальна заробітна плата	4173	4173	4173	4723	4723 5000 (з 1.09)	5000
Мінімальна пенсія	1497	1564	1638	1638	1712	1769
Мінімальна пенсія для осіб, які мають повний страховий стаж (30/35 років)	1669. 20	2000	2000	2000	2100 (з 1.05)	2100
Мінімальна пенсія для осіб старше 80 років, які мають страховий стаж 20/25 років	x	x	x	x	2600 (з 1.05)	2600

Базою для формування прожиткового мінімуму є так званий «споживчий кошик». Це набір товарів і послуг, розрахований за нормами та нормативами споживання, необхідний для забезпеченості людини життєвими засобами. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення»[9] визначила такий склад споживчого кошика в Україні: набір продуктів харчування (хлібопродукти, картопля, овочі, фрукти і ягоди, молокопродукти та ін.); набір непродовольчих товарів (предмети гардеробу, текстильна білизна, предмети першої необхідності, ліки); набір послуг (житлово-комунальні, побутові, транспортні послуги, послуги культури). Вказані в постанові набори продуктів та предметів гардеробу для дітей, жінок, чоловіків, працездатних та для осіб, які втратили працездатність представлені в таких мінімальних кількостях, що актуалізує тему нашого дослідження і доводить необхідність пошуку виходу з даної ситуації. Наприклад, мінімальний набір предметів гардеробу для чоловіків працездатного віку: верхній зимовий одяг

(куртка на синтепоні) має строк служби – 3 роки, а чоловіків, які втратили працездатність – 5 років; джинсів – 3 роки та 5 років; туфлі – 5 та 4 роки відповідно. Якість не лише харчових продуктів, а й предметів гардеробу настільки низька в Україні, що люди не в змоззі носити взуття по 3 та 5 років, тому змушені вживати продукти низької якості, замітники, прострочені продукти та носити одяг і взуття із «секонд хенду».

Аналіз міжнародного споживчого кошика показав, що середньостатистична сім'я приблизно половину своїх доходів витрачає на непродовольчі товари (меблі, одяг тощо), приблизно третину — на послуги, а решту — на харчування. В Україні, за даними Державної служби статистики у 2020 році були встановлені такі показники сукупних витрат домогосподарств: споживчі сукупні витрати – 91,3 % (в тому числі: продукти харчування та безалкогольні напої – 46,6%; алкогольні напої, тютюнові вироби – 3,2%; непродовольчі товари та послуги – 41,5%) та неспоживчі сукупні витрати – 8,7% [10]. Рівень цін на продукти харчування в Україні не нижчі від світових, однак рівень вітчизняних заробітних плат набагато нижчий за європейські. Саме тому на харчування наші громадяни витрачають майже половину доходів (46,6 %).

Досліджуючи зарубіжний досвід Мазур Н.О. порівняла склад вітчизняного та зарубіжних споживчих кошиків і довела значну різницю у їх складі та наповненості. Так: у польському кошику — 2000 продуктів, і кошик змінюється щороку, залежно від структури споживання сімей; у Великій Британії до споживчого кошика нещодавно додали електронні книжки, цифровий пристрій для запису телепрограм, чорниці, запаковані овочі для смаження та гарячий шоколад, також у його складі є витрати на підключення Інтернету, mp3-програвачі, телевізори з плоским екраном, м'ясні закуски; Німці включили до свого споживчого кошика цифровий фотоапарат, відеокамеру, сканер, лазерний принтер, прилад для вимірювання кров'яного тиску (за інформацією німецького бюро статистики, їхній кошик містить всі товари і послуги, які найчастіше купуються); у французький споживчий кошик включено витрати на відвідування перукарні, придбання лаків для волосся, гелів для душу, інших косметичних засобів, а також апарати для виправлення зубів, оренда автомобіля, проїзд на таксі, їжа для котів і собак; американський кошик передбачає витрати не тільки на тютюн та алкоголь, а й на освіту, мобільний і комп'ютерний зв'язок тощо. Дослідниця прийшла до висновку, що загальноєвропейські стандарти вимагають включати

до споживчого кошика послуги соціальної сфери — щомісячну вартість дитячих ясел, амбулаторний догляд за хворими, утримання в будинках престарілих, доставку продуктів харчування додому тоді як в Україні прожитковий мінімум не передбачає оплати послуг ні медицини, ні освіти, адже відповідно до законодавства вони безкоштовні, а величини прожиткових мінімумів для різних соціальних і демографічних груп використовуються в Україні для встановлення мінімальної пенсії, заробітної плати, допомоги по малозабезпеченості, допомоги при народженні дитини та інших державних соціальних гарантій [8, с.149]. Проаналізувавши споживчий кошик різних країн світу можна зробити висновок, що більшість країн урізноманітнили набір споживчого кошику відповідно до потреб сьогодення і йдуть в ногу з часом, а найважливіше, споживчий кошик розвинених країн повністю задовольняє не лише первинні потреби, а й вторинні. На жаль, споживчий кошик економіки України обмежений і потребує якнайшвидшого доповнення задля забезпечення потреб населення та гідного життя українців.

Задля забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина необхідно дотримуватись проголошених у Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна" таких Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року як : подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; скорочення нерівності; тощо [11].

У 2013 році Майкл Портер запропонував використовувати індекс соціального прогресу (The Social Progress Index), який порівнює благополуччя і соціальний прогрес різних країн світу та надає цілісну оцінку розвитку суспільства. Організація The Social Progress Imperative, під керівництвом Майкла Портера оцінює три основні категорії: основні потреби людини (харчування та базова медична допомога; вода та санітарія; забезпеченість житлом; особиста безпека), основи благополуччя (доступ до базових знань; доступ до інформації та комунікації; здоров'я та благополуччя; стан

навколишнього середовища) та можливості розвитку (особисті права; персональна свобода та вибір; інклюзивність; доступ до поглиблених знань). Значення індексу соціального прогресу вимірюється за шкалою від 0 (найменший рівень стійкості) до 100 балів (найбільший рівень стійкості).

Офіційний сайт The Social Progress Imperative зазначає, що Індекс соціального прогресу фіксує результати, пов'язані з усіма 17 цілями сталого розвитку, і показує, що, якщо поточні тенденції збережуться, світ не досягне цілей до 2082 року. Дані також вказують на те, що, якщо не будуть вжиті термінові заходи, пандемія Covid-19 відведе нас на ще одне десятиліття, відстрочуючи досягнення цілей до 2092 року - більш ніж через 60 років після цільової дати 2030 року.

Аналіз даного показника демонструє не лише погіршення з 2011 року показників «особисті права» та «інклюзивність», а й покращення з 2014 року (збільшення середнього світового балу з 60,63 до 64,24 та покращення восьми з 12 складових соціального прогресу). Найкращий показник соціального прогресу 92,7 у Норвегії, яка посідає перше місце у світі (рис. 1).

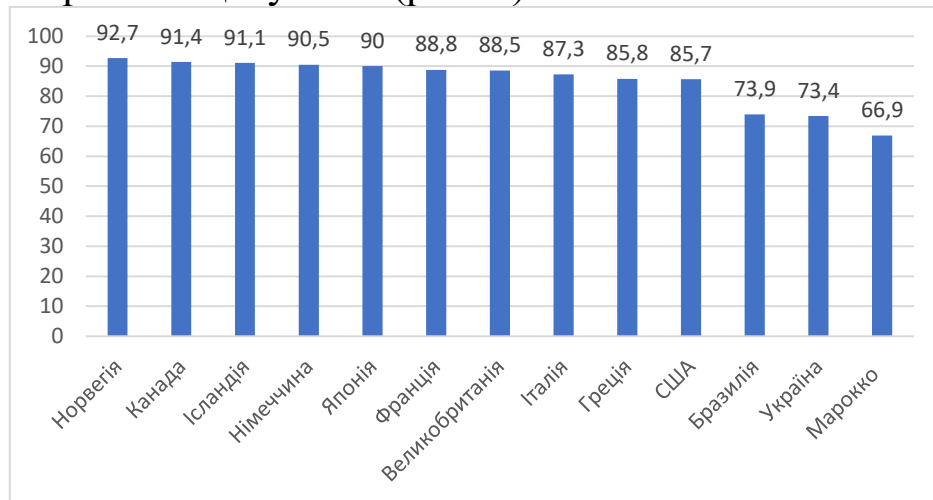

Рис. 1. Індеси соціального прогресу країн, 2020
Складено автором за даними: [13]

Так, у Ісландії – 91,1; Канади – 91,4; Німеччини – 90,5; Японії – 90; Франції – 88,8; Великобританії – 88,5; Італії – 87,3; США-85,7; Греції-85,8; Бразилії – 73,9; Україні – 73,4; Марокко – 66,9 та ін. Також, варто відзначити швидкий прогрес, досягнутий за останнє десятиліття серед країн, що розвиваються, а саме: Гамбія, Ефіопія і Туніс. Занепад соціального прогресу демонструють що Сполучені Штати Америки, які зменшилися в абсолютних показниках, є однією з трьох країн, що знижують соціальний прогрес за останнє десятиліття і займають лише 28 місце за соціальним прогресом [13].

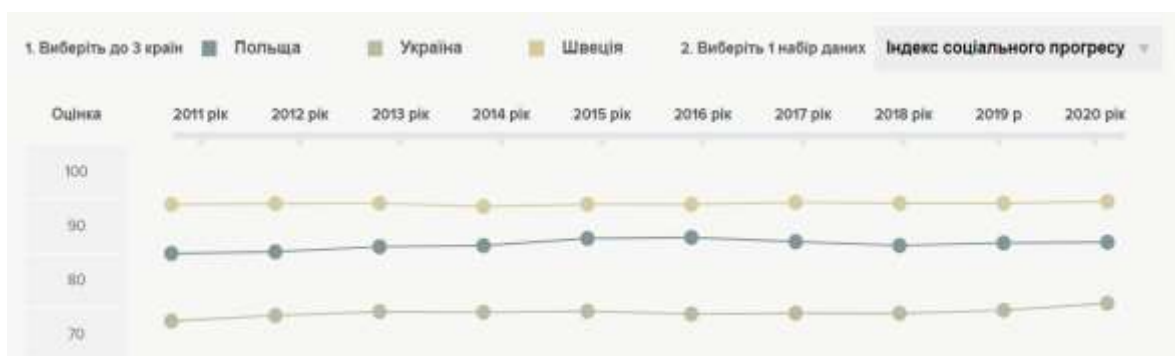

Рис. 2. Індекс соціального прогресу Польщі, України та Швеції у 2011-2020 рр.

Складено автором за даними [5]

Як видно з рис.1 Індекс соціального прогресу Польщі, України та Швеції демонструє незмінні позиції протягом означеного періоду. Україна посідає 63 місце в Індексі соціального прогресу 2020 з показником – 73,4, демонструючи високі показники ВВП та покращення у сферах інклюзивності (+7,5), якості навколишнього середовища (+7,5) та особистої свободи та вибору (+4), що й видно на графіку рис.1. В порівнянні з Швецією та Польщею Україна демонструє найгірші показники. Значний відрив України пояснюється низькими показниками «основних потреб людини» (харчування та базова медична допомога; вода та санітарія; забезпеченість житлом; особиста безпека), «основи благополуччя» (доступ до базових знань; доступ до інформації та комунікації; здоров'я та благополуччя; стан навколишнього середовища) та «можливості розвитку» (особисті права; персональна свобода та вибір; інклюзивність; доступ до поглиблених знань). Також, така низька позиція нашої країни в глобальній оцінці демонструє нераціональне використання існуючого людського та інституційного потенціалу України.

Все це вимагає від сучасного суспільства перегляду традиційних поглядів на соціальну функцію держави як стовідсоткового гаранта. Йдеться про передачу частки соціальних функцій держави недержавним організаціям або громадянам країни. В світі існує так звана шерінгова економіка (від англ. – sharing economy), тобто економіка спільної участі або спільного споживання. Гура А.О зазначає, що потужними акселераторами розвитку шерінгової економіки стали два головні чинники:1) стрімке поширення мережевих технологій, інтернету, впродовж останніх років переважає мережа 3G покоління і відбувається перехід до 4G і 5G, що дає людям швидкий та миттєвий доступ до інтернету і представлених там сервісів; 2) глобальна фінансово-економічна криза, що поряд

негативними наслідками стимулювала господарські суб'єкти, домогосподарства, людей витратити свої гроші раціональніше і відмовлятися від надмірного споживання [2, с. 26]. Наразі до цих чинників варто додати третій, який набув глобальних масштабів – COVID – 19, оскільки пандемія коронавірусу стала викликом для економік країн по всьому світу, включно із найсильнішими економіками - США та Китаєм.

Шерінгова економіка – це соціоекономічна система, яка ґрунтується на спільному використанні товарів і послуг, а не на володінні ними. Дослідники доводять, що звичні для будь-якої економічної системи відносини «виробник-споживач» трансформуються (компанії виготовляють товари і послуги, а люди їх споживають) і в таких умовах будь-хто може бути одночасно і споживачем, і виробником [12]. Нагадаємо, що за умов адміністративно-командної системи лише держава була власником і виробником всіх товарів і основні питання економіки «Як виробляти?», «Що виробляти?» та «Для кого виробляти?» вирішувала одноголосно радянська держава.

Економіка спільного користування – це економічна діяльність, яка зосереджена навколо онлайн-платформ, за допомогою яких громадяни обмінюються не часто вживаними активами або послугами на платній або безоплатній основі за принципом рівноправної участі. Концепція спільного споживання має на меті здійснення обміну товарами, послугами між суб'єктами економічних відносин, що допомагає зменшувати накопичення речей, які не мають щоденного вжитку, і за рахунок цього забезпечувати вивільнення коштів на придбання інших предметів і послуг, а також зменшувати шкідливий вплив на навколишнє середовище внаслідок зменшення кількості надлишкових предметів, що перебувають у власності громадян [7, с.107]. Яскравими прикладами шерінгової економіки є OLX та BlaBlaCar. Все це призводить до видозмінення соціальної функції в сучасних умовах. Сьогодні, реалізація соціальної функції держави може частково здійснюватися окремими інституціями або особами, але частково, оскільки потребує регулювання з боку держави з метою недопущення зменшення впливу держави на соціальні та економічні процеси і проникнення приватного корпоративного капіталу, наслідком чого може стати монополізація означеної сфери.

В умовах поширення євроінтеграційних процесів низка усталених поглядів на соціальну функцію держави потребує

перегляду до розуміння їх сутності та актуальності в сучасних умовах. Саме тому варто трансформувати соціальну функцію держави в контексті забезпечення сучасного розвитку економіки України і тому необхідно:

- переглянути та внести зміни до всіх нормативно-правових актів щодо проведення ефективної соціальної політики держави (надання соціальних допомог, пільг, субсидій та інших преференцій за рахунок коштів як державного так і місцевих бюджетів; дотримання роботодавцями законодавства про працю, зайнятості населення, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування тощо);

- кардинально вдосконалити систему планування та управління соціально-економічним розвитком держави, формування моделі економічного розвитку, яка відповідатиме наявному людському та ресурсному потенціалу країни та забезпечуватиме виконання державою соціальної функції з максимально можливим врахуванням потреб кожного індивіда [7, с.110];

- переглянути споживчий кошик, розміри обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення задля забезпечення зростання добробуту населення та недопущення бідності працюючої родини;

- створити умови для роботодавців та провести роз'яснювальну роботу серед роботодавців та їх працівників щодо усвідомлення значення офіційного працевлаштування, державних соціальних гарантій, які забезпечуються застрахованим особам у разі настання страхових випадків.

Отже, соціальна функція держави займає важливе місце у забезпеченні сучасного розвитку економіки та є одним з головних показників рівня розвитку країни. Протягом 29 років наша країна намагається знайти ефективні шляхи соціально-економічного розвитку. Аналіз соціальної функції держави довів, що це можливо лише у випадку забезпечення гідного та високого рівня життя українського населення відповідно до міжнародних стандартів життя, які мають розвинені країни світу. Декларування у вітчизняних нормативно-правових актах стандартів європейського рівня та їх впровадження з врахуванням зарубіжного досвіду регулювання доходів населення, розробка системи гарантій соціальних стандартів для різних соціальних груп, перегляд набору споживчого кошика відповідно до потреб населення та вимог часу, встановлення реальних розмірів прожиткового мінімуму для населення,

формування соціально-спрямованого державного бюджету шляхом встановлення європейських стандартів мінімальної заробітної плати, пенсій, прожиткового мінімуму створять умови повноцінного розвитку кожного члена українського суспільства, нададуть соціальний захист і гарантії, створять умови для якісного, а не кількісного виконання державою своєї соціальної функції та забезпечать стабільний розвиток економіки України.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Офіційний сайт Верховної ради України*: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Гура А.О., Гуцан Т.Г., Сотніков Д.В. Можливості та перспективи розвитку шерингової економіки в Україні. Зб. наук. пр. ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Економіка». Харків : ХПНУ. 2018. Вип. 18. С. 14-27.
3. Державні соціальні стандарти. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>
4. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III // Офіційний сайт Міністерства соціальної політики URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
5. Індекс соціального прогресу 2020 року. URL: <https://www.socialprogress.org/?tab=3&compare=POL&compare=UKR&compare=SWE&prop=SPI>
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к /96-ВР. *Офіційний сайт Верховної ради України*: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Купрійчук В. М. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів. *Ефективність державного управління*, 2019. Вип. 3. С. 103-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2019_3_10
8. Мазур Н.О. Прожитковий мінімум у системі соціальних стандартів життя: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*, 2016. № 2. С. 146-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_2_26
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та

наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 р. № 780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>

10. Структура сукупних витрат домогосподарств (1999-2019). *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 № 722/2019 // *Офіційний сайт Верховної ради України: Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

12. Шерингова економіка: аналіз сучасного стану та можливостей її розвитку в Україні : наук. роб. Полтава : Полтавська державна аграрна академія, 2018. URL : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/node/4085/sheryngovaekonomika.pdf> (дата звернення: 23.07.2019).

13. The Social Progress. URL : <https://www.socialprogress.org/>.

ГЛАВА 2.4. СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Бицюра Ю.В., к.е.н.,

доцент кафедри економіки освіти, НПУ імені М.П. Драгоманова

В умовах формування постіндустріального суспільства, сьогодні у багатьох розвинутих країнах соціальне підприємництво використовується для розв'язання соціальних проблем, соціальної спрямованості економіки. Це стосується особливо тих проблем, які не вирішуються або не в повній мірі вирішуються державою, а комерційне підприємництво ігнорує їх через низьку прибутковість або взагалі відсутність прибутку.

У розвинутих країнах суб'єкти комерційного підприємництва активно беруть участь у розв'язанні соціальних, екологічних та інших проблем в житті місцевої громади, суспільному житті в цілому. Все більше власників та менеджерів підприємств усвідомлюють, що сучасний бізнес повинен бути соціально орієнтованим, а не лише спрямованим на отримання прибутку і збагачення своїх співвласників. Саме це спонукає багатьох суб'єктів економіки розвивати соціальне підприємництво.

Особливо важливим в Україні, де вкрай обмежені державні ресурси, є розвиток соціального підприємництва у розв'язанні соціальних проблем. Низький рівень соціально-економічного розвитку в Україні ускладнюється викликами, які пов'язані з нестабільною військово-політичною ситуацією. Це загострило раніше існуючі соціальні проблеми та обумовило появу вразливих категорій громадян – внутрішньо переміщених осіб та ветеранів військових дій.

Держава не в змозі ефективно самотійно вирішувати багато соціальних проблем і потребує допомоги з боку соціально орієнтованих підприємців. На вирішення соціальних проблем засобами державного регулювання потрібно значно більше ресурсів порівняно з приватним сектором, який може застосувати інноваційні способи вирішення проблеми, раціональніше використовує фінансові та виробничі ресурси.

Поняття «соціальне підприємництво» вперше почало використовуватися в 60-х роках, однак широко вживаним стало у 80-х роках і пов'язане з вирішенням соціальних проблем та пошуком альтернативних джерел їх фінансування. Соціальне підприємництво часто пов'язують з неприбутковими організаціями, або ж відносять до видів соціальної відповідальності підприємництва, що реалізують соціальні програми.

На нашу думку, головна різниця між соціальними і комерційними підприємцями полягає у різній мотивації їх діяльності. Так, основна мета підприємницької діяльності полягає в максимізації прибутку (економічного ефекту), а соціальне підприємництво спрямоване на досягнення соціального ефекту від своєї діяльності. Тобто соціальні підприємці – це новатори, які використовують інноваційні ідеї та виробничі ресурси для прискорення соціальних змін та вирішення соціальних проблем.

Одне з ґрунтовних визначень соціального підприємництва дав Грегорі Діз, який сформулював п'ять факторів, що визначають соціальне підприємництво [12, с.4].

1. Прийняття на себе зобов'язань щодо створення благ соціального значення (не лише приватного значення);
2. Знаходження та використання нових можливостей щодо обслуговування цих зобов'язань;
3. Забезпечення безперервного процесу нововведень, адаптації і навчання;
4. Діяти сміливо, не обмежуючись наявними ресурсами;

5. Висока відповідальність підприємця за результати своєї діяльності по відношенню до клієнтів та суспільства в цілому.

Галушка З.І. розкриває сутність соціального підприємництва як феномену, що передбачає розуміння прибутку не як мети, а як індикатора і соціального потенціалу бізнесу. Соціальне підприємництво – це спосіб мислення, стиль життя, коли беручи на себе відповідальність за ефективність та соціальну важливість результатів, особа чи команда успішно реалізовує інноваційну ідею. Соціальне підприємництво може набирати різні форми діяльності: особистості, що вирішують соціальні проблеми; громада, що самоорганізовується для власного добробуту; бізнес-підприємства із соціальним впливом; фінансово стабільні громадські організації; соціальні інноватори [3, с.17].

Отже, соціальне підприємництво все більше проявляє себе як тенденцію подальшої соціалізації підприємництва, як якісно новий підхід до вирішення соціальних проблем в умовах формування постіндустріального суспільства.

Розглянемо основні підходи до визначення концепції соціального підприємництва. Так, у країнах Північної і Південної Америки є підхід, за яким соціальним підприємництвом називають підприємницьку діяльність неприбуткових недержавних організацій, яка спрямована на реалізацію статутних цілей цих організацій. Наприклад, статутні цілі УРО направлені на вирішення соціальних проблем, надання послуг та поліпшення якості життя.

У Європі соціальне підприємництво визначається як підприємництво з соціальною місією. Так, британська модель соціального підприємництва характеризується зміною пріоритетів підприємницької діяльності. На перше місце виходить соціальний аспект або соціальний ефект від підприємницької діяльності, випереджаючи значення її фінансової ефективності [13].

Третє визначення соціального підприємництва впливає із специфіки діяльності міжнародних приватних і суспільних фондів, створених для розвитку цього напряму соціально-економічної діяльності. Наприклад, Schwab Foundation for Social Entrepreneurship (Швейцарія) і Skoll Foundation (США), визначають соціальне підприємництво як інноваційну підприємницьку діяльність заради поліпшення становища громади і відновлення соціальної справедливості. Найбільш важливе в цій концепції – це роль соціального підприємця, що є лідером, новатором і рушійною силою соціальних перетворень в громаді. Діяльність вказаних фундаторів –

це пошук соціальних новаторів у всьому світі і їх підтримка, залучення ресурсів, обмін технологіями і досвідом, формування мережі соціальних підприємців [14].

Зарубіжні моделі соціального підприємництва відрізняються ступенем і формами його підтримки з боку держави:

Модель Північної Європи (Бельгії, Нідерландів, Норвегії, Швеції) характеризується активною підтримкою держави.

Моделі США, Канади, Японії містять регулювання на рівні підприємств, використання благодійництва.

Модель Центральної Європи (Австрії, Німеччини, Франції) відрізняється адресними соціальними програмами і бізнес-проектами.

Модель Великої Британії характеризується значними соціальними інвестиціями [11, с. 107].

Сьогодні у розвинених країнах світу набула поширення «соціальна відповідальність бізнесу», зміст якої розуміється як відповідальність організації, компанії за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, у т.ч. здоров'ю і добробуту суспільства; відповідає чинному законодавству і міжнародним нормам поведінки; інтегрована у діяльність організації та практикується в її відносинах. До соціально відповідального бізнесу належать прибуткові компанії, які мають подвійну мету – отримання прибутку і соціальної користі. Соціально відповідальний бізнес є добровільною діяльністю підприємств приватного і державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів господарської діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє природне середовище з метою вирівнювання наявних економічних і соціальних диспропорцій; створення партнерських взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою; покращення результативності бізнесу у довгостроковому періоді [9].

Отже, соціально відповідальний бізнес і соціальне підприємництво це не тотожні поняття. Соціальна відповідальність має бути атрибутом усіх – підприємств, організацій, держави і тому спільне вирішення соціальних проблем є не менш важливим, ніж відрахування до державного бюджету на соціальні потреби. Вихід вітчизняних підприємств на міжнародні ринки, співпраця з іноземними інвесторами та зростаюча конкуренція вимагають від них дотримання загальноприйнятих стандартів – прозорості, соціальної відповідальності, готовності звітувати перед місцевою громадою.

Зауважимо, що всі сучасні підприємства мають дотримуватися принципів соціальної відповідальності, однак не всі вони є соціальними підприємцями. Головними характерними рисами соціального підприємництва є наступні:

- Соціальний вплив (наявність чіткої і зрозумілої місії, спрямованої на вирішення чи пом'якшення конкретної соціальної проблеми та наявність позитивних соціальних результатів від такої діяльності).

- Інноваційність (застосування нових підходів, нових способів розв'язання соціальних проблем).

- Самоокупність і фінансова стійкість (незалежність від зовнішнього фінансування та сприйняття прибутку як засобу досягнення позитивних соціальних перетворень).

- Масштабність (збільшення масштабу діяльності соціального підприємства на національному й міжнародному рівнях; відтворюваність моделі соціального підприємства в інших географічних і соціальних умовах, а також можливість збільшення обсягів відповідної діяльності).

- Підприємницький підхід (здатність соціального підприємця долати недоліки ринку, знаходити можливості, акумулювати ресурси, розробляти нові рішення, що позитивно впливають на суспільство в цілому).

Отже, соціальне підприємництво – це бізнес із соціальною місією та/або ефективний механізм вирішення соціальних проблем. Соціальне підприємництво поєднує у собі чесність, демократію, соціальну та екологічну відповідальність; воно є сучасним підходом до підприємництва 21-ого століття, у якому збережені складові ринкової економіки, де кожний може вільно торгувати, виходячи з попиту та пропозиції, та відкритої конкуренції [9].

У розвинених країнах соціальне підприємництво здійснюється майже в усіх видах економічної діяльності (охороні здоров'я, освіті, соціальному захисті, роздрібній торгівлі, банківській діяльності тощо), зокрема:

- 1) допомога соціально незахищеним верствам населення (інвалідам, безробітним, безпритульним, алкогольно і наркотично залежним особам тощо), насамперед, працевлаштування та реабілітація. Наприклад, Jardins de Coccagne (Франція) – сільськогосподарські підприємства для реабілітації осіб, що тривалий час є безробітними; America's Family (США) – система з надання послуг малозабезпеченим верствам населення;

2) залучення населення до підприємницької діяльності шляхом надання фінансової допомоги соціально незахищеним верствам. Наприклад, Grameen bank (Бангладеш) – банк розвитку суспільства, який надає мікрокредити бідним не вимагаючи гарантій;

3) створення нової продукції на базі переробки відходів і покращення екології. Наприклад, Conserve (Індія) виробляє широкий асортимент продукції з пластикових відходів, здійснюючи переробку сміття, сприяючи зайнятості населення та забезпечення його дешевою продукцією;

4) виробництво і продаж продукції для соціально незахищених груп населення за пільговими цінами. Наприклад, «Інститут здоров'я одного світу» виробляє ліки для бідного населення країн, що розвиваються;

5) протидія криміналізації суспільства. Наприклад, Emergence (Франція) – спортивна організація молоді [7].

Проаналізуємо досвід розвитку соціального підприємництва у розвинутих країнах.

Уряди Іспанії, Португалії, Греції, Бельгії та Франції законодавчо закріпили роботу соціальних підприємств у формі кооперативів, основною рисою яких є демократична форма правління та обов'язковий розподіл акцій компанії між її засновниками, волонтерами та бенефіціарами.

В Іспанії широко відомими є Мандрагонські кооперативи. Ці кооперативи мають власний університет, інститути, школи, дитячі садки. Підприємства створили банк "робоча каса", який надає кооперативам кредити та входить до найкращих у Європі за якістю обслуговування.

У країнах ЄС соціальні підприємства знані як "кооперативи соціальної солідарності" (Португалія), "кооперативи соціальних ініціатив" (Іспанія), "компанії соціальної мети" (Бельгія), "соціальні кооперативи колективної власності" (Франція). Парламент Великобританії узаконив роботу соціальних підприємств (або "компаній, що працюють в інтересах громади" – social interest companies) [4].

В США інвестиції для соціального підприємництва здійснюються у формі венчурної філантропії. Джерелом таких інвестицій стали приватні благодійні фонди. В Європі, крім приватних фондів, доступні кредити та інвестиції надає держава. Отже, основними джерелами фінансування соціального

підприємництва є державні гранти, приватне фінансування, податкові пільги, позики на пільгових умовах тощо.

Як показав аналіз іноземного досвіду щодо основних джерел фінансування соціального підприємництва, з метою подолання обмеженості коштів, що спрямовуються на соціальні інвестиції, в останні роки були створені інститути, які допомагають ефективніше розподіляти капітал в соціальній сфері. Зокрема, соціальні банки (Value Banks), соціальні інвестиційні консультанти (Social investment advisers), соціальні фондові біржі (social stock exchange), соціальні інвестиційні фонди (Social investment funds) [16, с.6-7].

Таким чином, можемо підсумувати, що в Європі соціальні підприємства часто асоціюються з соціальними кооперативами або асоціаціями, створеними для забезпечення зайнятості. У США соціальні підприємства – це зазвичай будь-який вид неприбуткових організацій, які отримують дохід. Кооперативи та трудові колективи, які існують у США, рідко розглядаються як соціальні підприємства.

Соціальні підприємства у країнах Європи надають менше видів послуг порівняно з широким спектром наявних у США. Як правило, європейські соціальні підприємства функціонують у конкретних галузях, у яких держава в певний період зменшила фінансування або яким ніколи не вистачало державного фінансування для повного задоволення потреб суспільства. Тому розвиток соціальних підприємств у кожній з європейських країн, зокрема, залежав від загального рівня добробуту й обставин у кожній європейській країні [13].

Важлива роль соціального підприємництва полягає у підвищенні рівня зайнятості. У країнах ЄС сектор соціальної економіки забезпечує 13,6 млн. робочих місць та формує 8% ВВП [15].

Діючі в Україні соціальні підприємства сильно відрізняються від закордонних аналогів. Практично за кожним з них стоїть певний фонд або гранти, які надають стартовий капітал для того, щоб започаткувати бізнес. Досягнення прибутковості для більшості компаній, що займаються соціальним підприємництвом, – мета далекої перспективи: їх поточні завдання переважно стосуються виконання соціальних програм, а не розробки ефективних бізнес-підходів. Для соціального підприємства повинна бути передбачена державна підтримка, яка зможе забезпечити системні передумови для розвитку сектора соціального підприємництва в Україні [2].

Отже, у сучасних умовах кризового соціально-економічного стану України, який обмежує можливості держави розв'язувати

важливі соціальні проблеми, розвиток соціального підприємництва може виступати як альтернативний шлях вирішення даних проблем.

Значення соціального підприємництва в умовах формування постіндустріального суспільства полягає у наступному:

- сприяє розвитку суспільства завдяки створенню нових робочих місць і форм підприємництва;

- пом'якшує соціальну напругу у суспільстві, що спричинена соціально-економічним розшаруванням, шляхом включення соціально уразливих верств населення у економічну діяльність;

- залучає громадян до волонтерської діяльності, об'єднуючи їх навколо соціальних проблем;

- сприяє розвитку соціально значимих для суспільства послуг, але які залишаються поза увагою комерційного бізнесу у зв'язку з низькою рентабельністю, непопулярністю;

- підвищує економічну ефективність шляхом альтернативного і якомога повного використання ресурсів (відходи виробництва, вторинна сировина, залучення у виробництво соціально уразливих верств населення тощо);

- знижує фінансове навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем.

Для сприяння розвитку соціального підприємництва в Україні необхідно розробити і реалізувати національні стратегії розвитку соціального підприємництва, які дозволили б об'єднати зусилля всіх зацікавлених сторін – підприємців, громадських організацій і держави. Потрібна комплексна підтримка держави у формі розробки нормативно-правового поля для розвитку соціального підприємництва; забезпечення доступу до стабільного фінансування; надання податкових пільг, дешевих кредитів; підтримка досліджень у сфері соціального підприємництва тощо.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования; перев. с англ. Изд. 2-е, испр. и доп. М: Academia, 2004. 788 с.

2. Березяк І.І. Зарубіжний досвід та вітчизняні реалії становлення соціального підприємництва. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка"*: зб. наук. пр. – Острог: Вид-во НУ "Острозька академія". 2014, Випуск 25. С. 31–36.

3. Галушка З.І. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні. *Вісник Київського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка. 2013, №148. С.15-17.

4. Енцо Пецціні. Потенціал інновацій та освоєння нових ділянок для кооперативів. Приклад Італії. *Соціальне підприємництво може змінити ситуацію в Україні: матеріали конференції Сокольської агенції регіонального розвитку*. URL: <http://sedc.lviv.ua/text-podii.html>

5. Ігнатович Н., Гура В. Зарубіжний досвід розвитку соціального підприємництва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*. 2014, №12(165). С.22–25.

6. Кот Л. До питання про природу і сутність соціального підприємництва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*. 2014, №12(165). С.25–30.

7. Макаревич А.Н. Сазонова Т.Ю. Сущность и специфика социального предпринимательства в России. *Российское предпринимательство*. 2012, №24(222). С. 52-56.

8. Розвиток соціального підприємництва в Україні. Біла книга / за заг. ред. В. Кокотя. Київ, 2020. 98 с.

9. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року. URL: http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201310_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini_spilnota_svb.pdf

10. Тоффлер Э. Третья волна /науч. ред. и предисл. П.С. Гуревича. М.: АСТ, 2004. 784 с.

11. Удодова В.І., Шаповал В.І. Дослідження досвіду функціонування національних моделей соціального підприємництва. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2013, №1042. С.105–108.

12. Dees J. Gregory. The Meaning of Social Entrepreneurship. Original Draft: October 31, 1998; Reformatted and revised: May 30, 2001. URL: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf

13. Keohane, Georgia Levenson, Social Entrepreneurship for the 21st Century. Innovation Cross the Nonprofit, Private and Public Sectors, New York: mc Graw Hill, 2013, p. 151.

14. Schwab Foundation for Social Entrepreneurship. URL: <http://www.schwabfound.org/content/publications>

15. Social Economy EU. URL: <https://www.socialeconomy.eu.org>

16. Social Investment Manual. An Introduction for Social Entrepreneurs. Schwab Foundation for Social Entrepreneurship. URL: <http://www.weforum.org/pdf/schwabfound/SocialInvestmentManual2011.pdf>

ГЛАВА 2.5. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ілюхіна В. В.,

*викладач кафедри економіки освіти
НПУ імені М.П. Драгоманова*

В сучасних умовах глобалізації та посилення міжнародної конкуренції країн завданням державної економічної політики є забезпечення умов для формування конкурентних переваг національної економіки, що має забезпечувати їй гідне місце в системі світового господарства.

Актуальність даного питання є особливо високою для української економіки, яка нині характеризується низькими рейтингами конкурентоспроможності та невтішною загальною тенденцією тотального відставання макроекономічних показників від рівня європейських країн. Неконкурентоспроможна національна економіка спонукає до відтоку капіталу, зокрема інтелектуального, посилення міграційних процесів, втрати часу, розвитку відставання технологій та вичерпання природних ресурсів і, зрештою, зниження якості життя населення.

Узагальнюючим показником, що дозволяє ранжувати країни світу за їх здатністю конкурувати на світовому ринку є Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI). Україна в 2019 році втратила дві позиції в цьому Індексі й опустилася на 85-те місце з 141 країни[5].

Кожна успішна країна має свою історію формування конкурентних переваг національної економіки, що базується на природно-географічних, економічних, соціо-культурних чи науково-технологічних особливостях. Жодна країна не стала економічно успішною, не реалізувавши свої конкурентні переваги спершу в реальному секторі, сукупності галузей економіки, які виробляють матеріальні і нематеріальні товари та послуги[2]. Виробництво є тим процесом, що акумулює конкурентні переваги та дозволяє їм реалізуватися в міжнародному поділі праці. Рівень промислового розвитку країни, пануючий технологічний уклад та частка доданої вартості, створена в процесі виробництва, свідчать про конкурентоспроможність національної економіки.

Україна отримала в спадщину значні конкурентні переваги у вигляді наявних природних ресурсів та потужного економічного потенціалу створеного в попередні періоди. Проте, конкурентні

переваги національної економіки України мають певні особливості з огляду на перманентну економічну кризу, що триває з початку процесу трансформації економіки УРСР на ринкові засади. Нажаль, частина з конкурентних переваг української економіки втрачена або не реалізована належним чином.

Теоретично виділяють конкурентні переваги двох рівнів, залежно від джерела та складності створення:

- конкурентні переваги нижчого рівня – це доступна і дешева робоча сила, наявність ресурсів для виробництва, місткість внутрішнього ринку;

- конкурентні переваги високого рівня – це технологічна розвиненість, висока продуктивність праці, інвестиційна привабливість, інтелектуальний базис, патенти, ліцензії, імідж, унікальні виробництва, НДІ. Саме конкурентні переваги вищого рівня здатні вивести країну на передові і незалежні позиції у світовому господарстві.

Охарактеризуємо наявні конкурентні переваги національної економіки України. Отримавши незалежність, українська економіка трансформувалась на ринковий лад, вступила до СОТ та тісно взаємодіяла з МВФ та іншими міжнародними фінансовими організаціями, тим самим відкрила свій ринок до конкуренції з боку розвиненіших економік. Конкуренція з боку більш економічно розвинутих країн призвела до реалізації конкурентних переваг нижчого рівня, тобто тих, що пов'язуються з наявністю природних ресурсів.

До конкурентних переваг, які українська економічна політика останніх років реалізувала в повній мірі, належать природно-кліматичні особливості, сприятливі для ведення сільського господарства.

Приведемо приклад використання цих переваг в сільському господарстві. Статистичним показником, який відображає рівень змін фізичного обсягу виробництва продукції сільського господарства, виробленого за періоди, що обрані для порівняння, є Індекс сільськогосподарської продукції. За останні десятиліття, як бачимо на рис. 1, майже подвоїлась кількість виробленої продукції в сільському господарстві, Індекс сільськогосподарської продукції відносно 2000 року зріс на 84%, що вивело наше сільське господарство на провідні позиції серед галузей української економіки. (Рис.1)

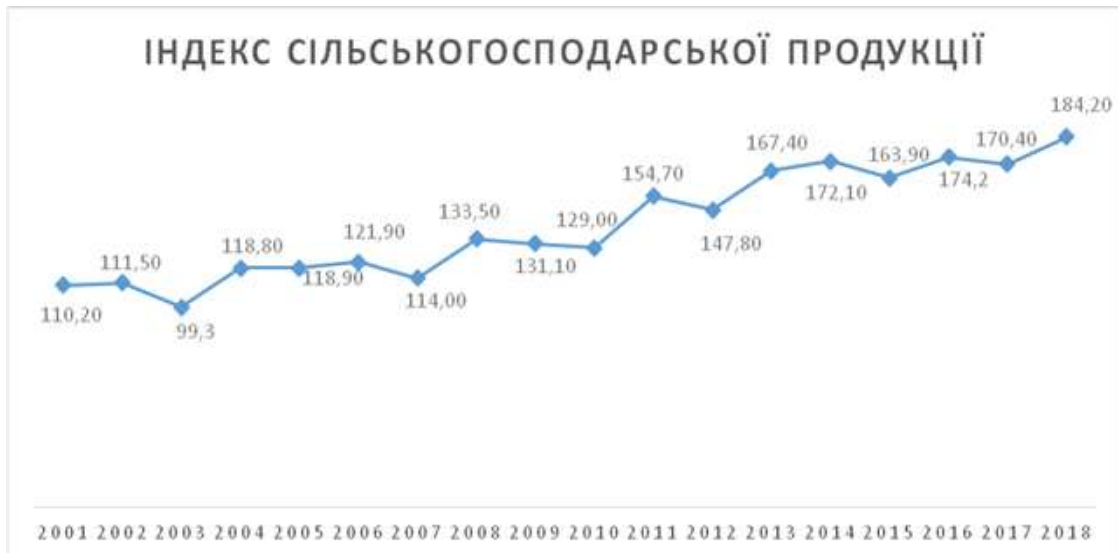

Рис.1 Індекс сільськогосподарської продукції 2001-2018 рр (у відсотках до 2000 року). Складено автором на основі [6].

Реалізація цієї конкурентної переваги відображена в зростанні обсягу експортованої продукції агропромислового комплексу, що вдвічі перевищує надходження від інших галузей, зокрема, металургії та машинобудування. Річний приріст обсягу експорту продукції агропромислового комплексу складає 19%, в той час як зростання експорту продукції машинобудування становить 1%, хімічної промисловості – 3,4%, а легкої маєм результат з від’ємним значенням (-2,6%). (Рис.2)

Рис. 2. Структура експорту товарів з України у 2019 році. Дані: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [4].

Попри безперечні вигоди від наповнення державного бюджету, підтримання торговельного балансу валютними надходженнями, зростання зайнятості в АПК висловлюються побоювання щодо закріплення за Україною сировинної спеціалізації в міжнародному поділі праці. Адже товари, експорт яких найбільше зріс у 2019 році, – це кукурудза, пшениця, залізні руди та концентрати, соєві боби (Рис. 3.)

Понад 70% експорту України – необроблена або з мінімальним рівнем обробки сировина, що свідчить про примітивізацію експорту та зниження його доданої вартості.

Для виправлення ситуації необхідно перенаправить державну економічну політику на формування конкурентних переваг вищого рівня та цілеспрямоване стимулювання експорту українських товарів з високою доданою вартістю.

Рис. 3. Товари, експорт яких збільшився у 2019 році. Дані: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України[4].

Конкурентною перевагою України є її географічне положення. Прагнення України інтегруватися до європейського співтовариства є наслідком культурно-історичної спільності, зумовленої проляганням традиційних торговельних шляхів та тісної економічної взаємодії, принаймні з країнами Східної Європи. Після підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відбулась переорієнтація національного господарства на забезпечення експорту продукції в країни ЄС і з'явилась додаткова можливість реалізувати конкурентні переваги української економіки. У 2019 році 41,5% експортованої продукції з України надходило до країн ЄС [4].

Географічне розміщення України на перетині торговельних шляхів між Європою та Азією, а також її значна територія дозволяє розвивати сферу матеріальних послуг країни. Структура експорту послуг України у 2019 році на 58,3% складалась з надання транспортних послуг. Оскільки надання транспортних послуг передбачає розбудову і модернізацію інфраструктури, інвестування у капітальне будівництво та застосування новітніх технологій, то це сприяє розвитку конкурентних переваг вищого порядку.

Однією з конкурентних переваг України є створений на її теренах ще під час індустріалізації – великий промисловий потенціал національної економіки, який був втрачений за роки ринкової перебудови. Про це свідчить наведений графік з динамікою зміни індексу виробництва промислової продукції в Україні за останні роки:

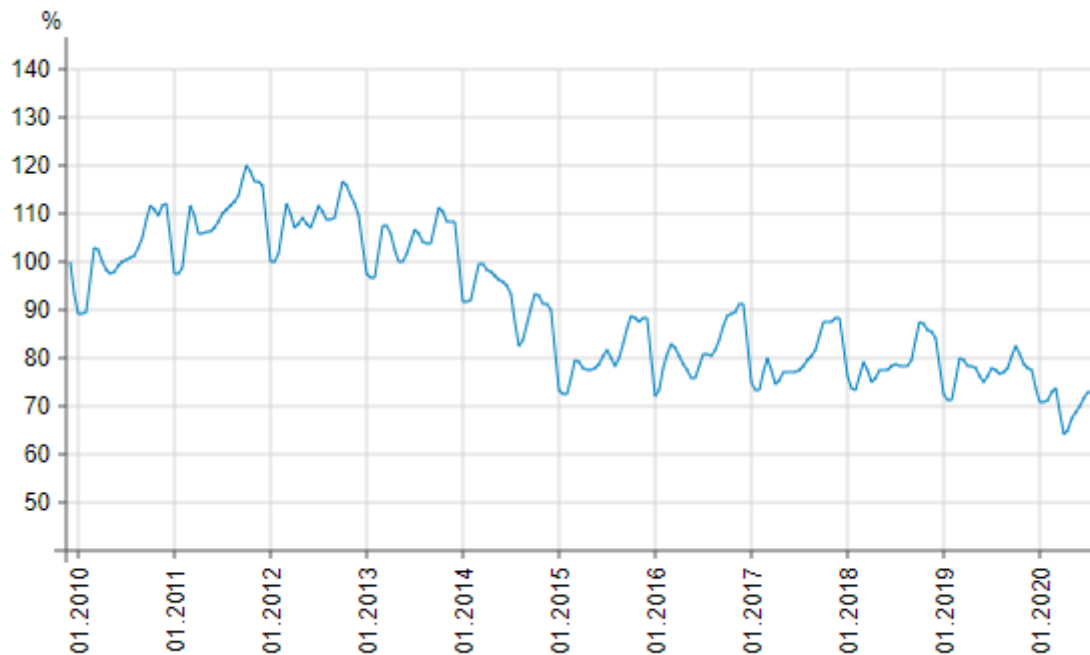

Рис. 4. Динаміка зміни індексу промислової продукції (промвиробництва) в Україні 2010-2020 рр. [3]

Поєднання даних про зростаючу тенденцію у сільському господарстві та регресу промислового потенціалу національної економіки дозволяє зробити висновок про зміну структури економіки, фіксацію за Україною статусу сировинної бази. Втрата промислових потужностей корелюється зі зниженням в економіці продуктивності праці. Висока продуктивність праці є однією з традиційних конкурентних переваг, яку в повній мірі реалізували як європейські так і азійські країни. Кінцевим показником

продуктивності праці є не фактичний обсяг вироблених благ, а їхня ринкова вартість. Якщо за розрахунками Мінекономрозвитку продуктивність праці в Україні щорічно зростає в середньому на 1% на рік, то в порівнянні з високорозвиненими країнами світу ефективність праці в Україні в десятки разів нижча. Зіставлення обсягу ВВП, тривалості робочого року та кількості зайнятого населення виявляє, що за годину український працівник у середньому виробляє товарів та послуг, якщо ж брати до уваги не номінальний, а реальний ВВП, лише на \$2,8. За цим показником українська економіка кардинально відстає від високорозвинених країн та, навіть, від найближчих сусідів зі східної Європи.

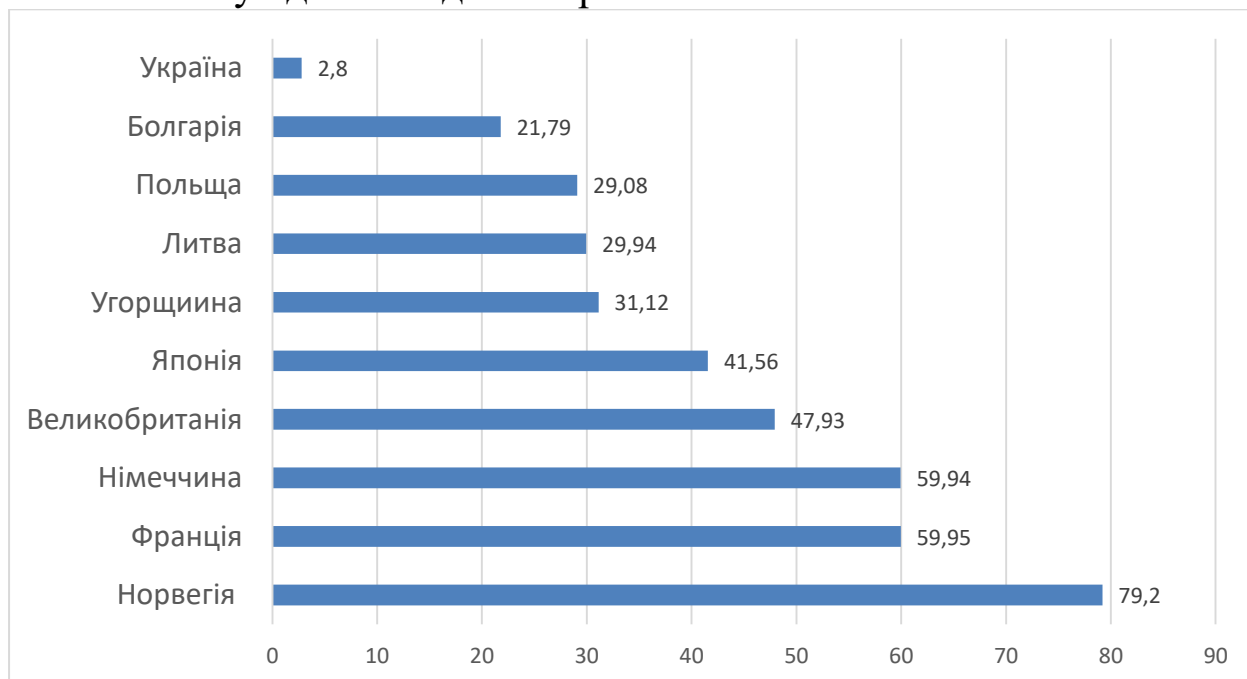

Рис. 5. Продуктивність праці в різних країнах світу в 2016р. (долл. США на 1 робочу годину). Складено за даними [7].

Вагомою конкурентною перевагою для національної економіки є обсяг створеної доданої вартості в процесі виробництва. Доведено неоднорідність видів економічної діяльності за складністю і технологічною озброєністю праці [2]. Коефіцієнт економічної складності (англ. Economic Complexity Index, ECI) - цілісний показник, що характеризує складність і диверсифікованість вироблених та експортованих товарів країни. Цей показник створений для опису національної економічної системи в цілому, а не суми окремих її підприємств. Коефіцієнт економічної складності показує, що знання, накопичені населенням країни і те як вони виражені в структурі промисловості країни, перетворюються в реалізовані конкурентні переваги.

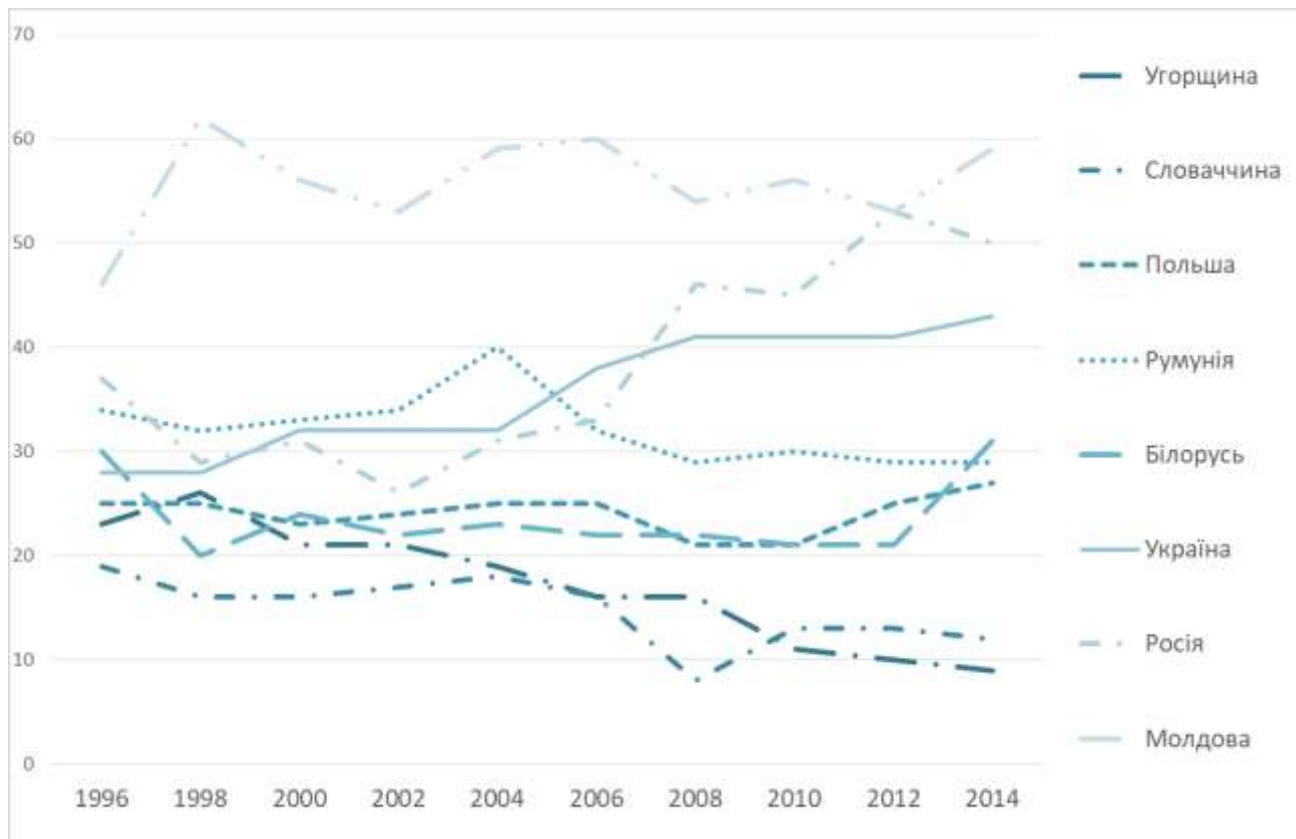

Рис. 6. Коефіцієнт економічної складності (ЕСІ) різних країн за 1996-2014 рр. Складено за даними [8].

Конкурентною перевагою української економіки була можливість спеціалізації і кооперування виробництва (предметної та подетальної) в рамках взаємодії з Росією, зокрема, її величезним потенціальним ринком збуту та широким вибором постачальників. Однак, розрив традиційних виробничих та торговельних зав'язків призвів до згорання промислових, енергетичних, військово-промислових проектів.

Однією з конкурентних переваг, традиційно притаманних Україні, був розмір внутрішнього ринку. Нажаль, під впливом дестабілізації політичної та економічної ситуації в країні, Україна, одна з найбільших за розміром країна Європи та багатомільйонним населенням, зайняла лише 47 в рейтингу Глобальної конкурентоспроможності за показником місткості ринку та програє за цим показником найближчим сусідам: Польщі, яка займає 21 місце, Туреччині – 13 місце в рейтингу з 140 країн[5].

Погіршення соціально-економічного становища та розшарування населення за майновою ознакою призводить до поступової втрати конкурентних переваг в здоров'ї, вищій освіті та професійній підготовці нації. Наприклад, згідно зі щорічним звітом Всесвітнього Економічного Форуму, що формує рейтинг, Україна у

сфері охорони здоров'я посіла —101- місце, а за показником «Вища освіта і професійна підготовка» – 44 місце в рейтингу з 140 країн[5].

Отже, економічна модель України досі побудована таким чином, що країна стала донором сировини, людей і навіть грошей для успішних індустріалізованих економік[1].

Конкурентні переваги вищого порядку можуть бути створені та реалізовані тільки за підтримки та стратегічної взаємодії бізнесу та держави. Приватна власність, що за умовчанням вважається найефективнішим розпорядником і організатором, нажаль, не зацікавлена в стратегічному формуванні конкурентних переваг національної економіки.

Державна економічна політика має виступити з ініціативою і законодавчим та інституційним шляхом сформувавши інструменти економічного розвитку серед яких:

- скасування пільг та преференцій, що стимулюють розвиток сировинного бізнесу;
- сприяння розвитку індустріальних парків;
- розвиток державно-приватного партнерства;
- створення умов для розвитку малого бізнесу;
- формування банку розвитку для інноваційних підприємств;
- створення експортно-кредитного агентства;
- виконання програми «купує українське» при державних закупівлях;
- перегляд угод про вільну торгівлю та митних тарифів;
- спрямування фінансових інструментів на розвиток.

Принциповим є питання про повернення до індустріалізації країни та припинення її деіндустріалізації, що триває останні роки. Це означає відновлення прогресивних, але майже втрачених Україною, індустрій: літакобудування, суднобудування, виробництво власної сільськогосподарської техніки та інші. Лише «неоіндустріалізація» країни дозволить започаткувати нові економічні зв'язки не тільки з європейськими, а й з азійськими країнами та повернутись, звичайно, після завершення воєнних дій, на ринки в Росії.

Важливим є орієнтація на глобальні ринки не зосереджуючись лише на Європі, де значний конкурентний тиск та лобіювання власних інтересів європейських виробництв унеможливить гармонійний розвиток незалежної української економіки.

Конкурентоспроможність не має бути лише економічною проблемою. Спрямування державної політики на розвиток і

модернізацію власної національної економіки, зокрема, її виробничої сфери, сприяння промислового розвитку, впровадженню інновацій створить мультиплікативний ефект і призведе до розширення внутрішнього ринку, імпортозаміщенню, трансформації структури економіки з сировинної до індустріальної та сприятиме розв'язанню соціальних проблем.

Державна політика формування конкурентних переваг національної економіки має два напрямки:

1. Розвиток експортно-орієнтованих галузей. Зниження конкурентоспроможності цих галузей призведе до втрати зовнішніх ринків і, як наслідок, втрати завантаженості національних виробників.

2. Розвиток галузей, які забезпечують продукцією внутрішній ринок, а, отже, знижують потребу в імпорті.

Досягнення кінцевої мети можливе лише за умови цілеспрямованого формування конкурентних переваг національної економіки, насамперед переваг вищого рівня, та їх подальшої реалізації у міжнародній економічній взаємодії.

У разі, якщо держава самоусувається від вирішення цього питання, перекладаючи його на приватний бізнес, то конкурентна боротьба буде направлена лише на задоволення приватних інтересів, а отже, досягнення короткострокової вигоди шляхом максимальної експлуатації, насамперед, природних конкурентних переваг. Наявний стан свідчить, що без кардинальних змін в економічній політиці відставання розвитку української економіки лише посилюватиметься. Паралельно відбувається втрата і вичерпання ще наявних конкурентних переваг.

Список використаних джерел

1. Галасюк В. В. Державне регулювання трансформації національної економіки : дис. докт. ек. наук : 08.00.03. К., 2019. 389с.

2. Райнерт, Ерік С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними ; пер. з англ. Петра Таращука. К. : Темпора, 2014. 443 с.

3. Індекс промислового виробництва. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/>.

4. Інфографіка щодо загальних підсумків експорту товарів і послуг. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=a4519e1d-d49f-4167-876b-1b544fae85de.

5. Klaus Schwab (2019). The Global Competitiveness Report. *World Economic Forum*. 2019.

URL:www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

6. Індекси сільськогосподарської продукції. URL:www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/ivp/ivp2020.html.

7. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку. URL: <http://www.oecd.org/>

8. The atlas of economic complexity. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu/>

ГЛАВА 2.5. ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Мамедова Шахла,

аспірантка ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана

В сучасних умовах поширення глобалізаційних процесів за одночасного посилення міжнародної конкурентної боротьби, в якій перемагають лише ті країни, які досягли високого рівня інноваційного розвитку, на пріоритетне місце виходять питання, що стосуються людського фактору економічного зростання.

Вважається, що саме якість людського потенціалу є основним внутрішнім чинником переваг країн, які на сьогодні є конкурентоспроможними «гравцями» на світовому ринку. Адже саме від людського потенціалу та людського капіталу залежать рівень соціально-економічного розвитку країни, темпи науково-технічного прогресу, а також можливості розширеного суспільного відтворення в його соціально-економічних, демографічних, культурно-духовних аспектах.

Як показали численні наукові дослідження, у сучасних умовах успішність розвитку економіки визначається здатністю до продукування інновацій, зростанням ролі людини в відтворювальних процесах, що ставить на перший план проблему формування людського потенціалу та виявлення пріоритетних напрямків його розвитку.

Показовим є приклад Нових індустріальних країн (Сінгапур, Тайвань, Південна Корея, Аргентина, Бразилія, Малайзія, Таїланд, Філіпіни, Китай та ін.), які досягли високого рівня економічного зростання у 60-х роках завдяки структурній перебудові економіки, що базувалась на науково-технічній революції. Ці країни швидко освоїли виробництво автомобілів, напівпровідників, обчислювальної техніки, побутової електроніки, однак найбільшу роль у становленні зіграло впровадження в життя економічної стратегії, що характеризувалась створенням власної науково-дослідної бази та розвитком наукомістких галузей, основною рушійною силою чого став людський потенціал.

Теорії людського потенціалу, людського розвитку як об'єкт наукових досліджень сформувались на рубежі 80-90-х років ХХ століття, а саме поняття запропоновано німецькими вченими Г. Беккером, Т. Шульцом з метою пошуку прийняттого терміну, що позначав би якість будь-якої зі складових частин планетарного соціального простору [1].

У наукових доробках термін «людський потенціал» віддзеркалював чинники лише економічного розвитку окремої людини, сім'ї, регіону, країни, тобто частку працездатного й освіченого трудового населення, місце існування та трудової діяльності людини, якість управлінської праці, ефективне й раціональне функціонування працездатної частини населення тощо. Пізніше цей термін передбачав чинники здоров'я населення, освіченість, інтелектуальні здібності працівників, виконання операцій на виробництві із застосуванням нових технологічних знань тощо.

У сучасній науковій літературі поняття «людський потенціал» є інтегрованим і поєднує в собі систему характеристик, що визначають спроможність людини до творчої праці з метою створення товарів та послуг, підвищення якості робочої сили окремої фізичної, юридичної особи чи країни.

Досконалішим стає людський капітал завдяки підвищенню рівня освіти, кваліфікації, особистому росту та колективному досвіду. У широкому сенсі поняття «людський потенціал» узагальнює сукупність умов життя людини в її економічному, соціальному, культурному, духовному, політичному й інших аспектах [2].

У концепції людського потенціалу населення розглядається у всьому багатстві його здатностей, знань, навичок, особистісних характеристик в незалежності від того, якою мірою вони знаходять або можуть знайти застосування в виробничій діяльності [3]. З цієї

точки зору навіть при аналізі працездатного населення можна провести різницю між його трудовим і людським потенціалом. На наш погляд, слушною є точка зору, що трудовий потенціал на індивідуальному рівні відповідає робочій силі, то людський потенціал – особистості.

Відмінність трудового та людського потенціалів виступає в явному вигляді при розгляді питання про їх реалізацію. Сфера реалізації трудового потенціалу обмежена виробництвом матеріальних і нематеріальних благ та послуг, тобто трудовою діяльністю.

На відміну від трудового, людський потенціал реалізується в різноманітних видах діяльності, пов'язаних не тільки з працею, але і з проведенням дозвілля, з міжособистими відносинами, а також у сфері споживання. У економічній теорії людський потенціал підлягає розгляду не у всьому різноманітті його характеристик, а лише в той мірі, в якій його розвиток і реалізація визначають соціальну та економічну ефективність відтворювальних процесів [3].

В умовах посилення глобалізаційних процесів та зростання, збільшення потоків міграції робочої сили, на наш погляд, варто приділити увагу питанню національної належності людського потенціалу, адже якщо громадянин країни тимчасово мігрував за межі країни з метою працевлаштування, реалізовує свій потенціал закордоном, то постає питання якій країні належить потенціал зазначеного працівника. Дане питання загострюється у випадку, якщо громадянин країни виїхав за кордон з метою зміни країни проживання, але поки що не отримав громадянство країни-приймача. При розв'язанні цього питання, скоріше за все, потрібно спиратися на нормативно-правову базу, і доки даний громадянин лишається громадянином своєї країни, його особистий людський потенціал повинен рахуватися в складі сукупного людського потенціалу своєї країни.

На наше переконання, людський потенціал країни – це соціально-економічна категорія, що відображає накопичений громадянами країни запас фізичного і морального здоров'я, інтелектуальних, професійних та підприємницьких здібностей, творчої та загальнокультурної компетентності, що реалізуються або можуть реалізуватись в різних сферах людської життєдіяльності на території даної країни та поза її межами.

Структуру людського потенціалу визначає О. Стефанишин, на думку якої компонентна структура людського потенціалу суспільства

включає такі складові: біологічну, демографічну, інтелектуальну, мотиваційну, екогеномологічну, екологічну, культурну, етнокультурну, соціальну, економічну, здоров'я, мобільність, творчість (підприємливість), сакральну, освітню, інформаційну, політичну діяльність, використання часу, громадський порядок і безпеку [4, с.16]. Крім того, людський потенціал – це присвоєні «потенціали» людей (соціально-демографічні, освітньо-професійні, інтелектуальні, духовно-інформаційні, інноваційні, креативні, культурні) [4, с. 19].

Починаючи з 2012 року, в Україні запроваджена Методика вимірювання регіонального людського розвитку, що складається з 33 показників, об'єднаних у шість блоків відповідно до аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта [5]. Важливе значення методики полягає в розробці переліку показників до вимірювання кожного з перелічених аспектів та нормативних значень, що дозволяють комплексно оцінити розвиток людського потенціалу на макро- та мезорівнях.

Людський капітал є найвагомим ресурсом інформаційної економіки. Так, за окремими підрахунками вчених, на початку ХХІ ст. вартість сукупного національного багатства всіх країн світу складала 550 трлн дол. США, з яких 365 трлн дол. США сформовані завдяки людському капіталу, а на природний та відтворювальний капітал припадало 90 та 95 трлн дол. США відповідно.

У сучасних наукових пошуках методологічною базою дослідження процесу формування та реалізації людського потенціалу найчастіше виступає теорія людського капіталу [Беккер, Брукінг, Грішнова, Климко].

Основи теорії людського капіталу були закладені в 18-19 ст. в роботах класиків політичної економії. У. Петті вважав населення країни невід'ємним елементом національного багатства та на основі методології капіталізації доходу здійснив підрахунок цінності населення тодішньої Англії.

Інший класик А. Сміт сформулював основні здібності людини як основний капітал, що знаходить своє відображення у формуванні його особистості, на придбання якого необхідні певні затрати. Крім того, і інші науковці (А. Маршалл Л. Вальрас, Й. Шумпетер та ін.) вважали знання, вміння та навички, що втілені в населенні країни, специфічною формою капіталу [3].

Не зважаючи на значну увагу науковців до людських здібностей як фактору виробництва та одним із складових багатства нації,

найбільш ґрунтовних цілісних досліджень теорія людського капіталу сформувалась лише в 60-х роках ХХ століття, її засновниками вважаються представники Чиказької школи економічної думки. І хоч початком систематичних досліджень людського капіталу вважається виступ у 1960 році на засіданні Американської економічної асоціації професора Чиказького університету Т. Шульца, де він вперше вжив поняття «інвестиції в людину», термін «людський капітал» вперше зустрічається в науковій праці М. Фрідмена, лауреата Нобелівської премії 1976 року [6]. Варто зауважити, що саме в цей період об'єктивно існувала потреба у комплексних систематичних дослідженнях у зв'язку з приділенням уваги до зростаючої ролі особистісного фактору у економічному зростанні країни.

Зміст поняття людського капіталу охоплює два аспекти:

1) як запас (ресурс) здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, якими володіє людина і які сприяють зростанню продуктивності праці і впливають на зростання доходів;

2) як потік доходів протягом усього життя людини.

Людський капітал – це здатність економічно активного населення (або окремої особи) брати участь у створенні суспільного продукту і приносити дохід його власнику [3; с. 5]. Ми погоджуємося з Гузенко Г.М. в тому, що для підвищення якості людського капіталу та його відповідності економічним вимогам він потребує постійних інвестицій.

Наукове значення розмежування категорій «людський потенціал» і «людський капітал», а також виявлення взаємозв'язку і механізму взаємодії між ними, необхідне з точки зору дослідження факторів їх формування та розвитку, що є вкрай важливим для розробки відповідних методів та інструментів регулювання з метою забезпечення сталого економічного розвитку, забезпечення конкурентоспроможності економіки та переходу до якісно нової моделі економічного розвитку.

У науковій літературі виділяють два підходи до аналізу людського потенціалу і людського капіталу. Представники першого підходу ототожнюють ці поняття при спробі кількісного виміру людського капіталу та аналізу економічної ефективності інвестицій у розвиток людського капіталу. До того ж, при розрахунку норми віддачі від інвестицій використовуються суто ті показники, які підлягають кількісному виміру, тоді як властивості індивіда (-дів) і фактори, що неможливо виміряти кількісно, ігноруються. На наш

погляд, такий підхід до дослідження людського капіталу та людського потенціалу є значною мірою спрощеним.

Другий підхід передбачає розмежування понять «людський потенціал» та «людський капітал», вони вважаються взаємопов'язаними та взаємопохідними та відстоює точку зору наявності діалектики при аналізі розбіжностей та пошуку спільних ознак цих понять.

Сігайов А.О. зазначає, що спільними рисами понять «людський потенціал» та «людський капітал» є такі:

- 1) людський потенціал та людський капітал є характеристиками здібностей людини, належать людині та є невіддільними від неї;
- 2) людський капітал є тією частиною людського потенціалу, що реалізується в ринковій економіці (капіталізується, приносить дохід власнику), за наявності мотивації, часу, можливостей працевлаштування, сприятливої соціально-економічної ситуації тощо;
- 3) людський потенціал та людський капітал можуть нарощуватися, залишатися на певному рівні чи зношуватися, від чого залежить міра перетворення людського потенціалу на людський капітал [6. с.202]

Ми погоджуємося з точкою зору Сігайова А.О. стосовно того, що поняття «людський потенціал» є значно ширшим за поняття «людський капітал», адже уособлює в собі сукупність певних можливостей, які за певних умов перетворюються на людський капітал, а також можливості, що так і лишились не реалізованими. Людський капітал є похідним від людського потенціалу.

На противагу поняттю людського потенціалу, категорія «людський капітал» є конкретною історичною формою функціонування і реалізації людського ресурсного потенціалу детермінованого умовами, в яких він функціонує. Гносеологічно людський потенціал являє собою сукупні можливості досягнення поставленої перед ним певної мети, а людський капітал окреслює засоби її досягнення.

Головним критерієм розмежування людського потенціалу і людського капіталу є отримання (чи не отримання) доходу в будь-якій формі. Поняття «людський потенціал» включає в себе поняття «людський капітал», є значно ширшим, бо вміщує можливості, які за певних обставин (мотивація, час, праця, соціально-економічні умови, якість управління державою та суспільством) реалізуються як

людський капітал, і можливості, що залишаються нереалізованими [7, с. 116].

З точки зору відношення до продуктивної діяльності та процесу реалізації, на наше переконання, людський потенціал виступає у якості ресурсу для процесу виробництва, а людський капітал є фактором виробництва.

Однак, крім зазначених умов, що спонукають індивіда реалізовувати свій людський потенціал (мотивація, час, можливості працевлаштування, сприятлива соціально-економічна ситуація), на наш погляд, надто недооцінений психологічний фактор, зокрема мова йде про темперамент індивіда, його прагнення до самореалізації (наприклад, меланхолік або флегматик навряд чи стане топ-керівником компанії, навіть якщо він має відповідні знання та вміння).

Крім того, в історії людства існує безліч прикладів того, що несприятлива соціально-економічна ситуація в країні та на ринку праці спонукала індивіда до започаткування власного бізнесу, який в подальшому ставав успішним, а торгова марка – всесвітньо відомою саме завдяки лідерським якостям засновника (наприклад, компанія Procter & Gamble, яка заснована в 1837 році і розпочинала свою діяльність з виробництва мила та свічок, під час громадянської війни в США отримала великі контракти, а на сьогодні вона є транснаціональною компанією, однією із лідерів світового ринку споживчих товарів).

До того ж, людський капітал вважається є тією частиною людського потенціалу, що реалізується в ринковій економіці (капіталізується, приносить дохід власнику), за наявності мотивації, часу, можливостей працевлаштування, сприятливої соціально-економічної ситуації тощо.

Проте, в умовах становлення соціально орієнтованої ринкової економіки, з нашої точки зору, людський капітал не може реалізовуватись лише за умови капіталізації та принесення доходу своєму власнику.

Наша точка зору ґрунтується на тому, що людський капітал – це частина людського потенціалу, що реалізується в процесі будь-якої діяльності (включаючи професійну та непрофесійну), в результаті чого створюється новостворена вартість для задоволення суспільних потреб чи потреб самого індивіда не залежно від того, чи принесе така діяльність дохід. Тобто, за умов соціально орієнтованої ринкової економіки для визначення людського капіталу критерієм стає не

отриманий дохід в процесі реалізації людського потенціалу, а створення блага для задоволення потреб як окремої людини, так і всього суспільства. (Для прикладу: вчитель, який працює лише в школі і отримує заробітну плату, і індивід, що має педагогічну освіту, працює не за фахом, але у вільний від роботи час на добровільних засадах проводить безкоштовні заняття з хворими дітьми у Національній дитячій спеціалізованій лікарні «Охматдит»).

Не можна не погодитись і з тим, що саме людській капітал визнається єдиним активним капіталом, оскільки всі інші (пасивні) підпорядковуються людині й діють відповідно до її волі. Зважаючи на цю позицію, інвестування в інші види капіталу, минаючи людський, не може бути по-справжньому результативним, тобто не приведе до покращення позиції країни серед тих, які називають розвинутими.

Метою розвитку людського потенціалу є тривале, активне, гідне та якісне життя, соціальна справедливість, а метою розвитку людського капіталу – отримання матеріальних, моральних та соціального ефектів, ефектів соціально-економічного, інституційного розвитку та підтримання функціонування національної економіки, що виражається у зростанні ВВП, підвищенні ефективності праці

Як зазначає російський вчений А.Р. Марков: «... людський капітал в силу своєї природи, свого економічного походження та особливостей відтворення знаходиться в області природної взаємодії держави, бізнесу, окремого індивіда та суспільства в цілому». При цьому він наголошує на неекономічних якостях (соціальних, психологічних, духовних тощо), що беруть участь у виробництві, проте не менше значення відіграє й середовище суспільної взаємодії, відтак поступово поняття „людський капітал” еволюціонує до категорії „людський потенціал”[8, с.191].

Виходячи із взаємопов'язаності та одночасної відмінності людського потенціалу та людського капіталу, вважаємо за необхідне зупинитися на різних аспектах їх формування та значення для економіки країни (Рис.1).

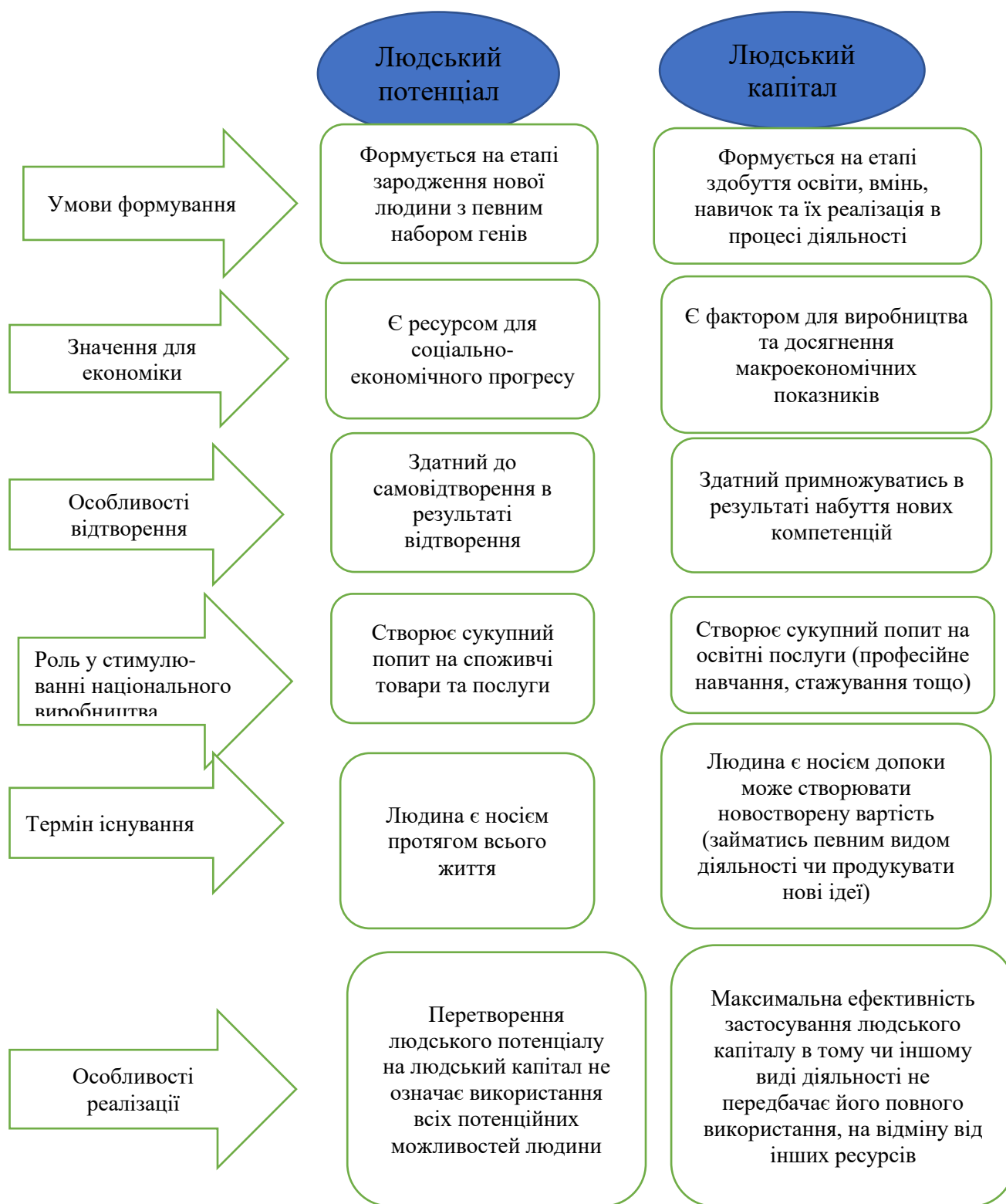

Рис.1 Характерні риси людського потенціалу та людського капіталу . Джерело: складено автором самостійно

Виходячи з того, що людський потенціал є ширшим, порівняно з людським капіталом, оскільки крім компетенцій, він включає ще й ті здібності, які не використовуються індивідом в процесі життєдіяльності, для «перетворення» людського потенціалу в

людський капітал на рівні окремого індивіда необхідний ряд умов та факторів, які цьому сприятимуть. (Рис. 2)

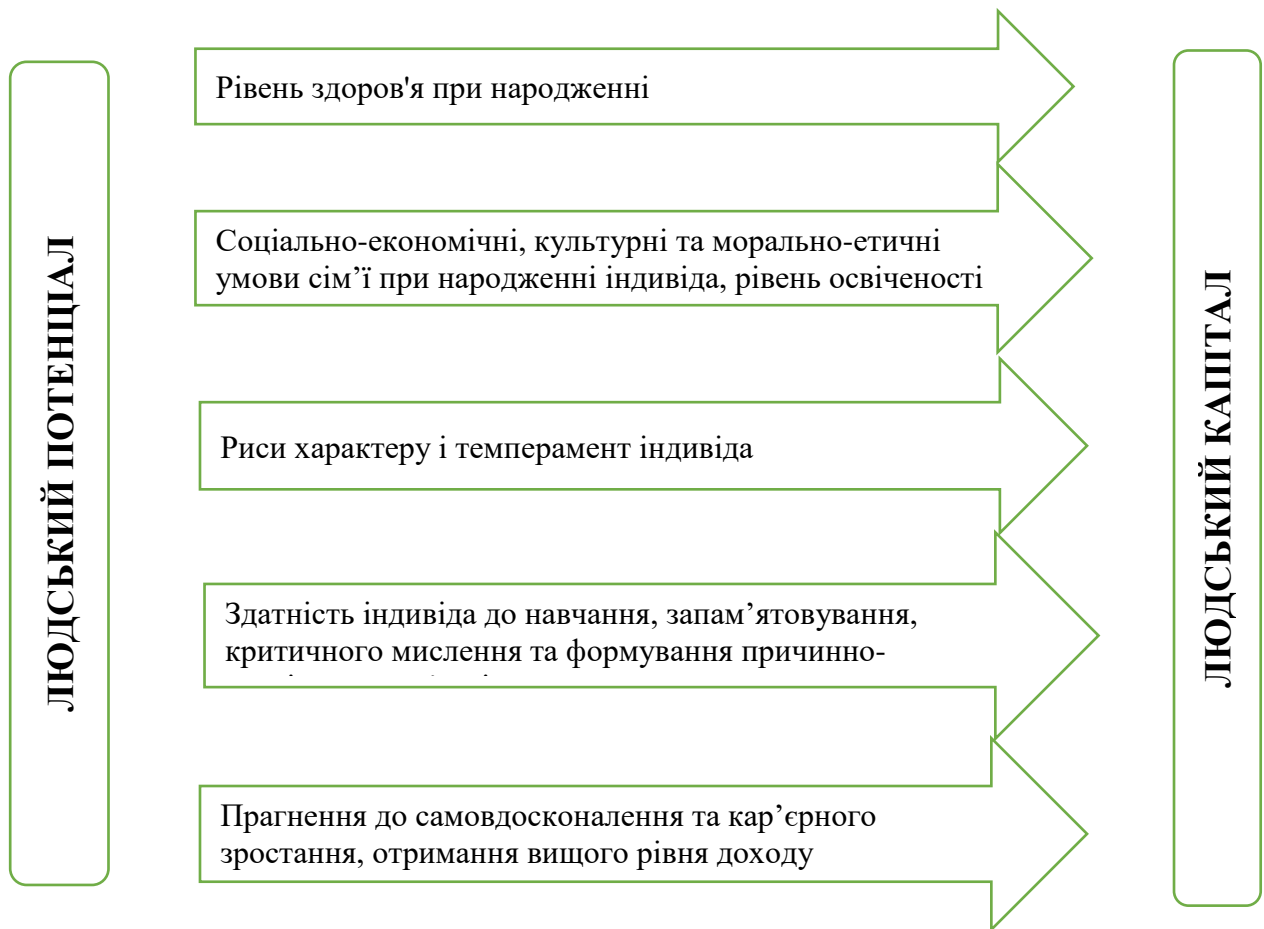

Рис.2. Соціально-економічні фактори сприяння перетворення людського потенціалу у людський капітал на рівні індивіда
Джерело: складено автором

Отже, людський потенціал та людський капітал за своєю суттю є різними економічними категоріями. Поняття «людський потенціал» є значно ширшим за поняття «людський капітал», адже уособлює в собі сукупність певних можливостей, які за певних умов перетворюються на людський капітал, а також можливості, що так і лишились не реалізованими. Людський капітал є похідним від людського потенціалу. На противагу поняттю людського потенціалу, категорія «людський капітал» є конкретною історичною формою функціонування і реалізації людського ресурсного потенціалу детермінованого умовами, в яких він функціонує, тобто людський капітал – це частина людського потенціалу, що реалізується в процесі будь-якої діяльності (включаючи професійну та непрофесійну), в результаті чого створюється новостворена вартість для задоволення суспільних потреб чи потреб самого індивіда не залежно від того, чи принесе така діяльність дохід.

Зокрема, під людським потенціалом країни ми розуміємо соціально-економічна категорія, що відображає накопичений громадянами країни запас фізичного і морального здоров'я, інтелектуальних, професійних та підприємницьких здібностей, творчої та загальнокультурної компетентності, що реалізуються або можуть реалізуватись в різних сферах людської життєдіяльності на території даної країни та поза її межами. Людський капітал – це здатність економічно активного населення (або окремої особи) брати участь у створенні суспільного продукту і приносити дохід його власнику.

До того ж теорія людського капіталу відбиває ресурсний підхід до людини, розглядаючи її як фактор виробництва, людину-ресурс, у той час як теорія людського розвитку обґрунтовує можливості розвитку людини-мети суспільства.

Список використаних джерел

1. Becker G. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. – Journal of Political Economy. Supplement. 1962. №12. URL: <https://www.nber.org/chapters/c3733.pdf>.
2. Ємельянова, Ю. Поняття людського потенціалу у контексті трансформаційних процесів в Україні. *Соціологічні студії*. 1(12). pp. 12–18. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-12-18>.
3. Гузенко Г.М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні. URL: [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/znpkhnpu_eko_2010_10_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/znpkhnpu_eko_2010_10_8%20(1).pdf).
4. Стефанишин О.М. Людський потенціал економіки України : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 315 с.
5. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: колективна науково-аналітична монографія ; за ред. Е.М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України; Держстат України, 2010. 496 с.
6. Сігайов А.О., Шинкарюк О.В. «Людський потенціал» та «людський капітал» як категорії механізму управління національним господарством. *Формування ринкових відносин в Україні*. №5(168). 2015. С.201-211.
7. Гайдук І.С. Теоретико-методологічні аспекти поняття «людський потенціал». URL: <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/339-Article%20Text-638-1-10-20180809.pdf>
8. Яковенко Р.В. Людський капітал та людський потенціал. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. Вип.24 Економічні науки, 2013. С.186-193.

РОЗДІЛ 3 СУЧАСНА ОСВІТНЯ ПІДГОТОВКА ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ГЛАВА 3.1. ОСВІТНЯ ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Падалка О.С., д.п.н., професор, чл-кор НАПН України,
завідувач кафедри економіки освіти НПУ імені
М.П.Драгоманова

Радченко В.В., к.е.н., професор,
професор кафедри економіки освіти НПУ імені
М.П.Драгоманова

Реформування вітчизняної системи вищої освіти зумовлює конкретні зміни навчання в університеті на всіх рівнях: програм, змісту, форм і технологій навчання, організації контролю за якістю навчання. Сучасна стратегія перезавантаження нової парадигми розвитку освіти має забезпечити ефективну взаємодію функціонування системи неперервної освіти, підготовку конкурентоспроможних фахівців європейського рівня, бути інноватором нової філософії освітньої політики держави та отримати економічні та соціогуманітарні переваги у трансформаціях глобалізованого світу.

Сучасний розвиток європейського суспільства супроводжується серйозними викликами. Так, глобалізація призводить до посиленої конкуренції між європейськими та світовими економіками. Технологічна революція спричинює кардинальне переструктурування самих засад економіки, що змінює вимоги до професійних характеристик робочої сили на ринках праці.

У сфері праці відбувається два типи масштабних змін. З одного боку – це реальна революція у використанні засобів виробництва. Ознакою технологічного перевороту стали автоматизація та роботизація виробництва, кіберфізичні системи, біотехнології, інтерактивна енергетика, штучний інтелект, смарт обчислення, квантові технології, мережева економіка, 3-Д друк. Застосування подібних технологій зумовлено цифровізацією реального сектору економіки, зміну звичних бізнес моделей, розповсюдження роботи на платформах. Як наслідок, відбувається модернізація соціально-

трудових відносин в суспільстві, поширюється дистанційна зайнятість, створюються «цифрові робочі місця». З іншого боку – відбуваються кардинальні зміни в людському факторі виробництва, виникає нова категорія суб'єктів ринку праці – «смарт працівники». Особливістю використання праці стає гнучкість, мобільність, швидке оновлення знань, зміна суб'єктивно-об'єктивних відносин управління, розвиток творчої саморганізації в трудових процесах.

Світовим трендом, обумовленим швидкістю і нестабільністю технологічних змін, стало скорочення життєвого циклу компаній в середньому до 10-30 років, а в малому бізнесі – до 5-10 років. Іншими причинами слугують різке зростання конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках, а також низька інноваційна культура. Паралельно з цим скорочується життєвий цикл професій. Так ще 20 років тому не існувало 10 сучасних затребуваних професій і тільки в останні 5 років виникає низка професій, пов'язаних з діяльністю у соціальних мережах. Слід зазначити закономірну руйнацію робочих місць, до половини яких зникне у найближчі 20 років. Понад 35% теперішніх робочих навичок зникне безповоротно, проте процес їх заміщення відбувається з певним лагом, що може масштабувати безробіття та економічну неактивність населення.

Спеціалісти прогнозують, що професії найближчого майбутнього включатимуть такі як Учитель, Естетист, Аналітик автотранспорту, Спеціаліст із сонячних технологій, Шкільний дієтолог, Ренатуралізатор, Персональний веб-менеджер, Міський фермер, Аудитор екосистем, Консультант з питань роботів, Дизайнер ігрофікації, Інженер 3-Д друку. Швидке оновлення професій висуває на перший план рішучі зміни у сфері підготовки та перепідготовки працівників. Зростає роль тренінгів, короткочасних циклів навчання та перенавчання з помітним вмістом практично-орієнтованих знань. Тренінги стають не тільки засобом нарощення потрібних компетенцій, але й методом оцінювання актуальних якостей працівника: критичного мислення, комунікабельності, креативності.

Цифрові технології здатні багатократно підвищити ефективність виробництва за рахунок економії часу, зниження собівартості, спрощення фінансових операцій, розвитку безпосередніх контактів між власниками, працівниками та клієнтами, відкритості і доступності ринку. Саме завдяки цифровізації стає можливою демократизація і децентралізація економіки,

Актуальним завданням трансформації української освіти для поточного етапу її еволюції є два повернення, а саме:

- економіки в систему підготовки вчителів усіх спеціальностей,
- економіки в загальну шкільну освіту.

Актуалізацію цих повернень спричинив псевдо-новий підхід, реалізація якого втілювалася у вилучення економічної освіти з програм підготовки вчителів та з переліку обов'язкових для вивчення дисциплін в школі. Псевдо-новим такий підхід є тому, що дійсна реформація змісту освіти як інструменту побудови громадянського суспільства відбувалась в інший спосіб. Тоді, коли економіка та інші дисципліни причетні до формування світогляду, імплементавались в систему української освіти. Згодом вивчення економіки здійснюється в руслі ширшої негативної тенденції, яку ми називаємо «дегуманізацією». Під «дегуманізацією» розуміємо позбавлення можливості отримати необхідні компетентності для формування людини як громадянина своєї країни.

З огляду на унікальний вплив, який має вчитель саме як виховник він і сам, за суттю своєї діяльності, покликаний бути правдивим громадянином своєї країни й формувати нових громадян. Природнича або інша спеціалізація вчителя при цьому не може бути контраргументом щодо його участі у зазначеному процесі. Формування компетентності, необхідні громадянину, формуються, принаймі, чотирма дисциплінами з умовною об'єднуючою назвою «блок загальної громадянської підготовки», до якого належать:

- вітчизняна історія,
- культурологія,
- право,
- економіка.

Існують два незаперечні аргументи на користь необхідності певних складників освітніх програм:

- успішний релевантний досвід інших країн, щодо впровадження якого немає обґрунтованих застережень,
- потреба свого суспільства, спільнот та громад.

Надзвичайно вагомим в обґрунтуванні формування та реалізації нової парадигми економічної освіти в Україні є зосередження зусиль на наукових дослідженнях сучасного етапу розвитку суспільства, з'ясування особливостей цього етапу.

Життя показало, що сліпе перенесення форм і механізмів функціонування ринкової економіки на наш ґрунт не дає бажаних результатів. Особливо тоді, коли за новими рекомендаціями приховуються власні (приватні) інтереси іноземного капіталу. Ми

вже говорили про «нав'язану» нам неоліберальну модель як основну схему економічного розвитку, що призвело до розбалансування національної економіки, її олігархізації, послаблення регулюючої ролі держави, а в кінцевому рахунку, втрати економічного суверенітету країни.

Потреби інноваційного розвитку нашої економіки зумовили обґрунтування іншої моделі ринкових перетворень, побудованих, насамперед, на основі висновків кейнісіанської теорії. Саме з урахуванням цієї теорії мали б здійснювати в країні приватизацію, проводити розв'язання земельних проблем, встановлення економічних зв'язків з іноземними партнерами, розбудову соціальної сфери тощо. Такі теоретичні знання мають бути покладені в основу складання державних стандартів і навчальних програм з економічної освіти.

Наша молодь та інші освітоздобувачі мають вивчати дійсні економічні закономірності (закони), в яких відображається сучасний інноваційний розвиток, сучасний прогрес, а не теоретичні концепції, що виражають потреби ринкової економіки часів Адама Сміта, а тепер обґрунтовуються зарубіжними економістами як такі, що, наче, відповідають нашим потребам, а, насправді, спричиняють відставання країни в економічному, технічному і соціальному прогресі і закріплюють за нею статус колоніальної країни. Ми маємо виконувати вимогу ст.6 Закону України «Про освіту» (2017р.) , а саме: « Забезпечити науковий характер освіти».

У числі заходів по формуванню і реалізації нової парадигми економічної освіти велике значення має поглиблення досліджень в частині обґрунтування функцій і цілей економічної освіти. Відповідно до сучасних освітніх стандартів великого значення надається компетентнісному підходу до визначення завдань та оцінки кінцевих результатів навчання. Проте зміст фахових компетентностей, що закладений у державних стандартах, обходить основне – уміння пізнавати і використовувати економічні закони розвитку суспільства. Без знання економічних законів, механізму їх дії і використання, науковий рівень економічної практики знижується і сама економічна діяльність здійснюється хаотично, з масою помилок.

У сучасній парадигмі економічної освіти широке коло економічних інтересів часто зводиться до набуття умінь реалізувати підприємницькі інтереси. Цим звужується предмет економіки як науки, який досліджує все коло економічних відносин суспільства.

Торкаючись змісту нової парадигми економічної освіти маємо зазначити і те, що в ній недостатньо приділяється уваги вивчення учнями, студентами історії економічних знань, історії розвитку світової економіки, проблем сучасного світового господарства та місце в ньому економіки України. Це має бути враховано при розробці нових державних стандартів та навчальних програм з економічної освіти. Цілий ряд інших проблем має вирішувати наша держава, місцеві органи влади, а також громадськість, щоб впроваджувати в життя і створювати нову платформу для формування та реалізації нової парадигми економічної освіти.

У ХХІ столітті економічна політика у переважній більшості країн світу, розвиток яких ґрунтується на принципах демократії та ринкової економіки, як орієнтир, враховує перехід до політики сталого економічного розвитку, що комплексно поєднує у собі економічні, соціальні та екологічні складові. Сталий економічний розвиток сприяє розвитку «зеленої економіки», ставить за мету подолання бідності, голоду, гарантує розвиток і доступність для людини освіти, задіяння міжнародного економічного співробітництва для вирішення глобальних проблем людства.

Драйвером економічного розвитку стає інтелектуальний капітал та високі технології, а тому економічна політика України має відповідати стратегічним пріоритетам та цілям сталого розвитку.

Вивчення студентами політики сталого економічного розвитку є надзвичайно важливим для всіх громадян України. А відсутність системних знань про закономірності дій об'єктивних економічних законів та закономірностей розробки і впровадження економічної політики часто призводять до негативних наслідків – від непродуктивної розтрати обмежених ресурсів розвитку, занепаду національної економіки, масового банкрутства підприємств, збільшення безробіття, зростання стратифікації населення за доходами – до соціальної дестабілізації у суспільстві та зростання соціальних протестів, втрати країною зовнішніх ринків збуту та інше. А знання про економічну політику та її складові дають майбутнім фахівцям компетенції розуміння еволюції, модифікації та зміни економічної політики в інтересах сталого та стабільного суспільного розвитку.

Реформування вітчизняної системи вищої освіти у контексті європейського освітнього простору зумовлює конкретні зміни на всіх рівнях: програми, змісту, форм і технологій навчання, організації контролю навчання.

Програма навчання, як відомо, має складатися відповідно до кінцевої мети. Проте, добре відомо, що різні види професійної діяльності, навіть підготовка майбутніх фахівців одного профілю, передбачають неоднакове використання навчального навантаження, як наприклад, українськими та польськими освітніми закладами.

Характерні для сучасного етапу інформатизаційної сфери диференціація науки і поглиблення спеціалізації зумовлюють більш чітку експлікацію мети фахової освіти у вузі – формування фахової культурної компетенції студента в її професіональному варіанті (фахова професійна комунікативна компетенція), яка заснована на двох основних циклах – доступеневому та післяступеневому. Доступ до другого циклу буде вимагати успішного завершення першого циклу навчання тривалістю не менше трьох років (у європейських країнах навчання бакалаврського циклу складає три роки, в Україні – чотири роки). Ступінь, що присуджується після першого циклу (бакалавр), повинен бути затребуваним на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Другий цикл спрямований на отримання ступеня магістра (європейська освітня програма передбачає два роки навчання, українська – один рік), і/або доктора, як прийнято в багатьох європейських країнах.

Національний стандарт, як відомо, включає такі складові, як освітньо-кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми та єдину систему оцінювання якості вищої освіти за певними напрямками.

Тому одним із першочергових завдань підвищення ефективності професійної освіти, її відповідності європейським стандартам є розробка навчальних програм та навчальних планів для бакалаврів та магістрів різних спеціальностей, розробка критеріїв визначення рівнів фахової підготовки на кожному етапі навчання відповідно до ступеня, що набувається.

Із часу поглиблення освітніх відносин між Україною та Європейським союзом вітчизняна методика навчання у ВНЗ почала більш демократично ставитись до розробок зарубіжних методистів і динамічніше переймати їх досвід. Однак, аналіз наукових досліджень, програм навчання, узагальнений досвід викладання у вузі свідчить про те, що калькулювання назв курсів на європейський зразок неможливе без глибокого переосмислення перебудови освітнього процесу в залежності від мети навчання кожного курсу, розробки відповідних навчальних матеріалів.

Існують також проблеми теоретико-методологічного, науково-методичного, навчально-організаційного характеру, зумовлені роздільністю навчальних програм для конкретних факультетів і спеціальностей, кількістю навчальних годин, передбачених програмою для аудиторної і самостійної роботи, структурою та тривалістю курсів.

З метою уніфікації структури професійної освіти, інтеграції потреб у одержанні професійної освіти на різних рівнях, які є валідними у європейському просторі, розробка оптимальної моделі багаторівневого навчання при введенні європрограм потребує перш за все ретельного аналізу проблем і особливостей навчання, обґрунтування підходів до розроблення і удосконалення системи професійної освіти в нових умовах навчання, тобто, більш чітка експлікація мети навчання для кожної окремої спеціальності, уточнений перелік комунікативних навичок і вмінь, змісту навчання.

Входження національної освіти в європейський освітній простір вимагає також синтезу дисциплінарних знань, тому майбутні фахівці повинні вміти користуватись апаратом фахової підготовки в інтегрованому зв'язку з іншими дисциплінами, що стане підґрунтям і засобом вирішення завдань у професійній діяльності.

Основними зв'язками, звичайно, виступає координація взаємозв'язку з професійно орієнтованими дисциплінами. Саме ці зв'язки визначатимуть основний зміст навчання та базис фахового професійного спрямування.

На жаль, необхідно констатувати, що інформації та знанням також властива здатність морально старіти, що може зменшувати їх суспільну цінність. У сфері освіти швидке «старіння знань» має особливе значення. Професійна освіта, на нашу думку, завжди повинна орієнтуватися на конкретні вимоги стосовно знань і навичок працівників. На цьому рівні старіння знань, що помітно прискорюється разом зі стрімкими темпами інноваційного прогресу, вимагає постійного оновлення змісту підготовки тих знань, що передаються у процесі навчання.

Сучасна практика викладання у вищих навчальних закладах освіти свідчить про те, що вирішити проблеми підвищення якості освіти, її відповідності європейським стандартам неможливо без переосмислення засад процесу самого навчання. Зміни охоплюють практично всі елементи педагогічної системи, і в першу чергу, характер взаємодії студент-викладач. Викладач все частіше з організатора навчальної роботи перетворюється на своєрідного і

часто непомітного помічника студента. Така практика та власний викладацький досвід має позитивний ефект, особливо у роботі зі студентами четвертого (бакалаврського) та магістерського курсів, які мають вищий фаховий рівень підготовки.

Вплив на студентів може значною мірою визначатися не тільки особистими та професійними навичками педагога, а й педагогічними технологіями, що містять певний концептуальний підхід, формами та методами навчального процесу. Отже, зміна ролі викладача у навчальному процесі відбивається не тільки на відборі й організації змісту навчання, а й визначенні методів і технологій навчання. Євроінтеграційні процеси в освіті стають своєрідним каталізатором передової педагогічної теорії та практики, спрямованої на розвиток особистості студента, спроможного реалізувати свої власні освітянські проекти, студента, який прагне до самовдосконалення та неперервності навчання протягом усього життя. Процес інтеграції України в європейське економічне і політичне співтовариство розкриває інновації, переваги та проблеми впровадження інформаційних, інтерактивних, мультимедійних технологій у педагогічний дискурс при реформуванні вітчизняної освіти.

Інноваційні технології в освіті – це, насамперед, не тільки інформаційні й комунікаційні технології, що нерозривно пов'язані із застосуванням сучасних умов навчання, в яких розгортається педагогічний дискурс, а й зростання інформаційної грамотності і культури дискурсантів.

Сучасні засоби значно полегшують роботу викладача, допомагають йому подавати скоріше і у більшому обсязі необхідну інформацію своїм студентам. І все ж таки, на наше переконання, вузівського педагога із значним досвідом, його індивідуальний, а можливо, неповторний педагогічний вплив на особистість студента не можуть замінити жодні сучасні технології. У справі досягнення більш якісного навчання, глибших знань тих, хто навчається, вони не є панацеєю, а вирішальним в освітянській справі залишається викладач.

Отже, сучасна філософія перезавантаження нової парадигми розвитку освіти має забезпечити оптимальну та ефективну взаємодію функціонування системи неперервної освіти, розбудову національної освіти в умовах інтеграції її до європейського освітнього простору, перехід до виробництва нових знань, підготовку конкурентоспроможного фахівця європейського типу, бути інноватором нової філософії освітньої політики держави.

Список використаних джерел

1. Концепція «Нова українська школа», 2016р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Загальні збори НАПН України «Проблеми модернізації змісту освіти в умовах реформування української школи», 16.10.2018р.
3. «Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти». *Зб. наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 185-річчю НПУ імені М.П. Драгоманова та 85-річчю кафедри економіки освіти, 21-22.11.2019р.* м. Київ. 202 с.
4. Булавенко С.Д., Падалка О.С., Шпак О.Т. Економічна культура учнів: навч. посіб. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012р. 425с.
5. Нісимчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2000р. 365с. («Книга Пам'яті України»).
6. Кулішов В.В. Стратегія розвитку України в умовах глобалізації. Економічний аналіз. *Збірник наукових праць ТНЕУ.* Тернопіль, 2019р. 12с.
7. Падалка О.С., Каленюк І.С. Економіка освіти та управління : навч. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2017 р. 203с.
8. Єщенко П.С. Пошук нової моделі соціально-економічного розвитку – пріоритетне завдання суспільних наук. *Економічна теорія – 2018р.* - №4- 35-56с.
9. Радіонова І.Ф. Нові підходи та традиційні змісти: економіка в системі підготовки вчителів для громадян. *Зб. наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченій 185-річчю НПУ імені М.П. Драгоманова та 85-річчю кафедри економіки освіти, 21-22.11.2019.* – 131-135с.
10. Падалка О.С., Радченко В.В., Бицюра Ю.В. Економічна освіта в Україні: сучасний стан та завдання в контексті пошуків нової моделі в умовах ринкових перетворень. *Географія та економіка в рідній школі.*, 2020р. №5. 2-11с.

ГЛАВА 3.2. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНСПЕКТОРА

**Патинок О.П., к. психол.н., доцент,
професор кафедри соціальної політики НПУ імені
М.П.Драгоманова**

Розбудова і ефективне функціонування соціальної політики в Україні, забезпечення високої якості життя населення, створення громадянського суспільства і розширення умов для людського розвитку є формування і реалізація соціальної відповідальності всіх суб'єктів як соціальної сфери, так і держави.

Соціальна відповідальність – це усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою. У феномені соціальної відповідальності домінує моральний компонент, що має бути підкріплений відповідальністю як за себе так і за інших, оскільки соціальна відповідальність, як концепція, заохочує кожную людину враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, громади та навколишнє середовище в усіх аспектах.

Соціальна відповідальність як особливий вид суспільних відносин і закономірний результат розвинутої соціально орієнтованої системи є водночас важливим показником економічної, соціальної й політичної зрілості суспільств, його соціального забезпечення.

Історичні та теоретичні аспекти зародження, становлення та розвитку інституту відповідальності розглядали Х. Йонас, К.Муздибаєв, М.Савчин та ін.

Специфіку та зміст діяльності соціальних інститутів, соціальних відносин та соціальної сфери суспільства досліджували В. Андрущенко, І. Вітковська, А. Колодій, Я. Стоцький, Л. Хижняк та ін. Проблема формування відповідальності, соціальної зрілості особистості розкриваються в роботах А. Куриці, Н. Крошки, О. Оржель, О. Патинок та ін., проте соціальна відповідальність суб'єктів соціального забезпечення недостатньо досліджена. У феномені соціальної відповідальності домінує моральний компонент, що має бути підкріплений відповідальністю як за себе так і за інших, оскільки соціальна відповідальність, як концепція, заохочує кожную людину враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, громади

та навколишнє середовище в усіх аспектах.

Метою дослідження є обґрунтування сутності соціальної відповідальності в професійній діяльності соціального інспектора, впродовж навчання у закладі вищої освіти. Основні *завдання* дослідження: систематизація підходів авторів щодо трактування визначення сутності поняття «соціальна відповідальність»; проаналізувати особливості діяльності, завдання, посадові обов'язки, функції соціального інспектора; визначити чинники розвитку соціальної відповідальності соціального інспектора як суб'єкта соціального забезпечення.

Відповідальність є найважливішою якістю людини. В процесі самовизначення і самореалізації кожен відповідальний за те, ким він є і що робить, усвідомлює суть і значення своєї діяльності, її наслідки, які впливають на суспільство. Це усвідомлення демонструє ставлення людини до особистих та суспільних завдань, норм та цінностей. Соціальну відповідальність в людині формує не вигода, а прагнення бути визнаним у суспільстві, не зраджуючи при цьому власним переконанням. Тобто при розгляді соціальної відповідальності людини слід розглядати:

- 1) соціальну відповідальністю людини перед суспільством;
- 2) соціальну відповідальністю людини перед собою, що створює певний простір дозволених дій для людини

На сучасному етапі відповідальність виявляється як складне і багатомірне соціальне явище, у якому, на нашу думку, можна виділити чотири основних аспекти: соціальний (відповідно, соціальна і професійна відповідальність), юридичний (політична і правова відповідальність), економічний (екологічна і економічна відповідальність) та особистісний (етична і моральна відповідальність).

Соціальна відповідальність визначає особистість через виконання нею вимог, що їй висуває суспільство. Під соціальною відповідальністю розуміється міра відповідності дій соціальних суб'єктів (особистості, соціальної групи, держави) взаємним вимогам, ідеалам, діючим нормам, спільним інтересам.

Ряд авторів, зокрема І. Вітковська [1], О.Плахотний [16] та ін. вважають соціальну відповідальність регулятором поведінки людей. Вона розуміється з одного боку, як реакція суспільства на поведінку індивіда, з іншого боку, – як реакція індивіда на вимоги суспільства. Бути відповідальним – насамперед визнавати і захищати цінності свого оточення і сприяти реалізації його цілей. У кожній великій чи

малій соціальній групі існує своя система норм, що породжує свою систему ролевих очікувань. Особистість є носієм ролей, пов'язаних з нормами різних соціальних груп, до яких вона належить.

Найбільш повно, на нашу думку, розкриває зміст поняття соціальної відповідальності О. Плахотний: «соціальна відповідальність є категорія для позначення міри вільного прояву соціальним суб'єктом свого обов'язку і права обрати в конкретних умовах оптимальний варіант ставлення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства» [16, с. 8].

Відповідальність, обумовлена статусом, усвідомлюється людиною як покликання, а обумовлена угодою – як обов'язок. Вона може бути двоякою:

а) спричиненою груповими, корпоративними, службовими або будь-якими іншими локальними обов'язками, що наближає її до розуміння підзвітності;

б) самостійно прийнятою особою в якості особистого і універсального обов'язку. В обох випадках зберігається її вимір, який фіксується в модальності «відповідальність перед», на відміну від модальності «відповідальність за»

На думку І. Савченко, соціальна відповідальність – це соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами [17].

Соціальна відповідальність характеризується наявністю таких ознак:

- 1) це соціальне явище, наділене конкретно-історичним змістом;
- 2) це свідоме здійснення обов'язку (повинності) особи перед суспільством;
- 3) його виконання є велінням совісті суб'єкта;
- 4) невиконання обов'язку (повинності) передбачає той чи інший ступінь осуду такої особи суспільством (суспільною групою, окремими членами суспільства);
- 5) містить ініціативний характер;
- 6) надає перевагу або суспільному суб'єкту, або ж індивідуальному суб'єкту, котрий, ймовірно, трактується як представник суспільства чи соціальної групи;

7) надає перевагу компромісу між суспільними інтересами та цілями, з одного боку, та індивідуальними, професійними, етичними і т.д. устремліннями, з іншого;

8) поведінка людей в контексті соціальної відповідальності визначається, здебільшого, очікуваннями людей щодо соціальної позиції суб'єкта у формуванні соціально визначених атрибутів конкретних соціальних груп [17].

Складовими соціальної відповідальності є суб'єкт та об'єкт. Відповідальність має два критерії: об'єктивний, що характеризує об'єктивну зумовленість діяльного суб'єкта зовнішніми соціальними вимогами, тобто, його залучення до соціальних зв'язків та взаємовідносин; і суб'єктивний, який визначає соціально та моральнопсихологічні якості особи як суспільної істоти, як продукту суспільного виховання, формування і розвитку, що виявляє усвідомлення особою свого обов'язку, своєї невинності перед суспільством. Будь-яка відповідальність за своєю природою має політичний характер. Необхідно зазначити, що соціальна відповідальність має дихотомічний характер, що означає не лише взаємне сумлінне, відповідальне ставлення суб'єктів суспільних відносин до своєї суспільно значимої поведінки, але й відповідальність держави перед суспільством і людиною.

В цілому існує широке різноманіття концепцій соціальної відповідальності або підходів до соціальної відповідальності, які виникали по мірі того, як очікування суспільства на цей рахунок зростали. Більше того, критерії соціальної відповідальності важко визначити (за винятком законодавчих обов'язків), тому що вони є умовними: те, що є для однієї діючої особи відповідальним, інші можуть сприймати по-іншому. Абсолютних стандартів соціальної відповідальності немає, і вони можуть змінюватися з кожним поколінням, кожним етапом розвитку чи прогресу суспільства, культурними особливостями, специфікою історичного розвитку регіону/географії/країни.

Концепції соціальної відповідальності різняться також залежно від національних соціально-економічних пріоритетів, які знаходяться під впливом історичних і культурних факторів, та від різних типів соціальних дійових осіб, що вимагають дії за цими пріоритетами.

Таким чином, можна зробити висновок, що соціальна відповідальність, як соціальне явище, являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього

порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами. Соціальна відповідальність і соціальна безпека нерозривно пов'язані між собою. Соціальна відповідальність є гарантом соціальної безпеки загалом і особистої безпеки людини зокрема, засобом підтримання і зміцнення соціальної злагоди, цілісності суспільства, держави.

Соціальна відповідальність має складну та багаторівневу структуру. Ми розглядаємо соціальну відповідальність на трьох рівнях: *макроекономічному* (соціальна відповідальність держави); *мікроекономічному* (корпоративна соціальна відповідальність, або соціальна відповідальність бізнесу) та *особистісному* (соціальна відповідальність людини, громадянина).

На кожному рівні соціальна відповідальність включає суб'єкти, об'єкти та інститути соціальної відповідальності, що є взаємозалежними й можуть одночасно або поперемінно виступати в різних з цих якостей. Будь-який суб'єкт соціальної дії, що усвідомлює її можливі наслідки, є автоматично й суб'єктом соціальної відповідальності.

Основними *формами* соціальної відповідальності є юридична, моральна, політична, громадянська, професійна, екологічна, дисциплінарна відповідальність за себе, відповідальність за інших та ін.

Найдавніша серед них – моральна відповідальність. Політична і юридична форми виникають з розвитком держави, коли вона формує політичні і правові норми.

Об'єкт соціальної відповідальності уособлює в собі те, за що саме покладається (чи приймається добровільно) відповідальність на суб'єкта соціальної дії. На думку Я. Ільницького, інститут соціальної відповідальності – це інстанція, перед якою наступає соціальна відповідальність, що оцінює, контролює та регулює діяльність суб'єктів шляхом заохочення відповідальної поведінки або застосування певних санкцій у випадку порушення встановлених норм. Соціальна відповідальність ґрунтується на комплексній і динамічній системі цінностей, властивих громадянам, соціальним групам, суспільству загалом, інститутам та органам державної влади й місцевого самоврядування, їх посадовим особам. Саме така система суспільних цінностей детермінує діяльність всіх учасників соціальних дій [5].

Соціальна відповідальність, як форма регуляції суспільної поведінки, означає сумлінне, відповідальне ставлення людини,

посадової особи, органу державної влади, підприємства чи організації до своєї діяльності. У разі порушення названими суб'єктами прав та законних інтересів іншої сторони, невиконання своїх обов'язків і соціальної ролі стосовно інших громадян соціальна відповідальність означає отримання цими суб'єктами певних негативних наслідків. Однією з форм вияву соціальної відповідальності є волевиявлення людей, коли ті чи інші інститути публічної влади або посадові особи при порушенні усталеної системи цінностей самоусуваються, або усувають інших від виконання їхніх функцій [4].

Соціальна відповідальність суб'єктів соціального забезпечення виражається в активній життєвій позиції фахівця, у максимальному розкритті його творчого потенціалу, дотриманні норм соціальної етики у стосунках з іншими людьми, отримувачами соціальних послуг. Соціальна відповідальність – це і відповідальність соціального закладу за суспільну корисність своєї діяльності перед усіма людьми та організаціями, з якими він взаємодіє в процесі функціонування, та перед суспільством загалом.

Сутність соціальної відповідальності можна пізнати через форми її прояву. Наприклад, соціальна відповідальність соціальної сфери проявляється у таких формах:

- Відповідальний фахівець надає якісну соціальну послугу, надає про неї правдиву інформацію отримувачам соціальної послуги, діє згідно з нормами права, запроваджує інноваційні технології для здійснення соціального забезпечення.

- Відповідальний керівник соціального закладу діє згідно з нормами трудового права (найчастіше перевищує їх, надаючи працівникам додаткові соціальні блага), дбає про умови праці та соціальний добробут своїх працівників.

- Відповідальний учасник соціальних відносин бере участь у підтриманні благополуччя суспільства, що найчастіше виявляється у благодійності щодо сиріт, інвалідів та інших соціально вразливих груп населення, підтримці духовності, освіти, науки, культури, сприянні розвитку свого регіону.

- Відповідальний діловий партнер в соціальній сфері формує свої відносини з партнерами на принципах дотримання договорів, угод і професійних стандартів діяльності, фінансової відповідальності [5].

А. Зінченко вказує на те, що соціальна відповідальність може мати різні рівні розвитку. Наприклад, законослухняну людину, яка сумлінно працює, сплачує податки і не завдає нікому зла можна

вважати соціально відповідальною. Але ступінь цієї відповідальності можна багатократно підняти, якщо свідомо робити добрі справи – допомагати ближнім, берегти і відновлювати природу, займатися волонтерською або благодійницькою діяльністю тощо[4].

На нашу думку, дотримання в соціальній сфері встановлених правил, закріплених в межах нормативно-правового законодавства, слід вважати базовим ступенем соціальної відповідальності суб'єктів соціального забезпечення.

Таким чином, розвиток соціальної відповідальності людини є динамічним процесом, який відбувається протягом всього життя, здебільшого під впливом зовнішніх чинників, які як розширюють, так і звужують міру дозволеного для людини. При дослідженні процесу формування соціальної відповідальності людини, слід звернути увагу на споживацькі відносини суб'єктів, адже саме споживання благ, їх обмеження або заборона впливають на становлення поведінки людини та меж дозволених дій.

Соціальна відповідальність як особливий вид суспільних відносин і закономірний результат розвинутої соціально орієнтованої системи є водночас важливим показником економічної, соціальної й політичної зрілості суспільств, його соціального забезпечення.

Соціальне забезпечення – складова соціальної політики, організаційно-правова діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального обслуговування, надання соціальної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел особам, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я чи засоби до існування й не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців [21].

Разом з тим, на думку науковця С. Кобернюк, під соціальним забезпеченням слід розуміти грошові кошти, інше майно і соціальні послуги, що надаються певним категоріям громадян за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів у разі настання подій, визнаних законом соціально значущими з метою вирівнювання соціального стану громадян. Далі, якщо говорити про другий термінологічний ряд, то складається враження, що «соціальна пільга», «соціальна гарантія», «компенсація», «соціальна допомога», «соціальна позика», «пенсія» – різновид соціального забезпечення. Причому можна помітити, що частина з них являє грошові виплати (пенсії, допомоги, компенсації, субсидії, позики), а інша частина – соціальне обслуговування (соціальні послуги і натуральна допомога продуктами харчування, притулку, надання психологічної, медичної допомоги громадянам та

ін.). Тому суб'єктами соціального забезпечення вважають соціальних працівників, соціальних інспекторів, соціальних аудиторів тощо[7].

Соціальні права, які передбачені Конституцією України та іншим законодавством зумовлює наявність досить широкого кола суб'єктів соціального забезпечення, які можуть бути класифіковані за різними критеріями. Найбільш популярним в науковій літературі є диференціація учасників соціально-забезпечувальних відносин в залежності від функції, яку вони виконують у сфері соціального забезпечення. Науковці В. Кобернюк [7], Б. Сташків [19], Н. Сушицька [20] виокремлюють:

1) суб'єкти, які набувають та реалізують право на соціальне забезпечення;

2) суб'єкти, які надають соціальне забезпечення;

3) суб'єкти, які сприяють в отриманні соціального забезпечення.

До *першої групи* відносяться фізичні особи, сім'я, які з настанням певних юридичних фактів отримали право на соціальне забезпечення.

До *другої групи* – компетентні суб'єкти, які уповноважені забезпечувати реалізацію права на соціальне забезпечення.

До *третьої групи* – допоміжні суб'єкти, призначення яких полягає в підтвердженні правового статусу, юридичних фактів, що дають право на соціальні виплати [17].

Соціальна сфера, яка постійно розширюється, не так давно поповнилася сучасним нормативним документом кадрового спрямування – Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80 «Соціальні послуги» [2], що відкриває шляхи до більш широкого охоплення громадян, які потребують соціальної допомоги. Цей документ, який базується на результатах співпраці науковців і фахівців установ сфери соціальних послуг, охоплює «традиційні», споріднені галузі: медицину, освіту, фізичну культуру. Проаналізувавши його зміст, можемо виділити ключові нововведення.

На думку О. Носікова, сьогодні одним із пріоритетних завдань виконавчої влади стало вирішення питання якісного кадрового забезпечення суспільно-політичних та соціально-економічних сфер життєдіяльності держави. Кваліфіковані кадри сфери соціальних послуг виступають найстабільнішим соціальним елементом побудови соціальної та демократичної держави шляхом піклування про громадян. Відповідно й кадрове забезпечення сфери соціальних послуг є однією з головних складових загального механізму

державної соціальної політики. Реалізація цього механізму має відбуватися виключно на законодавчому підґрунті, основи якого передбачені у різних нормативно-правових документах: законах, стратегіях, концепціях, довідниках тощо [12].

Перерозподіл змісту, характеру та складності праці, урахування нових вітчизняних законодавчих ініціатив, європейських стандартів надання послуг у соціальній сфері - все це потребувало удосконалення ключового кадрового документа діяльності соціальних працівників в Україні – Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників [2].

Визначення переліку нових посад і професій працівників соціальної сфери виявило необхідність розроблення відповідних нових кваліфікаційних характеристик з урахуванням сучасних вимог до змісту завдань та обов'язків і новітніх кваліфікаційних вимог. Так, до нової редакції Випуску 80 «Соціальні послуги», додатково включені нові професії та відповідні кваліфікаційні характеристики, а саме: соціальний патолог, страховий експерт з охорони праці, фахівець з аналізу ринку праці, фахівець з питань зайнятості (хедхантер), фахівець з вирішення конфліктів (побутова сфера) тощо.

Аналіз складності завдань та обов'язків, визначених кваліфікаційними характеристиками посад і професій, що розглядаються, з урахуванням реформ системи надання соціальних послуг, системи освіти та місцевого самоврядування, дозволив привести у відповідність сучасним вимогам і нормам зміст завдань та обов'язків працівників і розширити перелік професій за рахунок нових професій соціальних працівників.

Особливий інтерес для нас представляла інформація щодо позиції соціального інспектора як суб'єкта соціального забезпечення і на основі аналізу Випуску 80 «Соціальні послуги», які ми розглянули за наявними категоріями залежно від ступеня відповідальності й кваліфікаційних вимог, його професійно-кваліфікаційну характеристику.

Так, проаналізувавши Постанову Кабінету Міністрів України «Положення про головного державного соціального інспектора та державного соціального інспектора» [15], нами з'ясовано, що посада «Державний соціальний інспектор» відноситься до категорії «Професіонали», кваліфікаційними вимогами якого є повна вища освіта відповідного професійного спрямування (магістр, спеціаліст). Соціальний інспектор як суб'єкт соціального забезпечення повинен знати та застосовувати у діяльності: основні положення Конституції

України; акти законодавства, що стосуються діяльності державної соціальної служби, інші нормативно-правові акти, що регулюють напрями роботи соціального інспектора; укази Президента України, постанови та розпорядження Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; Положення про соціального інспектора та накази керівництва; методичні та інструктивні матеріали з питань соціального захисту та надання допомоги населенню; правила ділового етикету; основи психології; правила охорони праці та протипожежного захисту; основні методи роботи на комп'ютері та відповідні програмні засоби; державну мову [15].

Проаналізувавши характеристику діяльності, завдання та посадові обов'язки соціального інспектора, нами з'ясовано і виведено, що основними *функціями* соціального інспектора як суб'єкта соціального забезпечення є:

– *контролююча* (контролює правильність надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, державної допомоги сім'ям із дітьми і субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива та використання коштів державного бюджету, направлених на ці цілі);

– *інформаційна* (з метою визначення складу сім'ї, ступеня нужденності та можливостей знаходження додаткових джерел для їх існування під час обстеження (за погодженням) проводить співбесіди з особами, які звертаються за призначенням соціальної допомоги, а також з особами, які входять до складу сім'ї, що звертаються за призначенням такої допомоги);

– *орієнтаційна*, оскільки соціальний інспектор здійснює перевірки достовірності та повноти інформації щодо доходів та майнового стану згаданих осіб, які звертаються за призначенням соціальної допомоги, у тому числі і шляхом відвідування місця їх проживання та роботи;

– *перевіряюча* функція, бо соціальний інспектор проводить вибіркові перевірки особових справ одержувачів соціальної допомоги за рішенням керівника відповідного органу праці та соціального захисту населення або його заступника;

– *соціально-технологічна* (складає акти за результатами перевірки з відповідними висновками щодо правильності призначення соціальної допомоги);

– *превентивна*, оскільки здійснює аналіз та узагальнення причин щодо порушення законодавчих та нормативних актів з питань надання соціальної допомоги;

– *юридично-правова*, соціальний інспектор готує в разі потреби позови до суду щодо стягнення надміру виплаченої та наданої з порушенням чинного законодавства соціальної допомоги;

– *регламентуюча*, (здійснює підготовку матеріалів щодо припинення надання соціальної допомоги, позбавлення права на її призначення протягом наступного терміну або зменшення її розміру у випадках, передбачених чинним законодавством);

– *організаційно-управлінська* (забезпечує правильне застосування законодавчих та нормативних актів з питань надання населенню соціальної допомоги);

– *соціально-комунікативна*, оскільки соціальний інспектор веде роз'яснювальну роботу з особами, а також у засобах масової інформації з питань надання соціальної допомоги населенню;

– *сервісна* (здійснює ведення інспекційної документації з використання сучасних інформаційних технологій);

– *звітуюча* (готує відповідну звітність за результатами своєї роботи за встановленими формами у визначений термін);

– *нормативно-правова* (знає, розуміє і застосовує діючі нормативні документи, що стосуються його діяльності;

– *охоронна* функція, оскільки соціальний інспектор знає і виконує вимоги нормативних актів про охорону праці та навколишнього середовища, дотримується норм, методів і прийомів безпечного виконання робіт. Державний соціальний інспектор користується правами, зокрема має право:

– вживати дії для запобігання та усунення випадків будь-яких порушень або невідповідностей;

– отримувати всі передбачені законодавством соціальні гарантії;

– вимагати сприяння у виконанні своїх посадових обов'язків і здійсненні прав;

– вимагати створення організаційно-технічних умов, необхідних для виконання посадових обов'язків та надання необхідного обладнання та інвентарю;

– право знайомитися з проектами документів, що стосуються його діяльності;

- запитувати і отримувати документи, матеріали та інформацію, необхідні для виконання своїх посадових обов'язків і розпоряджень керівництва; підвищувати свою професійну кваліфікацію;

- повідомляти про виявлені в процесі своєї діяльності порушення і невідповідності і вносити пропозиції щодо їх усунення;

- ознайомлюватися з документами, що визначають права та обов'язки за займаною посадою, критерії оцінки якості виконання посадових обов'язків [15].

Професійна діяльність у сфері соціального забезпечення вимагає від соціального інспектора *відповідальності* у процесі виконання професійних обов'язків. Так, державний соціальний інспектор несе відповідальність за:

- невиконання або несвоєчасне виконання покладених цією посадовою інструкцією обов'язків та (або) невикористання наданих прав;

- недотримання правил внутрішнього трудового розпорядку, охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії та протипожежного захисту;

- розголошення інформації про організацію (підприємство/установу), що відноситься до комерційної таємниці;

- невиконання або неналежне виконання вимог внутрішніх нормативних документів організації (підприємства/установи) та законних розпоряджень керівництва;

- правопорушення, скоєні в процесі своєї діяльності, в межах, встановлених чинним адміністративним, кримінальним та цивільним законодавством;

- завдання матеріального збитку організації (підприємству/установі) в межах, встановлених чинним адміністративним, кримінальним та цивільним законодавством;

- неправомірне використання наданих службових повноважень, а також використання їх в особистих цілях [15].

Для реалізації окреслених професійних функцій соціального інспектора необхідне володіння спеціалістом відповідними знаннями (когнітивний компонент) та уміннями (операційний компонент).

Когнітивний компонент є теоретичною основою діяльності в сфері соціального забезпечення. Він передбачає оволодіння спеціалістом знаннями, які допомагають на практиці створювати систему засобів та прийомів для досягнення професійної мети,

швидко орієнтуватися в нових ситуаціях, планувати свою діяльність, оцінювати її результативність.

До системи базових теоретичних знань суб'єкта соціального забезпечення відносять знання:

- норм державного законодавства та міжнародних правових актів;
- основ соціальної політики держави та соціально-правового захисту населення;
- основ соціології, філософії, психології та педагогіки;
- основних закономірностей розвитку особистості;
- специфіки потреб та інтересів різних вікових груп дітей та молоді;
- специфіки роботи в різних мікросоціумах;
- особливостей діяльності з різними групами населення;
- функцій державних і недержавних організацій у системі соціально-педагогічної діяльності;
- способів психолого-педагогічної діагностики;
- сучасного етапу і тенденцій розвитку дитячих та молодіжних об'єднань;
- володіти знаннями у галузі сучасних інформаційних технологій, комп'ютерною та офісною технікою [12].

Ці знання реалізуються в практичній діяльності соціального інспектора. Вони тісно пов'язані з уміннями, які складають операційний компонент готовності до діяльності в соціальній сфері. Незалежно від специфіки конкретної діяльності кожен суб'єкт соціального забезпечення повинен володіти наступними інтегрованими уміннями:

- *комунікативними* - володіння культурою міжособистісного спілкування, налагодження контакту з іншою людиною, розвиток взаємодії з клієнтом в позитивному емоційному напрямку;
- *аналітичними* - аналіз процесів, що відбуваються в соціумі, аналіз стану особистості та вплив на неї мікросоціуму, виділення проблем населення та розуміння сумісної діяльності по їх подоланню;
- *організаторськими* - створення і розвиток офіційної та неофіційної мережі соціальної підтримки отримувачів соціальних послуг, можливість держави надати ресурси, послуги та інші види допомоги;

– *прогностичними* - прогнозування розвитку особистості з врахуванням її проблем, постановку мети діяльності та її завдань, передбачення можливого результату роботи, планування етапів майбутньої діяльності;

– *проектувальними* – створення програми діяльності за окремими напрямками роботи, здійснення відбору необхідних методів та форм діяльності, конкретизування змісту роботи в кожному окремому випадку [13].

Основоположне значення формування і реалізації соціальної відповідальності всіх суб'єктів соціального забезпечення обумовлене тим, що вона:

– підвищує ефективність соціального забезпечення, сприяючи координації дій;

– створює сприятливий клімат для професійного зростання суб'єктів соціального забезпечення, соціального розвитку;

– зменшує соціальні, економічні, суспільні ризики;

– сприяє людському розвитку за усіма напрямками та ін. [13].

Основними напрямками розвитку соціально відповідальної діяльності на всіх рівнях має стати саме подолання перелічених вище перешкод і проблем. Таким чином, можна виділити такі основні блоки заходів, спрямованих на формування ефективної системи соціальної відповідальності в соціальній сфері:

-формування ідеології і культури соціальної відповідальності в широкому розумінні, що потребує доброї волі і значних тривалих зусиль в діяльності соціальних закладів,

-розвиток соціальної відповідальності суб'єктів соціального забезпечення.

Важливим чинником розвитку соціальної відповідальності, як і її результатом, є створення сприятливого соціального клімату на основі системних заходів, програм, тренінгів для розвитку соціальної відповідальності суб'єктів соціального забезпечення, активізація соціальної свідомості суб'єктів соціального забезпечення, отримувачів соціальних послуг як учасників соціального діалогу, активізації їх ролі в суспільстві.

Систематизація підходів до трактування сутності соціальної відповідальності соціального інспектора як суб'єкта соціального забезпечення, яка виражається в активній життєвій позиції фахівця, у максимальному розкритті його творчого потенціалу, дотриманні норм соціальної етики у стосунках з іншими людьми, отримувачами соціальних послуг. Розвиток соціальної відповідальності всіх

суб'єктів соціального забезпечення обумовлене тим, що вона підвищує ефективність соціального забезпечення, сприяючи координації дій, створює сприятливий клімат для професійного зростання суб'єктів соціального забезпечення, соціального розвитку зменшує соціальні, економічні, суспільні ризики, сприяє людському розвитку за усіма напрямками. В подальшому наукові дослідження слід проводити у напрямку розробки послідовних заходів щодо розвитку соціальної відповідальності соціального інспектора як суб'єкта соціального забезпечення впродовж навчання у закладі вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Вітківська І.М. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу. *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н.Каразіна*. 2011. №948. С. 45-48.
2. [Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80 «Соціальні послуги», затверджений наказом Мінсоцполітики від 29.03.2017 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/fn034167](https://ips.ligazakon.net/document/fn034167)
3. Енциклопедичний словник з державного управління ; уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
4. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А Соціальна відповідальність в Україні: огляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект. К., 2008. С.28.
5. Ільніцький Я. В. Соціальна відповідальність партнерів у сфері зайнятості населення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07; ДВНЗ КНЕУ ім. В. Гетьмана. Київ, 2012. 19 с.
6. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації: пер. з нім. К.: Лібра, 2001. 400с.
7. Кобернюк С.В. Джерела права соціального забезпечення України: автореф. дис.к.ю.н., К., 2014. 19 с.
8. Крошка Н.П. Психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі / автореф. дис... канд. психол.наук 19.00.07. НПУ імені М.П. Драгоманова, К., 2020. 21 с.
9. Куриця А.І. Відповідальність як чинник розвитку лідерських якостей студента: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2013. 269 с.

10. Міжнародний стандарт. Соціальна відповідальність (SA8000). – прийнятий від 01.10.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015697-07#Text>

11. Муздыбаев К. Психология ответственности. Спб.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2010. 238 с.

12. Носіков О. Соціальні послуги: оновлення номенклатури посад, професій і завдань. *Бюджетна бухгалтерія*, 2019. № 6. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2019/february/issue-6/article42359.html>

13. Оржель О. Університетська соціальна відповідальність у контексті університетського лідерства : навч. посіб. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. 40 с.

14. Патинок О. П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості майбутніх соціальних працівників: соціально-психологічний тренінг. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. 124 с.

15. Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про головного державного соціального інспектора та державного соціального інспектора» від 25 серпня 2004 р. № 1098. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/8162260>

16. Плахотный А.Ф. Проблема социальной ответственности. Х.: Вища школа, 1991. 191 с.

17. Савченко І. Г. Категорія соціальної відповідальності в основних філософських парадигмах. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України: Наук. журн.* – К.: Вид-во НАДУ, 2005. № 2. С. 454 – 459.

18. Савчин М.В. Психология відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 280 с.

19. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. Чернігів : ПАТ "ПВК "Десна", 2016. 692 с.

20. Сухицька Н.В. Принципи соціального забезпечення населення. *Наук.вісник Херсонського державного університету. Серія „Юридичні науки”*, 2014. Вип. 6-2, Том 1. С. 55-57.

21. Филипова І.Г. Деонтологія соціальної відповідальності і механізм соціального контролю. *MPRA*. 2012. № 47500. С. 524–533. URL.: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/47500/1/MPRA_paper_47500.pdf.

22. Шевчук О.С. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога / *Психологічні науки* : зб. наук. пр., 2013. Вип. 2. С. 264-269.

ГЛАВА 3.3. СИСТЕМА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Васюта О.І., науковий співробітник
НПУ імені М.П. Драгоманова

Охоплення всього світу пандемією коронавірусу, тотальні «локдауни» та інші карантинні заходи, які були запроваджені на державному рівні з метою захисту громадян, змусили освітян миттєво реагувати на виклики суспільства. З метою збереження освітнього процесу на достатньому рівні ЗВО, змушені були вдаватися до пошуку нових, у першу чергу – дистанційних, шляхів викладання дисциплін. Враховуючи той факт, що темпи поширення коронавірусу серед населення України невпинно зростають, а прогнозовані «хвилі» захворюваності у світі, нажаль, підтверджуються, запровадження альтернативних форм навчання у ЗВО є обов'язковою умовою збереження освітнього процесу на період пандемії в цілому.

Загалом, дистанційне навчання у різних його проявах і раніше застосовувалось у ЗВО нашої країни на рівні з іншими інституційними формами: очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева. Посиленню інтересу до дистанційного навчання сприяв і стрімкий розвиток інформаційних технологій, який з року в рік відкриває все нові можливості для його успішного впровадження.

Порядок реалізації дистанційного навчання під час карантину в країні відображений у таких нормативних документах, як Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-154 від 11.03.2020 та Законах України «Про освіту» і «Про вищу освіту».

В Україні сьогодні не розроблена єдина систематизована модель дистанційного та змішаного навчання, а запроваджені ЗВО форми викладання в умовах карантину базуються виключно на зарубіжному досвіді та обираються самостійно кожним окремим закладом. Тому, враховуючи затяжний характер пандемії та подальше запровадження державних карантинних заходів в Україні, важливим є дослідження форм організації навчального процесу у ЗВО з метою розробки ефективних моделей викладання дисциплін та оцінювання знань студентів при використанні дистанційних та змішаних форм навчання.

Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (2000 р.), Постанова КМ Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання (2003 р.), затвердження «Положення про

дистанційне навчання» (2004) активізували дослідження українських науковців з цієї проблеми. Захищені дисертаційні роботи таких авторів як: Собаєва О.В. (2001), Стефаненко П.В (2002), Козлакова Г.О. (2004), Мушак А.Я. (2004), Кареліна О.В. (2005), Жулкевська В.А. (2005), Хмель О.В. (2006), Владимирська Є.Ю. (2006) Бодненко Д.М. (2008), Жевакіна Н.В. (2009), Кіріленко О.Г. (2008), Шуневич Б.І. (2008), Яценко Г.Ю. (2009), Федорук П.І. (2009), Шаран Р.В. (2010), Овод Ю.В. (2012), Долинський Є.В. (2012). на сьогодні складають потужну теоретичну базу дослідження дистанційної освіти.

Педагогічну основу вивчення проблеми дистанційного навчання заклали монографії таких авторів: О.О. Андрєєв, Бугайчук К. Л., Каліненко Н. О., Колгатін О. Г., Кухаренко В. М., Люлькун Н. А. Л.Л. Ляхоцька Л.Л., Сиротенко Н.Г., Твердохлебова Н.Є. (2013) [1]; Биков В.Ю. (2008) [3]; Олійник В. В., Биков В. Ю., Гравіт В. О., Кухаренко В. М., Жук Ю. О., Антощук С. В. (2006) [23]; Шуневич Б.І. (2005) [33]; Гнезділова К.М та Касярум С.О. (2011) [7] та ін.

На основі аналізу публікацій останніх п'яти років відзначаємо достатньо високий інтерес вітчизняних дослідників до проблеми змішаного та дистанційного навчання. Бугайчук К.Л. (2016) [6] здійснює теоретико методологічний аналіз поняття «змішане навчання», визначає його основні моделі та елементи, стратегії впровадження в освітню діяльність навчальних закладів. У колективній монографії «Теорія та практика змішаного навчання» за ред. Кухаренка В.М (2016) [19] наведена педагогічна технологія проектування змішаного навчання та різноманітні інформаційні технології; приклади його застосування у середній школі та університеті при вивченні технічних дисциплін. Шроль Т.С. (2016) [34] відзначає високе значення змішаної навчальної діяльності для диференціації та індивідуалізації навчального процесу, а також формування ІКТ-компетентності фахівця. Питанням дистанційної освіти присвячені праці таких зарубіжних дослідників: А. Кауе, G. Rumble, К. Harry [36 ; 37] та ін.

Теоретико-методологічні питання сучасної дистанційної освіти розкривають такі докторські дисертаційні дослідження: Бацуровської І.В. (2019) [2], яке присвячене підготовці магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів; Шишкіної М.П. (2016) [32] – розвитку хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища вищого навчального закладу; Щербини О.А. (2019) [35] – проектуванню електронних освітніх ресурсів для відкритих

університетських систем; Долинського Є.В. (2019) [13] – розробці теоретико-методичних основ, та експериментальній перевірці професійної підготовки майбутніх перекладачів в «інформаційно-освітньому середовищі університету» (освітній процес та його дидактичне забезпечення; управління освітнім процесом).

Моделі дистанційних форм навчання та особливості їх впровадження запропонували в своїх працях такі науковці: Горбатюк Р., Романишена Л.(2016) [9 ; 10], Третьякова Ю. (2016) [30].

Новітнім технологіям дистанційного навчання присвятили свої кваліфікаційні (кандидатські) роботи: Біляй Ю.П. (2018) [4], Концедайло В.В. (2018) [18], Дудко А.Ф. (2019) [14], Головня О.С. (2019) [8], Процька С.М. (2019)[24], Хрипун В.О. (2019) [31], Лупаренко Л.А. (2019) [21] та інші.

Слободянюк І.Ю. та ін. (2020) [25] описують дидактичні можливості використання хмарних сервісів LearningApps, StudyStack, EDpuzzle, Kahoot, Quizizz в умовах дистанційного навчання студентів, що сприяє урізноманітненню методів та прийомів пояснення навчального матеріалу, актуалізації та закріплення вивченого, перевірці навчальних досягнень.

Ткачук В.В. та ін (2020) [29] одним із засобів реалізації дистанційного навчання в умовах карантину називають «доповнену реальність», що має ряд можливостей до візуалізації та віртуалізації реальних об'єктів під час проведення лабораторних та практичних робіт.

В результаті аналізу інформаційних джерел з'ясовано, що в українській педагогіці створена ґрунтовна теоретико методологічна база дистанційної форми навчання, проте питання використання її основних засобів в період коронакризи, розробки новітніх технологій їхнього застосування досліджені недостатньо.

Автором було проведене дослідження змішаної форми навчання у закладах вищої освіти, особливостей її впровадження під час пандемії та посиленних протиепідемічних заходів, методів підвищення якості викладання та окреслення перспектив подальшого використання новітніх освітніх технологій поза умовами карантину.

Методологічними підходами на які спиралося дослідження є: програмоване навчання (Б. Скіннер, Н. Краудер), сутність якого (лінійного, розгалуженого, змішаного) полягає в послідовному засвоєнні навчального матеріалу, розподіленого на інформаційні модулі з обов'язковим контролем за відпрацюванням кожного, що вирізняє його високу технологічність та інтенсифікацію; проблемно-

пошукові та дослідницькі підходи (методика розв'язання проблемної ситуації вимагає інтеграції попереднього досвіду і знання, вибору найбільш раціональних варіантів в результаті особистої творчої діяльності або колективного мозкового штурму та ін.); комплексний підхід, що дозволяє індивідуалізувати процес дистанційного навчання, поглибити процес психолого-педагогічної комунікації та взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу, який організований в спеціалізованому середовищі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

При проведенні дослідження використовувались такі основні теоретичні методи: аналіз літературних джерел, систематизація та узагальнення інформації навчально-методичних матеріалів і наукових праць з проблеми дистанційної освіти та емпіричні – педагогічні спостереження організації освітнього процесу за дистанційною формою навчання у вищій школі.

Наукова новизна дослідження полягає в необхідності створення комплексної моделі дистанційного навчання, що передбачає вивчення наявної теоретико методологічної бази, оцінки ресурсного забезпечення та можливостей впровадження новітніх інформаційних технологій.

У березні 2020 року закладам вищої освіти Міністерством освіти та науки України було надісланий Лист про карантинні обмеження та необхідність розробки заходів щодо забезпечення проведення навчальних занять за допомогою дистанційних технологій та відпрацювання занять відповідно до навчальних планів після нормалізації епідеміологічної ситуації в країні [20]. Таким чином в усіх закладах освіти фактично було запроваджено змішану форму навчання, яка у подальшому із встановленням нових карантинних обмежень в новому навчальному році (постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 р. № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території зі значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» в редакції постанови від 13.10.2020 р. № 956 та постанова Головного державного санітарного лікаря України від 22.08.2020 № 50 «Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)» стала превалюючою формою навчання у ЗВО.

Загалом же організація освітнього процесу в Україні наразі здійснюється відповідно до постанов місцевих органів влади

відповідно до регіональної епідеміологічної ситуації та безпосередньо наказів самих закладів освіти. Через відсутність певних моделей або стандартів реалізації дистанційного навчання у форс-мажорних умовах, переважна більшість закладів освіти наразі практикують змішане навчання, яке представляє собою традиційне з елементами дистанційного [26, с. 152].

Концепція змішаного навчання фактично існувала вже в ХХ сторіччі [6, с. 2]. Його засади були розроблені в 1960-х рр., але до кінця 1990-х рр. для його опису не існувало формальних термінів. Вперше вислів «змішане навчання» (походить від англ. «blended learning») був використаний компанією EPIC у 1999 р., а об'єктом наукового дискурсу в контексті освіти дане поняття стало на початку 2000-х рр. [11, с. 2]. Для розуміння значення даного поняття корисним є бачення різниці у тлумаченні поняття «змішування» вітчизняними та іноземними джерелами. Так академічний тлумачний словник української мови дієслово «змішувати» визначає як «з'єднувати, поєднувати разом що-небудь різнорідне, готуючи суміш» та «порушуючи звичайний порядок, перемішувати [15]. Згідно ж з Коротким Оксфордським словником, змішування є процесом формування гармонійного поєднання, злиття [11, с. 2]. Отже, під процесом змішування розуміється створення певного продукту, що є комбінацією різних компонентів.

Щодо поняття «змішаного навчання» різні автори надавали йому різного значення і у науковому просторі з'явилося кілька десятків його визначень. Так, наприклад, Є. Смирнова-Трибульська вважала такий вид навчання гібридним, Дж. Мунен називав гнучким, Н. Рашевська – змішаним, а Б. Шуневич – комбінованим навчанням, а Н. Болюбаш вважала такі варіанти перекладу синонімами і тлумачила їх як поєднання традиційних форм навчання (очною та заочною) з дистанційним та електронним мережевим [22, с. 1]. Слід зауважити, що першочергово до поняття «змішане навчання» відносилася не узагальнена педагогічна теорія, а спеціальні методики (гібридні, комбіновані тощо), які розвивалися на рівні з практикою використання електронного та віртуального навчання [11, с. 2].

Загалом же, на початку 2000-х рр. у зарубіжній літературі фігурували такі визначення даного поняття: поєднання живого навчання та веб-технологій (віртуальний клас, самопідготовка, спільне навчання, потокове відео, аудіо та текст) для досягнення освітньої мети; поєднання різних педагогічних підходів (конструктивізм, біхевіоризм, когнітивізм) для отримання

найкращого результату; поєднання технічних засобів навчання з очним під керівництвом педагога; поєднання навчального процесу і реальних професійних завдань для створення гармонійного ефекту навчання і роботи [6, с. 2].

Протягом останнього десятиліття термін «змішане навчання» застосовувався переважно для позначення технологій, що об'єднують різні форми та методи організації освітнього процесу з інформаційно-комунікативними технологіями (ІКТ). Крім того, в сучасних дослідженнях також можна зустріти поняття «інтегроване навчання», «гібридне навчання», «комбіноване навчання», «мультиметодичне навчання», «відкрите навчання», які також використовуються в контексті «змішаного навчання», а увага науковців фокусується саме на процесі змішування, який може бути інтегрованим, гібридним, комбінованим тощо [6, с. 1].

«Дистанційне навчання», як вид організації навчального процесу, бере свій початок із середини ХІХ ст. від так званого «кореспондентського навчання» [23, с. 17]. Але і зараз не має єдиного чітко визначеного його термінологічного тлумачення, однак є значна кількість понятійних еквівалентів, що з'явилися вже у ХХІ ст. Серед них, наприклад, «викладання на відстані» (в оригіналі – *teaching at a distance*), «онлайн навчання» (*online learning*), «ресурсно-орієнтоване навчання» (*resource-based learning*), «мережеве навчання» та «Інтернет-навчання» (*network learning* та *Internet-learning*), «відкрите навчання» (*open learning*), «безперервне навчання» (*continuous learning*), «навчання протягом всього життя» (*life-long learning*), «змішане навчання» (*blended learning*), «віртуальне навчання» (*virtual learning*), «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання або викладання» (*distance education* та *distant education, distance learning* або *teaching*), «гнучке навчання» (*flexible learning*), «комп'ютерне навчання» та «електронне навчання» (*computer-based learning* та *e-learning*) й інші [5, с. 1-2].

Частково перелічені поняття є синонімами, деякі з них є окремими складовими змішаної форми навчання. Загалом же визначень щодо поняття «дистанційного навчання» в науковій літературі також дуже багато і всі вони дещо відмінні, але, узагальнюючи певні схожі риси щодо визначення цього поняття, можна стверджувати, що «дистанційне навчання» є таким видом організації освітнього процесу, який базується на активному використанні сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, взаємодії викладача і студентів шляхом встановлення двобічного

зв'язку за різними формами (текст, звук тощо) в синхронному та асинхронному режимі. Крім того, ці технології можуть бути лише елементом навчального курсу або використовуватися самостійно і розповсюджуватись на весь процес навчання, як, наприклад, це відбувається зараз під час пандемії.

На основі проведеного аналізу понятійного апарату дистанційної освіти пропонуємо у вузькому сенсі під змішаним навчанням розуміти цілеспрямований процес здобування знань, умінь та навичок, що здійснюється освітніми установами різного типу в рамках формальної освіти, частина якого реалізується у віддаленому режимі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій і технічних засобів навчання, які використовуються для зберігання і доставки навчального матеріалу, реалізації контрольних заходів, організації взаємодії між суб'єктами навчального процесу (консультації, обговорення) та під час якого має місце самоконтроль учня (студента) за часом, місцем, маршрутами та темпом навчання. У широкому сенсі – це різні варіанти поєднання форм і методів організації формального, неформального, інформального навчання, а також самонавчання, що здійснюються для досягнення особою заздалегідь визначених навчальних цілей зі збереженням механізму контролю за часом, місцем, маршрутами та темпом навчання [6, с. 5].

Для вищих шкіл країн Європи дистанційне навчання давно стало повсякденною практикою. Одними з найвідоміших освітніх осередків, що спеціалізуються на дистанційній освіті є Відкритий університет у Великобританії (офіційна назва – The Open University), Національний університет дистанційної освіти (Universidad Nacional de Education a Dictancia) та Центр відкритого навчання в Іспанії (Cento de Ensenanza a Distancia), Відкритий університет Нідерландів (Open University of the Netherlands), Заочний університет міста Хаген (Fernuniversität in Hagen) в Німеччині, Відкритий університет Ізраїлю (The Open University of Israel) та інші .

В Україні дистанційну освіту як самостійний повноцінний метод організації навчального процесу, ЗВО стали використовувати лише із запровадженням урядом країни карантинно-обмежувальних заходів на початку 2020.

Аналіз публікацій 2020 року свідчить про те, що перші наукові праці щодо організації навчання в сучасних умовах, в основному є тезами конференцій і носять характер наукового обговорення, розглядають окремі інструменти інформаційних засобів навчання [12].

Значний доробок статей 2020 року щодо дистанційного навчання в умовах соціальної кризи має дослідниця Ткачова Н. [27; 28]. Авторка, зокрема розглядає дистанційне навчання як дієвий інструмент менеджменту освіти, характеризує особливості впровадження навчальних інформаційних систем в дистанційне навчання.

Продовженням вітчизняних досліджень моделей дистанційних форм навчання є робота Стадній А. (2020) [26]. Авторка пропонує до розгляду структурно-функціональну модель організації мережевого курсу дистанційного групового навчання, перевагами якої є результативність (що визначається у виконанні практичної діяльності, моніторингу, контрольних зрізів тощо), універсальність (використання у будь-якому ЗВО), оптимальність (раціональне використання ресурсів); гнучкість (адаптивність до різних навчальних умов). Встановлена також важливість соціально-емоційної складової впровадження моделі дистанційного навчання.

Н. Іванькова та О. Рижов (2020) пропонують до розгляду педагогічну модель електронного дистанційного навчання, реалізація якої включає такі етапи: структурування єдиного освітнього простору університету, реалізацію комунікаційної компоненти засобами хмарних сервісів Skype for Business, відеозв'язку, цифрової телефонії або чату в команді Teams, MS Yammer, реструктуризація змісту навчання, підготовку студентів та викладачів [17].

Проведене емпіричне дослідження організації освітнього процесу за дистанційною формою навчання у вищій школі дозволило зробити такі висновки.

Існують різноманітні інтернет-платформи для організації дистанційного навчання, які розрізняються особливостями функцій, користування, навігації, проте навчальні заклади не використовують всіх їхніх можливостей. Найпершою платформою, яку почали використовувати заклади вищої освіти стала найпростіша для опанування платформа Classroom, але вона програє іншим за функціональною широтою. Згодом, більшою популярністю серед українських ЗВО стала користуватися платформа Moodle, яка активно використовується європейськими вищими школами. Платформа Moodle має широкі функціональні можливості та зручний інструментарій.

Отже, проведені теоретичні дослідження дозволили зробити висновки, що починаючи з 2000-х років в Україні розпочата активно досліджуватися проблема дистанційної форми здобуття вищої освіти.

Створена потужна науково методологічна база. Тому вища освіта, в цілому, виявилась готовою до викликів сьогодення і в умовах жорсткого карантину продовжує достатньо успішно проводити онлайн-навчання. В той же час, швидка зміна інформаційних технологій, поява нових засобів дистанційного навчання та інструментарію вимагають швидкого його опанування з метою підвищення якості освіти. До того ж, новітні технології дистанційного навчання дієві не лише в умовах карантинних обмежень, а і при офлайн-навчанні.

Постійного оновлення вимагає програмно-технічне та навчально-методичне забезпечення дисциплін з урахуванням вимог дистанційного навчання, створення електронних навчально-методичних посібників та підручників.

Підвищення ІКТ-компетенції студентів та викладачів вимагає організації спеціальних курсів з метою опанування нових інформаційних технологій.

Перспективним є створення української інформаційної платформи з різних галузей знань зі своєю реферативною базою даних.

Подальшого дослідження вимагає проблема технологічного забезпечення дистанційного навчання.

Список використаних джерел

1. Андрєєв О. О., Бугайчук К. Л., Каліненко Н. О., Колгатін О. Г., Кухаренко В. М., Люлькун Н. А. та ін. Педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання. Х.: «Міськдрук», ХНАДУ, 2013. 212 с.
2. Бацуровська І.В. Теоретичні і методичні засади освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2019. 42 с.
3. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. К. : Атіка, 2008. 684 с.
4. Біляй Ю. П. Методична система підготовки майбутніх вчителів математики та інформатики до використання технологій дистанційного навчання : автореф. дис....к.пед.н. : 13.00.02. К., 2018. 24 с.
5. Блощинський І. Г. Сутність та зміст поняття «дистанційне навчання» в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.*

Електронне наукове фахове видання. 2015. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2015_3_4 (дата звернення 30.11.2020).

6. Бугайчук К. Л. Змішане навчання: теоретичний аналіз та стратегія впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів. *Інформаційні технології і засоби навчання. Електронне наукове фахове видання.* 2016. Том 54. №4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2016_54_4_3 (дата звернення 30.11.2020).

7. Гнезділова К. М, Касярум С. О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи : навчальний посібник. Черкаси, 2011. 124 с.

8. Головня О. С. Методика застосування технологій віртуалізації Unix-подібних операційних систем у підготовці бакалаврів інформатики : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.10. К., 2019. 22 с.

9. Горбатюк Р., Романишена Л. Експериментальна модель дистанційного навчання майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі. *Наукові записки. Серія: педагогіка.* 2016. № 2. С. 68-75.

10. Горбатюк Р.М. Структурно-функціональна модель технології формування педагогічної фасилітації майбутніх інженерів-педагогів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр.* Вип. 44. Київ; Вінниця, 2016. С. 290-294.

11. Даниско О. В., Семеновська Л. А. Генеза та сучасний зміст поняття змішаного навчання в зарубіжній педагогічній теорії і практиці. *Інформаційні технології і засоби навчання. Електронне наукове фахове видання.* 2018. Т. 65. № 3. С. 1-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2018_65_3_3 (дата звернення 30.11.2020).

12. Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти: збірник наукових праць матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2020. с. 154.

13. Долинський Є. В. Теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх перекладачів в інформаційному освітньому середовищі університету : дис... д.п.н. : 13.00.04. К., 2019. 531 с.

14. Дудко А. Ф. Комп'ютерно орієнтована методика оцінювання якості тестів з вищої математики викладачами закладів вищої освіти : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.10. К., 2019, 27 с.

15. Змішувати. *Словник української мови. Український тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/zmishuvatyu> (дата звернення 30.11.2020).
16. Іваницька О., Ткачова Н., Казанська О. Державне управління освітою в умовах глобальних соціальних криз. *InterConf*. Вип. 29. 2020. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/4580>.
17. Іванькова Н. А., Рижов О. А. Модель педагогічної системи електронного дистанційного навчання на базі хмарних сервісів. *Медична освіта*, (3), 34-42.
18. Концедайло В. В. Застосування ігрових симуляторів у формуванні професійних компетентностей майбутніх інженерів-програмістів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.10. К., 2018. 24 с.
19. Кухаренко В. М., Березенська С. М., Бугайчук К. Л., Олійник Н. Ю., Олійник Т. О., Рибалко О. В. та ін. Теорія та практика змішаного навчання : монографія. Х. : Міськдрук, НТУ ХПІ, 2016. 284 с.
20. Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-154 від 11.03.2020 р.
URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/03/11/1_9-154.pdf (дата звернення 30.11.2020).
21. Лупаренко Л. А. Використання електронних відкритих журнальних систем у науково-педагогічних дослідженнях» : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.10. – К., 2019. 22 с.
22. Муращенко Т. В. Змішане та дистанційне навчання як спосіб доступу до якісної освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. Електронне наукове фахове видання*. 2017. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeetu_2017_3_45 (дата звернення 30.11.2020).
23. Олійник В. В., Биков В. Ю., Гравіт В. О., Кухаренко В. М., Жук Ю. О., Антощук С. В. та ін. Підвищення кваліфікації керівників освіти за дистанційною формою навчання. К. : Логос, 2006. 408 с.
24. Процька С. М. Комп'ютерно орієнтована методика формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів-філологів : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.10. К., 2019, 25 с.
25. Слободянюк І. Ю., Мисліцька Н. А., Заболотний В. Ф., Колесникова О. А. Використання хмаро-орієнтованих технологій в умовах дистанційного навчання. *Фізико-математична освіта: науковий журнал*. 2020. Вип. 1 (23), Ч. 2. С. 78-82.

26. Стадній А. Моделі дистанційного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Т. 4. № 29. С. 151-156.
27. Ткачова Н. М., Казанська О. О. Дистанційне навчання як дієвий інструмент державного управління в сфері освіти. *Збірник наукових праць «ЛОГОС»*. Вип. 2020. С. 68-71
28. Ткачова Н. М., Казанська О. О., Шевцова О. О. Особливості впровадження навчальних інформаційних систем в дистанційне навчання. *Current trends in the development of science and practice*. 2020. С. 235-238
29. Ткачук В. В., Єчкало Ю. В., Тарадуда А. С., Стеблівець І. П. Доповнена реальність як засіб реалізації дистанційного навчання в умовах карантину. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. Київ, 2020. Вип. 22 (4). С. 43-53.
30. Третьякова Ю. В. Застосування технологій дистанційного навчання для підвищення якості засвоєння навчального матеріалу. *Збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2016. № 19. С. 706-715.
31. Хрипун В. О. Хмарні сервіси Google як засіб управління освітньою діяльністю закладу дошкільної освіти : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.10. К., 2019. 23 с.
32. Шишкіна М. П. Теоретико-методичні засади формування і розвитку хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища вищого навчального закладу : дис... д-ра пед. наук : 13.00.10. К., 2016. 441 с.
33. Шуневич Б. І. Дистанційне навчання в системі вищої освіти Європи та Північної Америки : монографія. К.: Київський університет, 2005. 365 с.
34. Шроль Т. С. Змішане навчання як нова форма організації ІКТ-освіти Наукові записки РДГУ. 2016. Вип. 13(56). Ч. 1. С. 166-170
35. Щербина О. А. Комп'ютерно орієнтоване середовище проектування електронних освітніх ресурсів для відкритих університетських систем підвищення кваліфікації викладачів : автореф. дис д-ра пед. наук : 13.00.10. К., 2019. 41 с.
36. Kaye A., and Rumble G. *Distance Teaching For Higher and Adult Education*. London, UK: Routledge, 2018.
37. Rumble G., and Harry K. *The Distance Teaching Universities*. London, UK: Routledge, 2018.

ГЛАВА 3.4. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ МЕДІАЦІЇ

Ярошенко А.О., д.філос. н., професор,
завідувач кафедри соціальної політики, НПУ імені
М.П.Драгоманова

Упродовж двох останніх десятиліть медіацію все частіше розглядають не тільки як метод вирішення спірних ситуацій, але й як спосіб соціальної взаємодії. З початку 2000-х років медіація все більше інтегрується на європейському просторі як гуманний і одночасно прагматичний спосіб вирішення конфліктів, орієнтований на інтереси самих сторін конфлікту. Набуття чинності у травні 2008 р. Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах» стало відправною точкою прийняття національних законів про медіацію в країнах Європейського Союзу. Як зазначено в документі, зміст директиви, досягнутого посередництвом, повинно бути визнано та оголошено до виконання в інших державах-членах у відповідності з правом Спільноти чи національним правом [4].

Що ж таке медіація та хто такі медіатори? Медіація (від лат. mediation – посередництво) – це добровільний і конфіденційний процес, у якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації, що склалася.

Медіатор – спеціально підготовлений посередник у вирішенні конфліктів, який однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення. Медіатор полегшує процес спілкування сторін, допомагає глибше зрозуміти їхні позиції та інтереси, шукає ефективні шляхи вирішення проблеми, надаючи можливість сторонам дійти згоди.

Медіація є формою участі нейтральної особи – медіатора (посередника) – у процедурі вирішення спору. Роль медіатора як неупередженої третьої сторони полягає у сприянні сторонам, які добровільно беруть участь у процедурі медіації, при виробленні ними взаємоприйнятного та ефективного рішення. Це рішення повинно служити взаємному задоволенню конфлікуючих сторін. При успішному результаті медіації немає ні переможців, ні переможених, виграють усі сторони конфлікту [10].

Зосереджуючись на вивченні медіації в соціальній допомозі важливо враховувати медіативний досвід і в різних сферах та на

прикладі інших держав, адже медіація не має таких вузьких меж. У практиці США медіацією називають будь-яку посередницьку діяльність, яка ґрунтується на згоді сторін конфлікту і при якій пропозиції до процедури і змісту вносяться з боку медіаторів. У США 60-х років ХХ ст. було розроблено концепцію медіації в її нинішній формі. Зараз вона знаходить все більше застосування і в інших країнах. Проте ідея медіації не є абсолютно новою, а, скоріше, є сумішшю практик вирішення конфліктів різних народів та культур: якщо визначити найважливішими основними ідеями медіації залучення посередників, неупереджених третіх осіб, залучення всіх сторін конфлікту, позасудовий рівень та добровільність процедури і прийняття результату, то в інших країнах та культурах можна знайти багато попередників і варіантів такого посередництва в конфліктах.

Як в українців, так і в багатьох народів, зокрема в німців, поляків, була традиція «відновного правосуддя», яка закріплювалася в кодексах звичаєвого права. На Східній Україні вона трималася до середини ХІХ ст., а на Західній Україні (особливо в Карпатах і на Прикарпатті) звичаєве право діяло до 1939 р., тобто до приходу радянської влади. Реалізувалося звичаєве право в діяльності зборових (копних) судів, які проводилися двічі на рік, і в яких брало участь усе доросле населення (або тільки чоловіки). Метою зборових судів було встановлення справедливості та підтримання миру в громаді, тому примирення сторін віталось. Треба відзначити, що Україна має традиції регулювання конфліктів. Зокрема, в структурі Центральної Ради існував «відділ конфліктів», що надавав допомогу в залагодженні конфліктів між працівниками і роботодавцем. Архівні документи свідчать, що відділ брав участь у залагодженні колективних та індивідуальних трудових спорів, а одним з дієвих методів залагодження конфліктів були так звані «примирні камери», де вели переговори сторони конфлікту [2].

В одному з публічних виступів відомий юрист Крістоф Хаптала так сформулював пріоритетність медіації: «Люди віддали відповідальність за свої конфлікти фахівцям: з одного боку, це психотерапевти та представники інших професій, які цим займаються, з іншого боку, люди віддають конфлікти, передаючи їх адвокатам. А ті зобов'язані бути пристрасними... Якраз це й не радує, тому що через це часто втрачається шанс зростання, в тому числі шанс зростання людини, яка приховується в конфлікті, і справа доходить до силового протистояння. І всі учасники страждають від цього, і на це витрачається просто дуже, дуже багато життєвої

енергії... Що мені здається найбільш важливим при цьому, це те, щоб віддати владу над конфліктом людям, у яких є конфлікт. Тому що процес зростання належить їм, і вони повинні його пережити!» [2].

Будучи альтернативою судовій процедурі та іншим силовим способам розвитку подій, медіація має низку переваг, найголовнішою з яких є те, що вирішення конфлікту досягається шляхом ухвалення сторонами рішення на добровільній і рівноправній основі, яке однаково їх влаштовує. За висловом Йогана Гальтунга, існують так звані «викрадені» конфлікти, тобто конфлікти, які розв'язуються третьою стороною без згоди двох, які, власне, в цьому конфлікті задіяні. Вирішення проблеми йде від тих, хто «викрадає» конфлікт (судді), які обмежені законом. Форма управління конфліктом, яка залучає третю особу – медіатора, котрий допомагає в обговоренні та розв'язанні проблеми. Рішення проблеми йде від тих, хто задіяний у конфлікті, а не від медіатора. Медіатори не дають порад і не приймають рішення. Домовленість про медіацію зосереджується на майбутньому. Важливо віддати владу над конфліктом людям, у яких є конфлікт. Тому що процес зростання належить їм, і вони повинні його пережити! [2].

Але, безумовно, не варто думати, що медіація – це панацея від усіх негараздів. Медіація – це один з підходів до вирішення конфлікту. При виборі способу розв'язання конфлікту необхідно враховувати тип конфлікту, особи учасників та зовнішні обставини.

Специфіка «соціальної медіації», яка застосовується у сфері міжлюдських відносин і невеликих груп відрізняється, зокрема, тим, що велика увага приділяється дослідженню прихованих інтересів та почуттів.

Функції медіатора покликані сприяти сторонам у зустрічній активній поведінці для усвідомлення спільного значення проблеми, у бажанні працювати над проблемою і в пошуку оптимальних шляхів її вирішення.

Найбільш сприятливим способом вирішення конфліктів у сучасних умовах є:

- Зорієнтованість процедури медіації на інтереси та потреби сторін. При цьому сторони залишаються «власниками» свого конфлікту і зберігають контроль над процесом його вирішення. Опрацювання та прийняття рішення, яке відповідає інтересам сторін конфлікту, залежить від них самих.

- Медіація має у своїй основі людиноцентричний підхід.

- Медіація дозволяє вирішити конфлікт без нав'язування сторонам жорстких зобов'язань.

- Медіація дозволяє сторонам знайти вирішення конфлікту на рівні «виграють усі».

- Медіація допомагає розвивати сторонам взаєморозуміння та виходити на новий рівень взаємодовіри. Переговори є успішними швидше тоді, коли спірні сторони повинні після конфлікту продовжувати свої стосунки, ніж коли після цього в них немає відносин одна з одною.

- Сторони конфлікту спілкуються безпосередньо, а не через своїх представників (адвокатів, юрисконсультів), і тому не втрачають контролю над процесом.

- Медіація може заощаджувати час і гроші сторін (порівняно з судовою процедурою).

- Медіація дає можливість людям поскаржитися в безпечній атмосфері. Аксиоматично, що приховані рушійні сили – мотивації, страхи, інтереси – заблоковані перед початком медіації. Вміння слухати, коли люди говорять про конфлікт, дає чудову нагоду розкрити ці сили.

- Нейтральний, довірчий і нетерапевтичний характер сеансів медіації стимулює до участі в ній.

- У процесі медіації розвивається здатність до переговорів, корисна для вирішення конфліктів у майбутньому. Медіація дозволяє сторонам вийти зі складної ситуації, продемонструвати високий рівень культури спілкування сторін.

Узагальнена модель етапів медіації:

1 етап – підготовчий; спільна зустріч з обома сторонами;

2 етап – індивідуальні зустрічі зі сторонами;

3 етап – медіаційна зустріч (зустріч сторін);

4 етап – фаза реалізації.

Послідовність окремих етапів є необов'язковою: залежно від типу конфлікту і ходу бесіди, етапи можна пропустити або поміняти місцями. Запропонована послідовність може бути орієнтиром, оскільки мова йде про серії етапів, які послідовно впливають один з одного.

Перший етап процедури [5] – спільна зустріч з обома сторонами. На цій зустрічі вирішуються такі завдання:

- встановлюється довіра до медіатора;

- з'ясовується, як бачить ситуацію кожна зі сторін;

- сторони звільняються від негативних емоцій;

- формуються установки на обговорення дій, а не відносин.

Досвід показує, що найкращим способом завоювання довіри сторін є повна відкритість і відвертість медіатора, який може бути працівником соціальної сфери. Він повинен відразу «покласти карти на стіл», пояснивши, як і чому він тут опинився: він буде працювати за завданням керівництва. Треба підкреслити, що його завданням є не з'ясування того, хто має рацію і хто винен, а спільний пошук виходу, який би всіх влаштував.

Сам текст уведення в процедуру роботи повинен бути зрозумілий: що чекає сторони, що вони повинні робити, яка їхня відповідальність у цій процедурі. Далі слід установити жорсткий регламент і домогтися прийняття його сторонами. Це необхідно з кількох причин. По-перше, через ліміт часу. По-друге, для демонстрації того, що конфлікт розглядається в конструктивних рамках, що створює більш безпечну обстановку з точки зору можливих атак на особистість. Увага акцентується на поведінці, а не на особистості. По-третє, для більш швидкого звільнення від накопичених емоцій. І тут медіатор повинен проявити почуття міри у встановленні регламенту, відводячи достатньо, але не зайвий час для емоційних виливів.

Під час зустрічі кожній стороні пропонується викласти своє бачення ситуації. Цей крок корисно випередити спільною заявою про те, що люди всі різні, що в кожного може бути своя точка зору, що кожна людина має право сприймати речі по-своєму і що завжди корисно знати, як саме бачить ситуацію інша людина.

Зазвичай уже на етапі викладу ситуації кожна зі сторін відкриває для себе чимало нового в позиції опонента. При викладі своєї точки зору опоненти зазвичай широко використовують манеру відносин і намірів, які кожна сторона приписує іншій.

Лінія поведінки медіатора в цей час залежить від ступеня напруження пристрастей.

Якщо емоції бурхливі, краще не переривати мовця, дати йому можливість висловити нарешті всі накопичені образи. Якщо розмова протікає в більш спокійному тоні, можна ставити уточнюючі питання типу: «В яких діях проявляється його вороже (недоброзичливе, зневажливе тощо) до вас ставлення?»

Після викладу позицій медіатор може попросити кожену зі сторін коротко сформулювати, у чому вона бачить суть конфлікту з урахуванням щойно почутого. Подальші дії медіатора полягають у тому, щоб запропонувати кожній стороні скласти два списки

можливих дій опонента: бажаних і небажаних.

Перша спроба виявляється зазвичай невдалою: списки зробити не вдається, але така процедура переносить увагу з емоцій, відносин і намірів на дії. Учасникам конфлікту потрібен якийсь час, щоб переосмислити ситуацію і змінити внутрішній спосіб її опису, тому домагатися складання остаточних списків на цьому етапі не слід. Сама процедура є скоріше навчальною, ніж результативною, її не слід сильно затягувати, щоб не створювати в учасників відчуття невдачі і власної неспроможності. Через 20 - 30 хвилин слід оголосити, що час сесії закінчено, що роботу над списками буде продовжено, і домовитися про час наступних зустрічей.

Другий етап процедури - окремі індивідуальні зустрічі зі сторонами. *Завдання* цих зустрічей:

- з'ясування того, що залишилося ще не обговореним під час першої сесії;

- складання проектів угод у термінах очікуваних і небажаних дій.

Зазвичай під час першої сесії не вдається до кінця прояснити позиції сторін, і якісь аспекти виявляються прихованими. Почасти це відбувається через брак часу, а почасти через те, що ці аспекти спочатку здаються учасникам конфлікту або несуттєвими, або, навпаки, занадто особистісними, щоб про них говорити. Крім того, вислуховування позиції опонента зазвичай змушує побачити нові аспекти ситуації, які раніше перебували взагалі поза увагою і не усвідомлювалися.

Усе це спричиняє те, що зустрічі з кожною стороною (кокуси) діляться на дві частини. У першій частині відбувається уточнення займаних стороною позицій, їх структурування, виділення важливих і несуттєвих деталей. Тим самим готується ґрунт для формулювання пропозицій щодо підсумкової угоди. Друга частина є обговоренням варіантів підсумкової угоди, складеного в термінах бажаних і небажаних дій опонента. Медіатор тут повинен провести копітку роботу з розмежування раціональних та емоційних аспектів конфліктної ситуації, з прояснення глибинних інтересів учасника, а також з підведення його до розуміння того, які саме дії опонента викликають у нього негативні емоції та чому. Дуже важливим моментом на цьому етапі роботи є спільна з клієнтом (учасником конфлікту) оцінка прийнятності кожного пункту майбутньої угоди для опонента.

Третій етап процедури - спільна сесія обох сторін -

спрямований на вирішення основного *завдання*, а саме: на досягнення угоди.

Угоди, укладені як результат розв'язання конфлікту, зазвичай діляться на два типи. Перший - угода з приводу предмета конфлікту, яким конфліктна ситуація задовольняється повністю. Не завжди вдається досягти такої угоди за обмежений час. Крім того, якісь аспекти ситуації можуть перебувати поза контролем учасників. Так, у структурних конфліктах найоб'єктивніше обставини сторін (статус, роль, вік тощо) з неминучістю відтворюють конфліктну ситуацію. У цих випадках можна (і слід) обмежитися угодою другого типу.

Другий тип угоди - це угода про те, як будуть взаємодіяти сторони в подальшому при вирішенні конфліктної ситуації, що представляє для них загальну проблему.

Переговори між сторонами можуть закінчитися після третього етапу, а можуть знадобитися і додаткові зустрічі (сесії медіації). Залежно від досягнутих результатів це можуть бути мі спільні сесії, так і зустрічі, що проводяться тільки з однієї зі сторін або ж з обома (зрозуміло, з кожної окремо).

Переговори (медіація) в міжгрупових конфліктах (між соціальними службами, соціальними організаціями, клієнтами і соцслужбами) не мають принципових відмінностей щодо послідовності етапів, але є більш складними з організації і часу роботи з ними. Різниця полягає в тому, що при роботі з групою від медіатора потрібна швидка орієнтація у структурі групи, позиціях і настроях окремих її членів. Під час індивідуальної сесії медіатор спирається на тих учасників, які налаштовані більш позитивно. При цьому вкрай важливо, щоб у групі не створилося враження маніпулювання її думкою, щоб не виникало підозри, що медіатор намагається розколоти групу і скористатися розколом для нав'язування свого варіанту угоди.

Професійна компетентність медіатора визначається не тільки знаннями методів роботи в соціальній сфері, правил охорони і надання допомоги різним групам населення, а й розвиненими навичками ефективної комунікації. Саме комунікативні здібності допомагають фахівцям працювати і людьми, тому володіння технологіями переговорів та медіації є важливою компетенцією.

Таким чином, медіація є одним з методів вирішення конфлікту. В свою чергу, вона не замінює інші форми вирішення конфлікту, а доповнює їх. Тобто не вирішуйте конфлікт самотійно без урахування інтересів сторін. Не нав'язуйте сторонам власного

бачення вирішення конфлікту. Сторони самостійно несуть відповідальність за прийняття рішення та його дотримання. Коли доцільна медіація?

Медіація доцільна за таких передумов:

- Сторонам потрібно прийти до певного рішення за результатами переговорів і зафіксувати його документально.

- Між сторонами є домовленості, котрі вони не можуть або не бажають розкривати третім особам (а тим більше в суді), і хочуть зберегти конфіденційність.

- Роздратування та емоції сторін конфлікту заважають їхньому ефективному спілкуванню. За допомогою безпосередніх розмов або переговорів конфлікт можна не вирішити зовсім або вирішити незадовільно.

- Вирішення конфлікту зайшло в глухий кут.

- Спірні сторони зацікавлені в хороших взаємовідносинах у майбутньому.

- Усі учасники прагнуть до узгодженого вирішення конфлікту.

- Представлено всі сторони конфлікту.

- Мова не йде про принципово ціннісні орієнтири, про основні права або тільки про рішення типу «так/ні».

- Не існує різких відмінностей щодо влади сторін. Якщо все ж вони є, тоді або більш слабкі повинні посилити свою владну позицію (наприклад, розробляючи хороші альтернативи для обговорення, ведучи пошук союзників або чинячи ненасильницький опір), або більш сильні повинні бути готові в рамках медіації відмовитися від своєї владної позиції.

- Залишається достатньо часу, щоб розробити узгоджене рішення конфлікту.

- Супротивники мають мінімальні можливості самовираження і здатність самоствердження. У них немає вираженого психічного захворювання або обмеження, відсутня сильна залежність, вони не мають зловживань. Недоречно застосовувати медіацію як основний засіб вирішення конфлікту між жертвою насильства та кривдником (насильство в сім'ї, сексуальне насильство, булінг). У цих випадках більш доцільною буде соціальна та психологічна робота з кожною стороною окремо (принаймні, на початковій стадії). Медіація дозволяє сторонам вийти зі складної ситуації, продемонструвати високий рівень культури спілкування сторін [9].

Які ж якості повинен мати медіатор? Тут варто зупинитися на деяких питаннях, пов'язаних з професійною етикою та

компетентністю медіатора. Питання професійної етики та поведінки медіатора докладно висвітлено у прийнятому Європейською Радою Кодексі медіатора (Code of Conduct). Європейський кодекс поведінки для медіаторів розроблено ініціативною групою практикуючих посередників за підтримки Європейської Комісії і прийнято на конференції в Брюсселі 2 червня 2004 року [6].

Згідно з положеннями Кодексу, медіатор:

- повинен бути компетентним і мати необхідні знання у сфері медіації;

- перш ніж прийняти пропозицію виступити медіатором, повинен переконатися в тому, що він має достатній досвід роботи і компетентність для проведення медіації;

- не повинен діяти без попереднього з'ясування всіх обставин, які можуть або могли б вплинути на його незалежність чи викликати конфлікт інтересів;

- завжди повинен діяти абсолютно об'єктивно по відношенню до кожної зі сторін, з повагою до процесу медіації;

- повинен переконатися в тому, що сторони розуміють особливості процесу медіації, роль медіатора та свої ролі в цьому процесі;

- повинен конфіденційно зберігати всю інформацію, отриману в ході медіації або пов'язану з нею. Позитивне враження справляють медіатори, які:

- спрямовують свої дії на розуміння позицій, інтересів та мотивів інших людей;

- усвідомлюють можливий вплив своїх ціннісних орієнтацій, минулого досвіду й особистих проблем на сприйняття інших людей та суперечок між ними, пам'ятають про власну суб'єктивність як чинник, котрий слід враховувати для досягнення об'єктивності;

- подають себе з вирашного боку, демонструють впевненість у власних силах та доброзичливість до оточення;

- не оцінюють і не критикують дії сторін, прагнуть зробити процес більш ефективним та результативним;

- поважають учасників медіації, мають довіру до них;

- мають такі навички і вміння:

- емоційна стабільність і толерантність;

- особистісна зрілість і соціальна відповідальність;

- компетентність у правових питаннях;

- розвинені комунікативні навички, щира і привітна манера спілкування;

- чесність;
- небайдужість, прагнення сприяти конструктивній взаємодії сторін конфлікту;
- здатність до емпатії;
- вміння виявляти і переформулювати проблеми тощо.

Функції медіатора 1. Оцінювач конфліктів. Медіатор повинен зважено і ретельно вивчити все, що стосується учасників конфлікту: зібрати інформацію про всіх його учасників; визначити участь і поведінку сторін у попередніх конфліктах; окреслити позиції сторін у процесі попередніх розмов («вентилювання»).

2. Активний слухач. Медіатор повинен все уважно вислухати для того, щоб зрозуміти як змістову, так і емоційну складові конфлікту, застосовуючи техніку активного слухання.

3. Неупереджений організатор процесу. Виконуючи цю функцію, медіатор:

- допомагає у встановленні основних правил, на яких базуватимуться процедурні угоди;
- визначає тон процесу;
- допомагає сторонам у досягненні процедурних угод;
- створює умови для встановлення коректних відносин між сторонами;
- утримує сторони в межах правил ведення договірною процесу;
- забезпечує й підтримує психологічне задоволення кожної зі сторін ходом та результатами переговорного процесу.

4. Розширювач ресурсів. Медіатор забезпечує учасників спору інформацією або допомагає їм розшукати потрібну інформацію. Вся надана інформація повинна являти собою тільки дійсні факти і не залежати від побічної інформації, уточнень, інтерпретацій або якихось сторонніх результатів.

5. Помічник у виробленні сторонами остаточних домовленостей. Виконуючи цю функцію, медіатор повинен упевнитися, що конфліктуючі сторони точно і ясно розуміють усі умови угоди про врегулювання конфлікту. Крім того, сторони повинні повністю погоджуватися з умовами угоди і бути здатними виконати свою частину домовленостей.

6. Навчати сторони правил ведення партнерських переговорів. У цій функції медіатор навчає сторони мислити, діяти і вести переговори з установкою на співпрацю. Більшість учасників конфлікту не знає, як вести переговори з установкою на співпрацю, і потребує навчання та допомоги при виробленні й пошуку рішень, що

задовольняли б як власні інтереси кожної сторони, так і інтереси іншої сторони.

Таким чином, медіатор може допомогти сторонам:

- організувати процес переговорів;
- розглянути кожен аргумент і знайти рішення для найбільш «гарячих» аргументів;
- розділити людей і проблему;
- досліджувати всі перспективи;
- «побудувати міст» між сторонами;
- побачити вихід із конфліктної ситуації.

Нагадування для медіатора. Канадський дослідник Роберт Берт пише про принципи діяльності посередника, які він сформулював у вигляді коротких фраз-нагадувань.

Завдання – час – знаряддя. Завдання має бути зрозумілим, має бути визначено певний час, на який усі погодяться і дотримуватимуться його, та забезпечено відповідні знаряддя для роботи.

Процес, а не зміст. Посередник дбає, щоб сторони дотримувалися процедури, спрямовує їх у річище співробітництва, але не вирішує проблеми за них.

Судження, не засудження. Посередник не оцінює, не критикує сторони. Його судження є результатом активного слухання і мають на меті перевірку правильності розуміння ним тих тверджень і пропозицій, які висловили сторони.

Відповідь, а не реакція. Посередник не повинен реагувати на почуте з позицій своїх цінностей, переконань, уподобань. Він має прагнути до безоціночної інструментальної відповіді, яка сприяє співпраці сторін.

Гідність і повага народжують довіру. Посередник демонструє повагу до сторін і визнання їхньої гідності. Він наголошує на тому, що для розв'язання конфлікту передусім необхідно захотіти його розв'язати.

Мандат і дозвіл. Посередник обов'язково має переконатися в тому, що сторони надали йому повноваження заглиблюватися в їхній конфлікт і працювати в ньому.

Місце, позиція, присутність. Посередник повинен пам'ятати, що він має бути рівновіддаленим від сторін, постійно дбати про те, щоб налагодити співпрацю між ними.

Слухати, слухати, слухати. Слухаючи сторони, посередник дає можливість прихованому конфлікту вийти на поверхню. Він також демонструє сторонам модель поведінки, яку варто наслідувати.

Дбай про процес, а не про результат. Посередник не повинен пропонувати сторонам можливе рішення навіть тоді, коли воно йому здається очевидним.

Він має передусім дбати про співпрацю сторін [1].

Використовуючи в своїй практичній діяльності медіаційні процеси варто зосередитися на відновних підходах, що спирається на нарративні принципи побудови відновлювальних практик. Слід зазначити, що в нарративному напрямі філософії відновлення будь-який метод або інструмент цілеспрямовано використовується для росту і розвитку відносин, а відновлювальні бесіди мають свою специфіку [11]. Людям допомагають зрозуміти, що проблеми – це проблеми, а самі люди ніколи не є проблемами. Термін «відновлювальний» припускає, що щось пошкоджено і потребує відновлення.

Відновлення включає:

- відновлення відносин до їхнього попереднього стану;
- зміцнення і розширення того, що вже було «сильною стороною» і «працювало». Для цього може знадобитися додати щось нове або розвинути вже наявне;
- трансформацію, коли відновні відносини і відновна культура не лише здійснюють «лагодження» того, що в них вже було, але й створюють можливості для зростання, збільшуючи свій потенціал. Філософія відновлення – це спосіб життя (Zehr, 2008). Це те, як «я» думаю, говорю та дію, це модель «я – людина, яка відновлює».

Відновний підхід – це системний підхід до вирішення конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушених конфліктом соціально-психологічного стану, зв'язків та відносин у житті його учасників та їхнього соціального оточення; виправлення спричиненої конфліктом шкоди.

Створення відновлювальної культури – це спільний шлях усього колективу: спочатку кожен починає з себе, пізніше – всі разом опановують новий погляд на відносини і формують навички їх побудови.

Процес відновлення. Зміцнення і розширення того, що вже не було «сильною стороною» і «працювало». Створення можливостей для зростання, збільшуючи свій потенціал Відновлення відносин до їхнього попереднього стану ситуації» зумовлює інший формат

діяльності фахівців: вони не визначають відновлювальних дій сторін конфлікту і не несуть відповідальності за них. Більше того, відновлювальні дії деколи відбуваються за рамками діяльності фахівців. Функція фахівців полягає не в тому, щоб допомогти розробити зміст відновлювальних дій, а в тому, щоб створити унікальну та відповідну для певного випадку конфігурацію людей та простору. Це сприяє виконанню відновлювальних дій. Найважливішою характеристикою відновного підходу є повернення сторонам здатності самим вирішити конфлікт.

Відновний підхід – це теоретичне підґрунтя відновних практик, тобто поєднання цінностей, на яких базується практика, принципів, які описують спосіб реалізації цінностей на практиці, та методів (практичних інструментів, процедур), які для цього використовуються. Отже, відновний підхід описує спільні цінності, принципи та характерні риси різноманітних програм і процесів, які відносяться до відновних практик.

За визначенням Міжнародного інституту відновних практик у Пенсильванії, США, відновні практики – це сфера знань, що розвивається та допомагає людям відновлювати та будувати громади у світі, який стає все більш роз'єднаним. Відновними практиками є такі, що залучають громади або тих, кого стосується окрема ситуація, до прийняття відповідного рішення на умовах поваги, розуміння, турботи й відповідальності.

Таким чином, ці чотири головні умови і є тими загальними цінностями, на яких базується відновний підхід. Єдиної загальноприйнятої класифікації відновних практик досі немає. Фактично будь-які практики, що сприяють відновленню чи побудові стосунків у громаді, є відновними і можуть варіювати від абсолютно неформальних (як, наприклад, висловлення почуттів і застосування «Я-тверджень») до найбільш формальних, які залучають багато учасників і передбачають серйозне планування, підготовку, структурованість і комплексність. Можна їх об'єднати за сферами впровадження.

Класифікація відновних практик (за сферами впровадження)
 Відновні практики в соціальних конфліктах; Відновні практики в громадах; Посередництво у вирішенні конфліктів і спорів; Сімейні групові наради; Процедури побудови консенсусу в громаді; Відновні практики в сімейних конфліктах; Медіація; Відновні практики в навчальних закладах; Медіація однолітків; Кола.

Коло – це дуже ефективний підхід, що сприяє залученню до вирішення проблеми усіх зацікавлених осіб та забезпечує їх активну участь у обговорення ситуації та прийнятті рішень. Головною особливістю Кола є те, що кожен з учасників має можливість висловити власну точку зору та бути почутим іншими членами кола.

Залежно від мети, з якою проводиться Коло, процедура може називатися: «Коло прийняття рішень», «Коло примирення», «Коло підтримки», «Коло формування цінностей» тощо.

Процес обговорення в Колі ґрунтується на принципі взаємоповаги, що забезпечує сама процедура та правила її ведення.

У Колі присутній ведучий (хранитель Кола) - особа, яка інформує учасників про правила, формулює питання для обговорення, слідкує за тим, щоб громада дотримувалася процедури та несе відповідальність за атмосферу взаємоповаги, підтримки та толерантного ставлення.

Окрім правил учасники приймають ряд принципів, яких зобов'язуються дотримуватися під час участі в Колі. Принцип встановлює загальне для всіх визначення того, як люди будуть взаємодіяти між собою і ділити час та простір у Колі. Традиційно встановлюються наступні принципи:

- Все, що прийшло у Коло, в ньому і залишається: особиста інформація, яка надійшла у Коло, вважається конфіденційною за винятком випадків, коли виникає загроза безпеці учасників.

- Кожен з учасників погоджується поважати усіх інших та висловлюватися доброзичливо, у спокійній манері як про добре, так і про погане, залишаючи час для інших, щоб вони змогли висловитися.

- Кожен має слухати з повагою, «і серцем, і розумом».

- Усі повинні поважати процедуру і залишатися в Колі до тих пір, поки воно працює у пошуках розв'язання проблеми, що обговорюється.

Коло цінностей – це Коло, яке першим проводиться в громаді. Коло цінностей має на меті сформувані в групі спільні уявлення про цінності, сприяти розкриттю учасників та встановленню атмосфери довіри.

За бажанням ведучого, Коло цінностей може починатися і закінчуватися питанням стосовно того, як себе почувають учасники, який у них настрій тощо.

Коло цінностей, як і будь-яке інше Коло, закінчується ритуалом закриття Кола: усі стають так, як під час ритуалу відкриття, хранитель дякує учасникам за їх щирість та відвертість за внесок у

формування справжньої громади. Наприкінці хранитель промовляє слово «мир», яке повторюють усі учасники.

Коло вирішення проблеми характерне для тих конфліктів, де в ситуацію втягнуто багато осіб. Під час проведення Кола вирішення проблеми група обговорює, що сталося; кожен має можливість висловитися з приводу конфлікту та бути почутим. Після цього група переходить до обговорення того, яким чином можна вирішити ситуацію, що склалася. Важливо пам'ятати, що рішення проблеми повинне задовольнити кожного учасника Кола, лише тоді процедура може бути завершена.

Коло прийняття рішень використовується для того, щоб громада змогла за допомогою цієї вправи ухвалити загальноприйняте рішення, яке задовольнить усіх. Свою думку зможе висловити кожен, а не лише найбільш активний. Коло прийняття рішень застосовується тоді, коли існує багато можливих варіантів рішення важливого питання з метою донести їх до громади та обрати найкращий варіант із запропонованих під час спільного обговорення.

Тематичні кола залежать від віку та діяльності людей, які знаходяться у Колі.

Кола зцілення проводиться для тих, які пройшли процес медіації. Саме за допомогою таких Кіл проходить їхнє відновлення у громаді. Метою таких Кіл є поліпшення взаємин між людьми та повернення їх до тих стосунків, які були до конфлікту. Традиційно такі Кола починаються з цінностей, а потім відбувається обговорення ситуації, що склалася, результати медіації та перспективи відновлення стосунків.

Обов'язковою складовою Кола є етап прийняття групою цінностей, що відбувається під час Кола цінностей, яке завжди проводиться першим в будь-якій громаді, колективі чи класі. Цінності Кола встановлюються спільно та приймаються кожним учасником. Визначаючи спільні цінності, група досягає взаєморозуміння та однаково сприймає значення кожної з цінностей Кола. Однакове розуміння цінностей важливе для групи, оскільки це сприяє встановленню атмосфери довіри та згуртування членів групи. Часто перелік цінностей у різних групах повторюється, однак їх тлумачення може відрізнятись. Найчастіше до переліку найважливішим цінностей входять:

Повага. Насамперед дана цінність означає визнання права інших людей відрізнятись від нас, мати інший погляди та переконання. Визнаючи унікальність кожної людини, ми виявляємо повагу як до

оточуючих, так і до себе. Поважаючи особу, ми бачимо в ній насамперед особистісні якості, не залежно від вчинків, які вона здійснила.

Чесність. Дана цінність означає, що особа готова бути щирою, перш за все з собою. Коли ми визнаємо свої думки та переконання і починаємо діяти у відповідності до них, без страху відкрити себе іншим, ми стаємо чесними з людьми, які нас оточують.

Співпереживання. Вміння поставити себе на місце іншого та зрозуміти, що він відчуває покращує розуміння між людьми та скорочує відстань між ними. Співпереживаючи, ми перестасмо засуджувати людину, вчимося розуміти її вчинки та мотиви, що спонукали діяти таким чином у певній ситуації.

Здатність прощати. Коли ми вчимося прощати та розуміти себе, у той же час ми відчуваємо, що прийшли до розуміння інших та опанували здатність прощати їх. Щоб навчитися прощати, треба побачити позитивні сторони в людині. Прощення приходить через розуміння та виправдання.

Любов. Дана цінність проявляється через ряд інших, таких, як розуміння, повага, щирість і вчить нас не відділятися від інших, а навпаки, шукати порозуміння з кожним, хто нас оточує, адже любов має безліч різновидів, тому може проявлятися як у близьких міжособистісних відносинах, так і в суспільних стосунках.

Список цінностей, які встановлюються групою, не має виключень, оскільки всі вони є взаємопов'язаними, а формування одної залежить від наявності інших. Прийняття та усвідомлення ряду спільних ціннісних категорій викликає у групи розуміння та сприяє здатності вирішувати поставлені у Колі питання спільно, взаємодіючи одне з одним та визнаючи рівність всіх учасників Кола [7].

Таким чином, відновлювальна медіація – це процес, у якому медіатор створює умови для відновлення здатності людей розуміти одне одного і домовлятися про прийнятні для них варіанти вирішення проблем, що виникли внаслідок конфліктних ситуацій [8].

Сходинки відновлювальної медіації. Коло – це багатовіковий спосіб вирішення конфліктів, який у різних формах існує в культурі багатьох народів. Українці теж зберегли у своїй життєдіяльності такі форми культури, в яких сім'я і учасники конфліктної ситуації, звертаючись до традицій примирення в кризові моменти свого життя, спільно вирішують, як змінити ситуацію в інтересах кожної з тим, щоб це сприяло реалізації моральних цінностей [3].

Список використаних джерел

1. Вишнева А.В. Конфліктологія. Курс лекцій. URL: <http://ua.booksee.org/book/523987>
2. Гірник А.М. Основи конфліктології: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Києво-Могилян. акад., 2010. – 222 с.
3. Головатий В., Горова А., Коваль Р., Синюшко М., Семчишин О., Шидловська Л. Стратегії забезпечення життєздатності відновних практик: механізм співпраці правової системи та громади заради суспільної безпеки : посіб. К.: Видавець Захаренко В.О., 2009. 224 с.
4. Директива Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a95
5. Дзюндзюк В.Б., Крутій О.М., Мельман В.О. та ін. Ефективне управління конфліктами: базові навички медіатора : метод. посіб. Х. : Тім Пабліш Груп, 2018. 164 с.
6. Кодекс медіатора (Code of Conduct). URL: <https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/evropejskij-kodeks-povedenija-dlja-mediatorov.pdf>
7. Коло порозуміння. URL: <http://safeschools.com.ua/vidnovni-praktiki/kolo-porozuminnya/>
8. Кэт Кронин-Лэмп и Рон Кронин-Лэмп. Развитие восстановительной культуры школы: слияние личного и профессионального «пути паломника». URL: <http://narrlibrus.wordpress.com>.
9. Не крадіть конфлікти, краще допоможіть в їх розв'язанні. Український жіночий фонд. URL: <http://empedu.org.ua/content/ne-kradit-konflikti-krashche-dopomozhit-v-yih-rozvyazanni>
10. Ричард Коэн. Практическое руководство для школьного медиатора. Медиация конфликтов, основанных на травле (выдержка). URL: <http://mybiblioteka.su/3-57839.html>
11. Рустем Максудов. Идея восстановительного подхода в работе с правонарушениями и конфликтами с участием несовершеннолетних. URL: <http://mognovse.ru/gxn-rustem-maksudov-ideya-vosstanovitel'nogo-podhoda-v-rabote.htm>

ГЛАВА 3.5. КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БЕЗРОБІТНИМИ В УКРАЇНІ

Тополь О.В., д.філос.н., проф.,
професор кафедри економіки освіти НПУ імені М.П. Драгоманова
Нартюк Олександр,
магістрант НПУ імені М.П. Драгоманова

Безробіття як соціально-економічне явище властиве ринкам праці як розвинених країн, так і країн, що знаходяться на нижчих щаблях соціально-економічного розвитку. Разом з тим інтенсивність впливу цього явища на соціально-економічний розвиток країни істотно залежить від його поєднання із впливом інших чинників політичного, інституційного, демографічного та ін. характерів. Нині глобальний та національні ринки праці стикнулись із викликом поширення коронавірусної інфекції COVID-19, який спричинив реальну загрозу ймовірності соціально-економічної кризи. Так за даними прогнозу Міжнародної організації праці в четвертому кварталі 2020 р. (порівняно з аналогічним періодом 2019 р.) загальносвітові втрати робочого часу складуть 8,6%, що відповідає 245 млн. робочих місць на умовах повного робочого часу [8]. З викладеного випливає, що рівень безробіття у найближчій перспективі зростатиме, а отже – зросте кількість соціально вразливих на ринку праці осіб, які втратять роботу та потребуватимуть особливих підходів при наданні соціальних послуг з працевлаштування. З огляду на цю та інші причини актуалізується потреба у вдосконаленні наявних та пошуку і розробці нових дієвих інструментів соціальної роботи із вразливими категоріями на ринку праці, що зумовило вибір автором теми дослідження даної статті.

Питання соціального супроводу за підходом кейс-менеджменту є об'єктом проведення досліджень відносно різних категорій населення, що потребують підтримки: осіб певних груп ризику [10], осіб з хронічними захворюваннями, інвалідністю та паліативних пацієнтів [9], внутрішньо переміщених осіб [4] тощо.

Однак, зважаючи на останні негативні тенденції на ринку праці, подальшого поширення набуває дослідження соціального супроводу безробітних осіб. Зокрема, в Україні дослідженням вказаної проблеми

у контексті проведення профілювання безробітних для визначення можливостей працевлаштування та рівня мотивації до праці займалися Л. Ільч [1] та Н. Якімова [1]. Доробок у розробку процедури кейс-менеджменту з безробітними та її імплементації у діяльність державної служби зайнятості України здійснили О. Волгіна [3], Н. Гусак [3]. Дослідженням державних послуг щодо соціального супроводу у сфері зайнятості та особливостями реалізації цієї технології сервісної діяльності державною службою зайнятості у процесі працевлаштування клієнтів служби займалась Н. Савченко [3].

Попри наявність цілої низки наукових праць на тематику соціального супроводу безробітного населення, питання щодо кейс-менеджменту безробітних в умовах ринку праці, який нині зазнає істотного впливу кризових явищ в соціальній та економічній сферах, залишається наразі недостатньо вивченим. Важливим є дослідження соціального супроводу (кейс-менеджменту) як сучасного інструменту соціальної роботи з безробітними в Україні.

На початку проведення дослідження проаналізуємо підходи до визначення понять «соціальний супровід» та «кейс-менеджмент» та стисло проаналізуємо їх сутність. Слід зауважити, що у науковій літературі поширене використання саме цих понять, рідше – поняття «робота з випадком». Відтак у межах нашого дослідження будемо вважати їх тотожними.

Аналіз літературних джерел свідчить, що дефініція «кейс-менеджмент» застосовується як правило для позначення процесу взаємодії соціального працівника та клієнта, який потребує цієї послуги. Так за визначенням Товариства Кейс-менеджменту Америки (Case Management Society of America), «кейс-менеджмент — це процес, в якому поєднується оцінка, планування, допомога та підтримка в отриманні послуг, які відповідають потребам, здоров'ю клієнта, яка здійснюється шляхом спілкування і пошуку доступних ресурсів з для досягнення якісних та рентабельних результатів» [11].

На думку науковців О. Волгіної та Н. Гусак під категорією «кейс-менеджмент» розуміється підхід, який передбачає оцінку ситуацій та потреб клієнта, визначення цілей, планування заходів задля їх досягнення, моніторинг та оцінювання результатів роботи [7, с. 8].

У контексті дослідження державних послуг у сфері зайнятості Н. Савченко визначає кейс-менеджмент як технологію сервісної

діяльності державної служби зайнятості у процесі працевлаштування клієнтів [3, с. 81].

О. Савчук та А. Галай у науковій статті «Кейс-менеджмент у роботі з внутрішньо переміщеними особами» [4] вважають, що кейс менеджмент – це метод, відповідно до якого професійний соціальний працівник здійснює оцінку потреб клієнта та його сім'ї, організовує, координує, проводить моніторинг, представляє інтереси клієнта задля задоволення його потреб, з подальшою оцінкою цих дій [4, с. 70]. Дійсно, всі ці етапи дій соціального працівника є вкрай важливими для досягнення цілей щодо клієнта. Втім, цей процес, на нашу думку, повинен бути двостороннім: клієнт повинен бути не пасивним виконавцем доручень соціального працівника, а активним учасником процесу.

Із викладеного вище можна дійти висновку, що кейс-менеджмент розглядається з одного боку як процес, під час якого за використання соціальним працівником певного інструментарію досягається результат, з іншого – це, власне, інструмент, метод, спосіб, який використовується для досягнення результату. Водночас, соціальна робота з безробітними має своєю основною метою збереження їх економічної активності через якнайшвидше повернення до зайнятості. Тому, під дефініцією «кейс-менеджмент» варто розуміти двосторонній процес взаємодії соціального працівника (кар'єрного радника) із безробітним, що включає етапи оцінки, планування, реалізації, моніторингу та зворотного зв'язку в ході працевлаштування, кінцевим результатом якого є якнайшвидше забезпечення зайнятості клієнта (див. рис. 1).

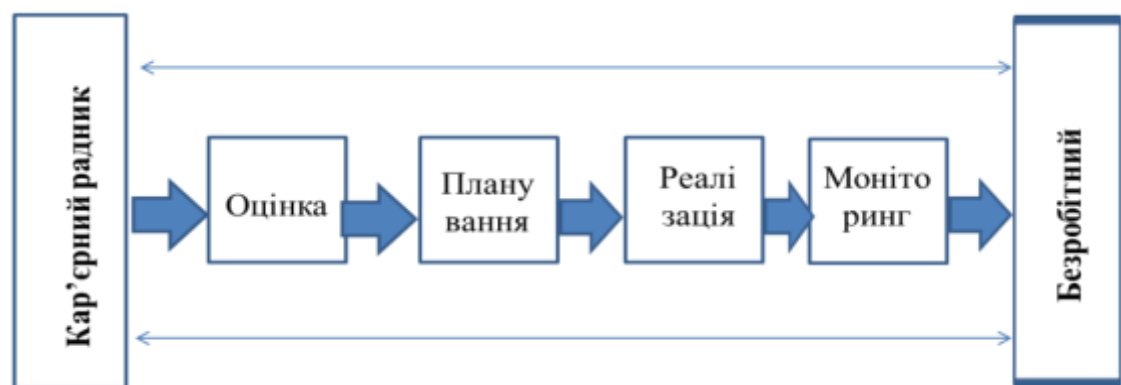

Рисунок 1. Ключові етапи надання послуги кейс-менеджменту

Джерело: узагальнено авторами на основі [7].

Слід зауважити, що з 2018 р й донині в практичній діяльності державної служби зайнятості України використовується послуга соціального супроводу (кейс-менеджменту) для безробітних. Однак існують певні критерії щодо тих осіб, які потребують цієї послуги, які узагальнено та відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Критерії, за якими пропонується послуга соціального супроводу при працевлаштуванні (кейс-менеджменту) безробітним особам.

Критерії	Ознаки
Категорія безробітних осіб	Соціально вразливі на ринку праці згідно Закону України «Про зайнятість населення» [5]
Наявність проблем, що заважають працевлаштуванню	Одна чи декілька
Вирішення проблеми працевлаштування	Відсутність самостійної змоги вирішення проблеми
Залучення допомоги для вирішення проблеми	Потреба у допоміжних чи супроводжуваних послуг

Джерело: узагальнено авторами на основі [7].

З табл. 1 видно, що основними клієнтами для яких застосовується послуга соціального супроводу, вважаються особи, які відповідно до ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» [5] є соціально вразливими на ринку праці та потребують додаткових гарантій працевлаштування, а саме: одного з батьків або особу, яка їх замінює і: має на утриманні дитину/дітей віком до шести років; виховує без одного з подружжя дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю; утримує без одного з подружжя особу з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) та/або особу з інвалідністю I групи (незалежно від причини інвалідності); дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; осіб, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування; молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася зі строкової служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу; осіб, яким до настання права на пенсію за віком залишилося 10 і менше років; осіб

з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку; учасників бойових дій. Крім того, як зазначає Н. Савченко [3, с. 81], до осіб, які потребують додаткових гарантій можна віднести жінок, внутрішньо переміщених осіб та довготривалих безробітних.

Дійсно, жінки та внутрішньо переміщені особи в силу об'єктивних та суб'єктивних причин, зазнають певних утисків на ринку праці. Проте, з нашої точки зору, однією із причин довготривалого безробіття є низька мотивація до праці окремих безробітних осіб та їх небажання змінювати свій статус на ринку праці внаслідок певних вигод від нього (отримання інших соціальних виплат, субсидій тощо). З викладеного вище можна дійти висновку про необхідність виваженого індивідуального підходу до безробітної особи, яка потребує соціального супроводу (кейс-менеджменту).

З цією метою, згідно Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 792 [6], введено процедуру профілювання. Профілювання – система оцінки ступеня мотивації до праці особи, яка шукає роботу, чи безробітного, попиту на їх професію на ринку праці, можливості працевлаштування, ризику тривалого безробіття та визначення обсягу і видів послуг, що надаватимуться з метою їх інтеграції до ринку праці [6].

На думку О. Волгіної та Н. Гусак профілювання – це система поділу безробітних на групи залежно від прогнозованого ризику тривалого безробіття, що оцінюються на підставі індивідуальних характеристик особи, що відображають потенціал працевлаштування та мотивацію до праці, з метою визначення оптимального, з точки зору на підвищення можливостей працевлаштування, пакету програм зайнятості для тих безробітних, допомога яким з боку державної служби зайнятості є економічно ефективною при заданих ресурсах [7, с. 8]. Відповідно до процедури профілювання визначається 5 груп безробітних в залежності від мотивації до праці та можливостей працевлаштування, яким кар'єрним радником обираються певні типи соціальних послуг та складається план працевлаштування. Такі типи профілів дають можливість здійснювати попередній моніторинг щодо виявлення тих осіб, які потребуватимуть соціального супроводу.

Як зазначалось раніше, негативний вплив кризових явищ внаслідок пандемії інфекційного захворювання COVID-19 на ситуацію на глобальному та національних ринках праці за прогнозами Міжнародної організації праці у найближчій перспективі

тільки зростатиме [8]. З цього випливає, що зростання рівня безробіття у найближчій перспективі буде стійким трендом для сфери зайнятості всіх без винятку країн. Водночас, шляхи мінімізації негативного впливу на економічну та соціальну сферу залежатиме від рівня економічного розвитку країни та її фінансових спроможностей. Розвинені країни нестимуть менші втрати, а для країн, що розвиваються, зросте потреба у фінансовій підтримці соціальної та економічної сфери. Від цього істотно залежатиме державна політика у сфері зайнятості щодо зменшення рівня безробіття та у соціальній сфері щодо підтримки безробітних осіб.

Аналізуючи ситуацію на вітчизняному ринку праці встановлено за даними Державного центру зайнятості, що за період дії карантину (з 12 березня по 30 вересня 2020 року) статус безробітного отримали 504 тис. осіб, що на 56% більше ніж за аналогічний період минулого року [1, с. 1]. За цей же період 2020 року розпочато виплату допомоги по безробіттю 428 тис. безробітним, що майже вдвічі більше ніж за аналогічний період минулого року [1, с. 2]. Станом на 01 жовтня 2020 року послуги державної служби зайнятості отримували 1,2 млн. громадян, з них 433 тис. осіб мали статус безробітного, що на 62% більше, ніж на відповідну дату минулого року [1, с. 2]. Це свідчить, що при наданні соціальних послуг з працевлаштування послугу соціального супроводу, з нашої точки зору, потребуватиме більше безробітних осіб.

Таким чином, у найближчій перспективі у діяльності кар'єрних радників повинен переважати диференційований підхід до кожного клієнта служби зайнятості та професійний індивідуальний підхід до їх проблем щодо працевлаштування (за потреби із залученням соціальних партнерів для їх вирішення) з метою оптимального підбору соціальних послуг з працевлаштування. Відтак, для вдосконалення надання послуги кейс-менеджменту пропонуються такі основні напрями:

- охоплення послугою кейс-менеджменту не тільки соціально вразливих безробітних, які потребують додаткової підтримки на ринку праці, а й інших категорій безробітних, яким ця послуга буде необхідною для працевлаштування;
- систематичне навчання кар'єрних радників (кейс-менеджерів) щодо дієвого надання послуг соціального супроводу;
- поглиблення взаємодії із роботодавцями та соціальними партнерами у контексті надання послуги соціального супроводу різним категоріям безробітних.

Результати дослідження соціального супроводу (кейс-менеджменту) як сучасного інструменту соціальної роботи з безробітними в Україні дозволяють зробити такі висновки:

- надання послуги соціального супроводу для вразливих категорій безробітних внаслідок впливу кризових явищ на сучасний ринок праці є необхідним та актуальним;
- у сучасних умовах ринку праці соціальний супровід застосовується як інструмент роботи з безробітними особами, які потребують додаткової підтримки на ринку праці;
- ключовими ознаками, за якими безробітні особи можуть претендувати на цю послугу є соціальна вразливість на ринку праці; наявність проблем, що потребують вирішення, потреба допомоги інших соціальних партнерів тощо;
- процедура профілювання допомагає визначити безробітних, яким потрібна дана послуга.

Список використаних джерел

1. Діяльність державної служби зайнятості у січні-вересні 2020 року : аналітична записка. *Державна служба зайнятості*, 2020. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.
2. Ільїч Л. М. Якімова Н.С. Сучасні технології профілювання безробітного населення та можливості їхнього застосування в Україні. *Економіка та держава*, 2015. № 8. С. 82-86.
3. Савченко Н. В. Державні послуги соціального супроводу у сфері зайнятості населення. *Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ*. Вип. 3(75). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2018. С. 79-82.
4. Савчук О. М., Галай А. О. Кейс-менеджмент у роботі з внутрішньо переміщеними особами. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*, 2016. Том 188. - С. 70-74.
5. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI (із змінами, внесен. згідно із 3 Законами в 2013-2020 рр.). *Офіц. вісник України*, 2012. 27 серпня (№ 63). С. 17. Ст. 2565.
6. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 792. *Офіц. вісник України*, 2018. 19 жовтня (№ 80). С. 210. Ст. 2662.

7. Профілювання та кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення :метод. посіб. [авт. кол. : О. Волгіна, Н. Гусак та ін.] ; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформ соціального сектору в Україні». К. : Ваіте, 2017. 72 с.

8. COVID-19 leads to massive labor income losses worldwide. *International Labor Organization : web-site*. 23 September 2020 URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_755875/lang--en/index.htm.

9. Innovative Models and Best Practices in Case Management and Care Coordination. *Research and training center of community living, University of Minnesota*, 2008. Vol. 19, no. 1-32 p.

10. Linz M., McAnally P., Wieck C. Case management: historical current and future. USA : Brookline Books, 1989. 182 p.

11. What Is A Case Manager. *Case Management Society of America : web-site*, 2020. URL: <https://www.cmsa.org/who-we-are/what-is-a-case-manager/>.

CHAPTER 3.6. THE ENTRANCE EXAM PREPARATION IN ENGLISH FOR THE GRADUATE STUDENTS OF THE SOCIOLOGICAL SPECIALITIES

Румянцева Т. В., к.п.н.,

доцент кафедри соціальної політики НПУ імені М.П.

Драгоманова

In the 21st century the knowledge of a foreign language, especially English, as an international one, has long become the usual standard, a necessary component of a successful person. It is understandable why the system of higher education has been modernizing for so long, adapting to the new requirements of our life during the period of globalization. Naturally, all the current innovations in our society present special requirements for university graduates and significantly change the status of a university graduate. Accordingly, the requirements are increasing not only for the general culture and professionalism of a young competitive mobile master's degree student-sociologist but also to his readiness for research activities in the unity with the development of the personality as a whole. As the broadest of all of the social sciences, *Sociology* provides a wide range of practical and marketable skills, including critical analysis,

statistical methods, theory, and field research. The graduates will be able to find a job in law, medicine and public health, consulting, finance, non-profit and public administration, social network research, culture, and the arts. A degree in Sociology prepares students for a variety of careers, from law and business to the arts and nonprofit sector. Here the "interests of the science" should be more effectively represented, therefore, it is at the stage of the magistracy that it is necessary to identify and select people who are willing and able to work in science and are able to move it forward. Hence, there is an objective need to improve the learning process in the Master's degree programs at the higher educational institutions. It is no wonder that the discipline "Foreign language" is in great demand in the university education nowadays.

Introduction. One of the current problems of ensuring a high level of English language proficiency for admission to the higher education institutions in Ukraine is the preparation for the common independent scoring (CIS) for undergraduates, and then for integrated preliminary examination in English (IPE) for the 4th year learners. For admission to foreign universities or employment abroad, the problem of ensuring proper preparation for international tests, in particular such as TOEFL, IELTS, CAE, FCE, PET, KET is urgent.

The purpose of this article is to study the features of the unified entrance exam in a foreign language for master`s degree students, and recommend some useful tips for its succeeding and effective compilation.

Presenting main material. The problem of the preparation for the unified entrance exam in English is in the spotlight among both foreign language teachers and future graduate students today. It is believed that modern tests to some extent are used in various areas of modern educational activities to determine the level of knowledge of the discipline.

Admission to the master's program and passing the entrance exam in English proves to be a challenge for some applicants, since, as a rule, many had a long break in learning English from 1.5 years or more, or the level of knowledge is insufficient, there are no stable skills in completing tasks from this test. Every person who is planning to take an entrance test for a master's degree is faced with the problem of effectively and quickly preparation for it.

Through inquiry, guidance counselors made some modern observations about the gap in a foreign language skills especially for the 4th year bachelor learners. The process of obtaining a foreign language level B1-B2 depends heavily upon deductive reasoning, high motivation, well-organized learning process, assessment of the moving forces and

trends of a foreign language development which involves lots of practical exercises, training similar exam tasks. Additionally, assessment examination board of teachers have formed general conclusions, useful ways through specific reasons of effective preparation for integrated preliminary examinations for the 4th year learners.

Deductive and inductive reasoning are among the higher order thinking skills important in a foreign language science, along with synthesizing information from a variety of sources, evaluating the quality of evidence, transferring scientific knowledge to other contexts, and problem-solving.

Thus, because critical thinking is integral to the sciences, sociology students who do not improve upon these skills during their schooling may not be able to acquire a basic competency needed to perform successfully in the discipline (a foreign language). Critical thinking is also important outside of the sciences; studies suggest that many students do not gain this important aptitude in their early collegiate years, and those with lower order thinking skills have worse employment and financial outcomes after post-graduation.

The content of the test is determined by the Program of the unified entrance exam in foreign languages for the admission to study for a master's degree on the basis of a higher degree education (educational and qualification level of the specialist), approved by the order Ministry of Education and Science of Ukraine of March 28, 2019 № 411. The program of the unified entrance exam is created taking into account the all-European recommendations on language education (level B1-B2). The content of the tasks for quality control of the formation of foreign language communicative competence is unified by types and forms of tasks. The Unified Entrance Examination is a form of entrance examination in a foreign language (English, or German, or French, or Spanish) for admission to study for a master's degree.

The purpose of the single entrance exam is to determine the results of the candidates in a foreign language on the scale from 100 to 200 points according to the number of the points they will score for the tasks of the test.

The total number of the test tasks is 42.

The test takes 60 minutes. The test has two parts.

The Reading section (Tasks 1–4) contains 22 tasks of various forms. The answers to these the task should be marked in the answer sheet B.

The section "Using the language" (Task 5 and Task 6) contains 20 tasks. The answers to these tasks should be indicated in the answer sheet B. The test contains tasks of three forms:

Tasks for establishing compliance (Task 1: № 1–5, Task 3: (11–16). In these tasks it is offered to choose titles to texts / parts of texts from the given options; statements / situations, announcements / texts; answer the questions to the texts. Tasks are considered completed if the participant of the unified entrance exam established compliance and marked the option answers in the answer sheet B. We propose to have a look at some samples from exam material in 2020.

Reading

Task 1

Some Psychological Tricks to Make People Like You Immediately

Most friendships develop so naturally that you don't even realize how or when they started. Sometimes, though, you want to make an effort to befriend a new acquaintance or become a better friend to existing pals. Read on to find out how to develop better relationships faster.

This strategy is called *mirroring*, and involves mimicking the other person's behaviour. In 1999, New York University researchers documented the "chameleon effect", which occurs when people unconsciously mimic each other's behaviour, and this facilitates liking. The psychological experiments showed that the participants were more likely to say that they liked their partner when their partner had mimicked their behaviour.

- A Expect good things from people
- B Encourage people to talk about themselves
- C Spend more time together with others
- D Emphasize the shared values
- E Compliment other people
- F Always be in a good mood
- G Tell people your secrets
- H Imitate other people*

Tasks with the choice of one correct answer (Task 2: № 6–10). The task has a basis and four answer options, of which only one correct. Tasks are considered completed if the participant is the only introductory exam selected and marked the answer in the answer sheet B.

Example: Cooking in the Classroom?

The workplace of professional chef Catherine Pressler is a former storage room at Hunters Woods Elementary School. Outside Room 106, a

sign proclaims, “Chef Pressler, Food FUNdamentals.” This is where students come to take part in a cooking-based course which began several years ago when Pressler was looking for a way to be active in her children’s school. Her kids aren’t in elementary school anymore, but Pressler has stayed. Named Parent Teacher Association (PTA) Volunteer of the Year, she is the creator of a highly detailed and organised series of classes for kindergarten through sixth grade that adds to themes from daily course work.

How is cooking connected with math, science or history? Just look: Kindergartners whip up a recipe inspired by a popular children’s tale, “Stone Soup”; as they handle the ingredients, they learn about geometric shapes, sorting, identification of fruits and vegetables, and the five senses. Lessons become more complex for the older kids. Fourth-graders prepare a grand menu from Colonial Virginia to review the state’s history, culture and natural resources. Hunters Woods Principal Stephen Hockett says, “Everything she does is amazing. To have children use their thinking skills and make connections to the real world is incredible. When kids are having a good time is when they learn the most.” Pressler spends up to 60 hours a week preparing lessons, buying supplies and teaching. She volunteers her time; the supply budget comes from student fees, the PTA and sometimes her own pocket. The program has grown so large that Pressler is looking for grants and other sources of income.

You have to see Pressler in action to truly understand the scope of her program, and her dedication to the kids. On a spring afternoon in Room 106, third-grade students arrive to find gleaming stainless-steel pasta machines and other carefully organized supplies waiting on clean tabletops. Pressler isn’t two minutes into the lesson before she gives the first hints that the program is about a lot more than cooking.

Pressler manages to talk without stopping, but without losing her young audience. Their eyes follow her as she springs around the room discussing history and geography, pulling down a world map here and pointing to an architectural poster there. Pulling out packages of pasta, she wows the kids with the variety of ingredients used to make different kinds of it, including soy, buckwheat, rice, corn and rye. Soon the class is shrieking with delight as they run dough through pasta machines and measure it for the longest-noodle contest.

Pressler is a role model with a diverse background. “I went to school in architecture and interior design. I’d always loved science, so then I went to graduate school in textile chemistry. Then I said, “I’m going to chef school now, as a hobby.” And I found that’s where my heart was. I worked

as a pastry chef for a number of years and really loved that.” She missed interacting with more people, however.

Pressler says she dreams of expanding the program to reach more students at other schools or taking her program to television. Her recipe for success is to integrate learning with life, instill enthusiasm for learning in the children, and inspire them to achieve their heart’s desire.

Which of the following is **TRUE** of Catherine Pressler, according to 1?

- A Pressler used to cook meals for elementary school pupils.
- B Pressler started her food-based course at the PTA’s request.
- C Pressler’s work at school earned her public recognition.
- D Pressler’s kids gave her the idea of “Food FUNdamentals”.

Tasks to fill in the blanks in the text (Task 4: № 17–22, Task 5: № 23–32,

Task 6: № 33–42). In the tasks it is suggested to supplement paragraphs / sentences in the text with sentences parts of sentences, phrases / words from the given options. Overall, this part contains 25 tasks. The aim is to identify the level of formation of speech and language grammatical and lexical competencies of the candidates. The learner is able to: • analyze and compare the information; • use lexical units and grammatical structures correctly; • establish logical connections between parts of the text. The lexical minimum of the entrance is 2,500 units in accordance with the areas of communication and topics of the texts defined by the postgraduate students` Program.

Authentic texts from printed periodicals, online publications, reference and advertising booklets, and fiction are used to create test tasks.

Task considered completed if the participant of the single entrance examination has chosen and marked the answer in the answer sheet B

Use of English

Typhoons Trick Japan’s Cherry Trees into Blooming Months Early

Japan’s famed cherry blossoms, *sakura*, are reported to be blooming several months ahead of schedule. The *Weathernews* website said it (38)_____ more than 350 reports of premature blossoms.

Experts said the flowers’ surprise appearance (39)_____ to extreme weather events in Japan in recent weeks, including two particularly powerful typhoons: the violent storms had stripped many trees of their leaves. One purpose of the leaves is (40)_____ hormones that prevent buds from flowering ahead of time. Hiroyuki Wada, a tree doctor at the Flower Association of Japan said that the unusually warm weather that followed the typhoons (41)_____ have “tricked” the trees’ buds into flowering as

well. "This has happened before, but I don't remember (42)_____ anything on this scale," said Wada.

38. **A** receives **B** received **C** had received **D** has received

39. **A** linked **B** had linked **C** was linking **D** was linked

40. **A** release **B** to release **C** to be releasing **D** to have released

41. **A** would **B** need **C** ought **D** might

42. **A** seeing **B** to see **C** to be seen **D** being seen

Teachers of universities of 3-4 courses must constantly check the level of foreign language proficiency of the sociology students who plan to get a master's degree and take a single entrance exam in a foreign language. In order to maintain B2 level, it is obviously necessary to know all aspects of grammar B2 level, use of language. Moreover, the candidates should read educational and fiction literature in a foreign language, watch TV shows, political and cultural news. It is a good idea to conduct your own vocabulary, performing tasks similar to the entrance exam format. Furthermore, they need repeat and practice various grammatical constructions B1-B2(C1) levels, language clichés, phrasal verbs, idioms.

As a result it will help to pass the entrance exam successfully. It will develop their skills of individual independent work; it will help them in organizing and conducting research activities, in writing a master's thesis, as well as it will be useful when they will use the Internet resources in English. The study of a foreign language by majors should be deep, differentiated, based on the basic level of knowledge B2(C1) and be focused on the issues of dissertation research. We analyzed the statistics of results from UCEQA (Ukrainian Center for Educational Quality Assessment) for 2020, and here are some results. The whole number of the students who have passed the entrance exam in order to get the a master degree - 84,328 entrants (100%), passed - 62,290 entrants (73.9%) failed - 21,938 (26.1%).

So, 73.9% of those who have passed the exam but what is a "non-round" figure? We remember that this number is regulated by the threshold "passed / failed"! So, if the threshold was a point higher, would have to "weed out" more than 35% of the students, and with last year's score of 12 - up to 43.7%! It is also noteworthy that 50% of students scored 17 points or less out of 42 possible. In 2020 the "passed / failed" threshold score for completing the tasks of the unified entrance magistracy examination in foreign languages corresponded to 10 test points.

As we can see the result is not comforting and therefore the problem of quality preparation for the entrance exam is very relevant. Therefore, we consider that it is necessary to give some general recommendations for

the future undergraduate sociologists for passing this exam well. The selection of the authentic sample texts as the main means of teaching should be carried out according to the following criteria: their correspondence to the specialization of the students and their level of knowledge in the professional sphere, accessibility for the language level of the students, richness of terminological vocabulary, authenticity, information content, communicative orientation and the ability of the educational material to serve as a basis to generate real foreign language skills. The achievement of high results in training is ensured by the creation of a complex of non-communicative, educational-communicative and communicative (depending on the stage of training) grammar-lexical exercises and similar exam tasks.

To pass the unified entrance exam in a foreign language for admission to the master's program, the student must have a B2 language level. That is, from 1 to 4 courses, a student needs to study all grammatical topics, vocabulary according to the established list of conversational topics of level B2.2, before the exam itself, practice on last year's foreign language tests for a magistracy, paying attention to the speed of completion of each task. In order to complete full range of 42 tasks from this test format and have time to do it all in 60 minutes, you need to look through the texts fluently (almost 1 minute per 1 task is given to the student in order to have time to complete all 42 tasks). Furthermore, each of these assignments contains 3 types of text tasks. Obviously, it is not enough to know the language of level B2 well. The candidates should be good at using the grammar-translating method perfectly well. Therefore, their ability to analyze the meaning of the texts accurately will help a lot. Therefore, repetitive language training and completing similar entrance exam tasks will bring the sociology majors closer to the desired result. We also recommend some useful sites where sociology students can listen to the lectures on sociological topics in English and answer the questions, do similar exam tasks (<https://m.youtube.com/user/SocialSciencesUvA/videos>). Overall, it will control the learner's understanding of what they have heard, and the candidates will be also able to practice their grammar-translating skills. As a result, the sociology students will boost the desired vocabulary for level B2. To conclude, practicing a lot will give all opportunities for sociology majors to be successful at the entrance English examination.

Список використаних джерел

1. <https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2018-zatverdzheno-vsi-programi-za-yakimi-skladatimut-testi-dlya-vstupnikiv-na-magistraturu-z-prava-tamizhnarodnogo-prava>
2. Валюкевич Т.В. English for Sociologists : учеб. пособие для студентов 1 курса фак. «Социальный менеджмент» заоч. формы обучения ; Нар. укр. акад., [общаакад. каф. англ. яз.]. Харьков, 2017. 25 с.
3. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з іноземних мов у системі загальної середньої освіти: наказ Міністра освіти і науки України № 371 за станом на 05.05.2008. Іноземні мови. 2008 № 3. С. 57–60.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання [наук. ред. українського видання д-р пед. наук, професор С.Ю.Ніколаєва. К. : Ленвіт, 2003. 273 с.
5. Комплексний довідник. Англійська мова /Я.В.Довгополова, М.Ю. Бабенко, Л.О.Зінов'єва, Г.Ю.Погожих. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 320 с.
6. <https://testportal.gov.ua/yevi-2020/>
7. Посібник для підготовки до ЄВІ з англійської мови до магистратури [уклад.: О.П. Лисицька, С.С. Микитюк, Т.В. Мельнікова та ін.] ; за заг. ред. В. П. Сімонок. – Харків : Право, 2020. 236 с.
8. <https://osvita.ua/master/master-zno/program/64245/>
9. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті (проект). *Освіта*, 2001 р. 11-18 липня. С. 2-6.
10. Ніколаєва С. Ю. Типова програма кандидатського іспиту зі спеціальності 13.00.02 «Теорія та методика навчання: іноземні мови». Іноземні мови. 2009. № 3. С. 36-55.
11. Редько В. Г. Компетентнісно орієнтоване навчання іноземних мов: лінгводидактичний аспект. *Проблеми сучасного підручника*, 2017. Вип. 18. С. 178-191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2017_18_24.
12. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/vstupna-kampaniya-2020/poshireni-zapitannya-vidpovidi-pro-vstup-2020/magistr-2020>
13. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-program-zovnishnogo-nezalezhnogo-ocinyuvannya-dlya-osib-yaki-bazhayut-zdobuvati-vishu-osvitu-na-osnovi-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
14. Questionnaire: R-SPQ-2F. *British Journal of Educational Psychology*, 71, 133 – 149. Bishop, J.L., & Verleger, M.A. (2013). The

Flipped Classroom a Survey of Research. 120th ASEE Annual Conference & Exposition. June 23 – 26.

15. <http://www.studiesuccessho.nl/wpcontent/uploads/2014/04/flipped-classroom-artikel.pdf> (accessed 23 August 2014). Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of educational objectives, handbook I: The cognitive domain. New York, NY: David McKay

16. <https://m.youtube.com/user/SocialSciencesUvA/videos//>

Наукове видання

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

Монографія

**За загальною редакцією
доктора філософських наук, професора
А.О. Ярошенко**

Підписано до друку 27.07.2021 р. Формат 60x84/16.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 12,32. Обл.-вид. арк. 11,30.

Зам. № 160.

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26